

barışı aramak

Dilde, Hayatta, Kültürde...

Prof. Dr. DOĞU ERGİL

düşünce dizisi-18

barışı aramak | DOĞU ERGİL

TİMAŞ

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2010

timas.com.tr

BARIŞI ARAMAK
Dilde, Hayatta, Kültürde
Prof. Dr. Doğu Ergil

TİMAŞ YAYINLARI | 2430
Düşünce Dizisi | 18

YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Semra Borucu

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Aralık 2010, İstanbul

ISBN
978-605-114-343-9

TİMAŞ YAYINLARI
Alayköşkü Caddesi, No:11, Cağaloğlu, İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BARIŞI ARAMAK

Dilde, Hayatta, Kültürde

Prof. Dr. Doğu Ergil

TİMAŞ

Prof. Dr. DOĞU ERGİL

Lisans eğitimini sosyoloji dalında Ankara Üniversitesi'nde tamamladı; lisans-üstü derecesini sosyoloji ve sosyal psikoloji dalında Oklahoma Üniversitesi'nde, doktora derecesini sosyoloji, siyasal ekonomi ve siyaset bilimi dallarından oluşan disiplinlerarası 'Kalkınma Çalışmaları' (Development Studies) alanında New York Eyalet Üniversitesi'nde (Binghamton) elde etti. Akademik kariyerinin büyük kısmını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (Mülkiye) sürdürdü. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, TODAİ Yüksek Sevk ve İdare Okulu, Johns Hopkins Üniversitesi'nin Washington DC'de bulunan yüksek lisans okulu School for Advanced International Studies ve London School of Economics and Political Science'ta konuk hocalık yaptı.

Bilimsel çalışmalar yanında ülkemizde eksikliği duyulan ve geçmişte üniversitelerde okutulmayan demokrasi ve uzlaşma kültürü, yaratıcı sorun çözümü, çatışma yönetimi ve liderlik konularında çalışan sivil toplum kuruluşlarının oluşumunda bulundu, programlarını yönetti. Demokrasi ve barış çalışmaları nedeniyle çeşitli uluslararası kuruluşlardan ödüller aldı.

Güncel sosyal ve siyasal gelişmeler hakkındaki gözlem ve düşüncelerini, *BBC*'den *El Jazeera*'ya uzanan uluslararası ve ulusal TV kanallarında ve köşe yazarlığı yaptığı *Today's Zaman*'da geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşan Ergil'in Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış 25 kitabı, birçok makalesi, değişik dillerde kitap bölümleri ve alan araştırmaları vardır.

Hazer ve Elvan'a
barış içinde yaşamaları dileğiyle...

İçindekiler

BAŞLARKEN / 13

BİRİNCİ BÖLÜM / ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK / 25

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK NEDİR? / 27

Çokkültürcülük Felsefesi / 34

Çokkültürlülük ve Toplumsal Barış / 36

Çokkültürlülük Hukuku / 45

ÇATIŞMANIN TIRMANMASI / 49

Uluslararası Boyut / 52

YENİ DÜNYA, YENİ OLANAKLAR / 57

Çokkültürlülük, Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni / 59

KÜMELER (GRUPLAR), TOPLUM KUMAŞININ İLMİKLERİDİR / 61

ÇOĞULCU DEMOKRASİ VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK / 65

Çokkültürlülük ve Çokdillilik / 66

Kültür Dilleri Gerçeği / 67

İKİNCİ BÖLÜM / BİREYDEN DEVLETE İNANÇ VE ULUSAL KİMLİK / 73

BİREYDEN DEVLETE İNANÇ / 75

İnsan ve İnanç / 75

Toplum ve İnanç / 78

Devlet ve İnanç / 80

Geleneksel Toplum Düzeni Nasıl İşler? / 82

ANAYASA VE VATANDAŞLIK HUKUKU / 85

ULUS-DEVLET VE YURTTAŞLIK / 87

Ulusal Kimlik ve Yurttaşlık / 90

Ulus Devlet Modelinde Kültürel Çeşitlilik ve Azınlıklar / 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM / KİMLİK- KÜLTÜR VE TARİH / 97

KİMLİK VE KÜLTÜR / 99

Biz, 'Öteki'ler ve Diğerleri: 'Hepimiz'leşmek / 103

KİMLİK VE TARİH / 113

ÖZELCİLİK SORUNU / 115

Kimlik ve Yas Tutma Gereksinimi / 116

Kuşaklar-arası Aktarım Olarak Kimlik / 119

Temel İnsan İhtiyaçları: Ne Yapılmalı? / 120

KÜLTÜREL HAKLAR VE SİYASİ TANINMA TALEBİ / 127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM / DEMOKRASİ, ÖZGÜRLÜKLER VE ENDİŞELER / 131

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK VE DEMOKRASİ / 133

DEMOKRASİ NEDİR? / 137

Demokrasinin Önündeki Engeller / 139

Demokrasinin "İnşaı" / 140

Demokrasi Dinden Nasıl Beslenir? / 146

HOŞGÖRÜ ve DEMOKRASİ / 151
Kültürel Çoğulculuktan Siyasal Çoğulculuğa / 153
Hoşgörünün Gücü ve Sınırları / 157
DEMOKRATİK VE KATILIMCI YÖNETİMİN ÖNKOŞULU OLARAK İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ / 159
İfade Özgürlüğünün Sınırları / 165
Türkiye'de İfade Özgürlüğü / 169
Olumlu Bir Örnek ve Sonuç / 175
ÖZGÜRLÜKLER VE ENDİŞELER / 179

BEŞİNCİ BÖLÜM / BU TOPRAKLAR BARIŞI ARARKEN / 183
ANADİLDE EĞİTİM ÜZERİNE / 185
BAĞNAZLIĞIN ÇEŞİTLERİ / 191
HUKUK VE DEMOKRASİ / 195
TOPHANE: HOŞGÖRÜ? / 199
SAVAŞ SAVAŞANLARIN, BARIŞ HERKESİNDİR / 203
ESKİ MAĞRUR-YENİ MAĞDUR / 207
BİTİRİRKEN / 211

Bu kitabın hazırlanmasındaki özenli ve özverili editöryal çalışmaları dolayısıyla Neval Akbıyık ve Semra Borucu'ya teşekkür ederim.

BAŞLARKEN

"Barış" sözcüğünün anlamları incelendiğinde kavrama çok farklı manalar yüklendiği görülecektir. "Savaş halinin olmaması" bunlardan birincisidir. İkincisi, yasalar veya kurallarla korunan bir düzenin bulunması halidir. Birden fazla aktörün veya tarafın kendi aralarında vardıkları bir anlaşmayla çatışmamaları durumu başka bir tanımdır. Uzlaşma, yani iyi niyet (güven) ve işbirliğinin esas olduğu bir ilişki biçimidir barış. Güvenliğin sağlandığı bir etkileşim ve beraber yaşama biçimidir, yani ortak güvenlik sistemidir. Bu durum bir üst veya ortak iradeye dayanan otorite gerektirir. O halde barış kendi halinde oluşan bir olgudan çok oluşturulan bir durumdur. Özetle barış; uyum, anlaşma, ortak sorumluluk üstlenerek ilişkilerin, taraflardan biri veya birkaçı aleyhine işlemesini önlenerek çatışmaların önüne geçilmesi sonucunda doğan sükûnet halidir. Barışın tersi; anlaşmazlık, gerilim, sürtüşme, çatışma ve savaştır.

Barış, insanlık tarihinin en karmaşık kavramlarından biridir. Bunun başlıca nedeni, ideolojik, kültürel ve tarihi algılamada ortaya çıkan farklılıklardan kaynaklanan yorumlardır.

Barışı gerçekten anlamak için bu farklı yorumların nedenlerini de anlamak durumundayız. Yoksa genel geçer basmakalıplara takılıp kalırız.

Basmakalıplardan en yaygın olanı, barışın bir savaşın sonlanması ile ortaya çıkan çatışmasız ve uyumlu dünya beklentisidir. Bu oldukça idealize edilmiş algıdır. Çatışmasız durum veya beklenti ve çıkarların tam uyumu sağlanmış bir durum ne insanlık tarihinde olmuştur ne de bundan sonra olabilir.

Batı dillerindeki barış kelimesi, Latin dilinde *pax* sözcüğünden türemiştir. Anlamı, düşmanlıkları sona erdirecek veya caydıracak bir anlaşma veya uzlaşmadır. Barışın savaşla ilişkilendirilmesi, tarihçilerin insanlık tarihini bir dizi savaşlar ve bunların sonuçları olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Büyük tarihi aktörler ya savaş kazanmış muzaffer komutanlar ya da savaş çıkarmış siyasetçiler ve savaş dönemi siyasetçileridir.

Bu bağlamda barışa çok dar bir anlam yüklenmiş ve barış, savaşın olmadığı veya iki savaş arası dönem olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle "barışı elde etmek için savaşı kazanmak" deyişi çok sık kullanılır. Çatışarak çatışmasızlığa ulaşmak oldukça sorunlu bir mantıktır. Barışın ulaşılacak nihai bir hedef olarak görülmesi onun hedefe ulaştıracak bir yol veya araç olarak görülmesini önlemiştir. Bu nedenle savaşa tutuşanlar, bunun hep son savaş olduğuna inanmışlardır. Ama varılan çatışmasızlık ortamı kalıcılığı sağlamadığı için o sükunet dönemi iki savaş arasındaki geçiş süresi olmaktan öteye gidememiştir.

Norveçli bilim adamı Johan Galtung, iki savaş arasındaki sükûnet haline veya doğrudan şiddetin olmadığı duruma "olumsuz veya negatif barış" adını vermiştir. Negatif

barış halinde ırkçılık, azınlıkların ezilmesi, cinsiyet ayrımı, ekonomik sömürü, yoksulluk, siyasal ve kültürel baskılar gibi yapısal şiddet türleri sürebilir. Bu nedenle biz barışı, ne olduğu üzerinden değil, ne olmadığı üzerinden tanımlıyoruz: *Şiddetin ve savaşın olmaması hali*. Şiddet, çatışma, acı ve mücadele olmayan bir dünya imgesi hayal mahsulüdür. Kişiselden küresele kadar uzanan bütün insani etkileşim düzeylerinde çatışma vardır. Deyim yerindeyse insanın insana değdiği her ilişkide sürtüşme ve uyuşmazlık vardır. Bu anlamda sürtüşme ve uyuşmazlık hayatın itici gücüdür. Olmasalar değişme ve barış arayışı olmazdı. Barış durumunu (veya barış halindeki dünyayı) belirleyen, uyuşmazlık ve sürtüşmenin olmaması değil, bunların gereksiz yere açık çatışmaya dönüşmemesinin sağlanması ve şiddet içermeyen yöntemlerle kontrol altında tutulmalarıdır.

Sürtüşme, hatta çatışma ile şiddet aynı anlama gelmez. Çatışma şiddet içerebilir de içermeyebilir de. Tahripkâr ve acılı da olabilir, değişimin dinamiğini oluşturup olumlu bir rol de oynayabilir. Bu nedenle çatışmadan kategorik olarak korkmak ve onun karşısına gerçeklerle örtüşmeyen hayali bir barış kavramı yerleştirmek pek gerçekçi değildir.

O halde gerek tarihsel olarak gerekse siyasal olarak barışı, çatışmanın olmaması olarak konumlandırmak hatalıdır. Tıpkı savaş da sadece şiddet olgusuyla açıklanamaz; ondan daha kapsamlı bir kavramdır.

Anlayış ve Antlaşma Olarak Barış

Batı dillerinde Latince *pax*, *pacifico* and *pacificus*, Fransızcada *pacifique* sözcükleri birer isimdir; fiil değildir. Olması edilgen (pasif) olarak beklenen bir gelecek halidir. Bu tanımda "barış" edimine veya yapımına bir atıf yoktur. Oysa

barış, tıpkı savaş gibi yoğun hazırlık, eğitim, donanım ve örgütlenme gerektirir. Sadece insani değil, yüklü bir maddi yatırım söz konusudur. Barış, aşağıdan yukarı, parça parça inşa edilmesi gereken bir yapı gibi düşünülmelidir.

Bu tanımın ima ettiği edilgen bir olgu değildir. İlk aşaması, müzakereler yoluyla ulaşılan bir anlaşmadır. Bu süreç zor kullanımını dışlar. Onun yerine arabuluculuk, uzlaşma, empati (kendini diğerinin yerine koyma), iyi niyet, soğukkanlılık, sükunet, dostça yaklaşım ve düzen kavramları vardır. Bu anlamda barış, bireyler arasından uluslar arasına kadar varoluşun her düzeyinde gerçekleşebilecek, gerçekleşmesi gereken bir olgudur.

Barışı anlamanın en iyi yolu, onun var olmasını sağlayan koşulları keşfetmektir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalarla şu ideolojik veya kurumsal koşullara ulaşılmıştır:

1- Bir toplumda sürekli çatışmaları körükleyen değerler, ilişkiler ve kurumlar; barış kültürünü oluşturan değer, ilişki ve kurumlardan daha baskın mıdır?

2- Bir toplumda ekonomik, sosyal ve siyasal adalet var mıdır?

3- Bir toplumda, halkın kendini yönetmesi için gerekli gücün demokratik paylaşımı söz konusu mudur?

4- Toplum, ortak hayata ilişkin kararları kendi mi almaktadır, yoksa çoğunluğa ilişkin kararları egemen bir azınlık mı alıp çoğunluğa uygulamaktadır?

5- Ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirlik sağlanmış mıdır?

6- Uzlaşmazlıkların/çatışmaların çözümü şiddet dışı yollarla mı yönetilmektedir veya sağlanmaktadır?

7- Ortak güvenlik, şiddet veya şiddet tehdidi yoluyla mı sağlanmaktadır?

8- Bireysel veya kolektif amaçlara ulaşmak için genellikle şiddete mi başvurulmaktadır, yoksa daha çok şiddet dışı yollar mı geçerlidir? Toplum, tüm ilişkilerinde ve kurumsal düzeylerinde şiddeti devre dışı bırakmaya çabalamakta mıdır?

Bu sorulara olumlu yanıt verebildiğimiz toplumlarda veya insan ilişkilerinde sadece barışın değil, "barış kültürü"nün de var olduğu söylenebilir. Barış kültürü, sosyal değerler, uygun ilişki ve yönetim biçimleri, inançlar ve ideolojiler, sosyal normlar (ölçüler ve örnekler), benimsenen varsayımlar gibi bileşenler yoluyla günlük hayatımızı meşru kılan, yeniden üreten ve bizi geleceğe taşıyan bir bilişsel altyapıdır.

Savaşlar, bize savaşmanın (ölmenin ve öldürmenin, sonsuz fedakârlığın) iyi, makul ve meşru olduğu söyleyen ideolojiler olmadan gerçekleşmez. Medya yoluyla bize ulaşan, okullarda ve ailemizde öğrendiğimiz, sokaklarda gördüğümüz ve bizi yönetenlerin savunduğu şiddet, ona ilişkin inanç, yasalar ve ödüllendirme olmadan mümkün olmaz; en azından bu kadar yaygın olmaz. Aynı şekilde bireyler, kümeler, cinsiyetler, sınıflar ve uluslar, hatta insanlarla doğa arasındaki ilişkilerde barışın hâkim olması, ona uygun kültürel değerlerin ve ideolojilerin yokluğunda mümkün değildir. Bu kültürün öğeleri, karşıdakine saygı, hoşgörü, farklılıklara tahammül ve sorunları şiddet dışı yollarla çözme alışkanlığıdır. Dil, bu bağlamda kritik bir role sahiptir. İlişkinin biçimi kadar dili de barışçı olmalıdır. Barışçı ilişkiler için gerekli olan saygı, hoşgörü ve karşıdakinin kültürel farklılıklarına gösterilen kabul dile yansımalıdır. İlişkilerin eşitler arasında kurulduğu mesajını verecek olan bu dil, çatışmayı asgariye indirmek için açık bırakılan bir kapı işlevi-

ni görür. Taraflar o dil aracılığıyla birbirlerine 'doğrudan' ulaşabilirler. İnançlar veya ideolojilerin dolaylı aracılığına gerek kalmaz. O nedenle uzun süren çatışmaları sonlandırmak için gerçekleştirilen girişimler, "son terörist öldürülene kadar" diye başlayıp bitmez. Dünün düşmanlarıyla birlikte yaşanacaksa, dünün hasımlarıyla ortak olunacaksa, ilişkilerin neden şiddetle yüklendiğini, "ötekinin" gerekçeleriyle de anlaşıldığını ima eden bir dil kullanılması zaruridir.

Barış kültürüne önem veren bir toplulukta veya toplumda eğlence de şiddet içermemelidir. Barışı ve şiddet dışı bir hayatı yeğleyen toplulukların/toplumların şiddet dolu eğlence biçimleri araması çelişkilidir. Hem etnik veya dinsel kümeler arasında barış sağlayacağım demek hem de Kurtlar Vadisi gibi diziler çekip kitle tüketimine sunmak en hafifinden çelişkili bir davranıştır.

Toplumları şiddet sarmalına mahkûm eden olguların başında kimlik uyuşmazlığı, ayrışması veya kimliklerin birbirinden uçurumlarla ayrıldığı inancı gelir. "Biz" ve "ötekiler" diye ayrışan topluluklar, aynı toplumun üyeleriyse, o toplum dayanışmasını (ulus olma algısını) yitirmiş veya herkesi birleştirecek üst-kimliği oluşturamamış demektir. Bu durumda "biz" duygusu ufalanır ve toplum cinsel, siyasal, sınıfsal, etnik, dinsel, ırksal ve kültürel aidiyetler çizgisinde kırılır. Birçok "biz" doğar ve eski "biz"in içinde yer alan kümeler "öteki" olarak görünür. "Biz"in nitelikleri ne kadar abartılır ve olumlanırsa, "öteki"lerinki o kadar küçültülür ve aşağılanır. Bu sürecin (insani değerlerden yoksun bırakmak-saygınlığını yok etmek) sürekli ve sistematik bir hal alması saldırganlığa ve şiddete giden yolun açılmasıdır.

Artık grup kimlikleri daralmış, başkalarının katılmasına kapanmıştır. "Ötekiler", yabancı, dışsal, tehlikeli ve düş-

mandırlar. Bu dışlayıcı ve saldırgan kimlik algısı, çatışma kültürünü ve altyapısını oluşturur; çatışmacı dilin lügatçesini sağlar. Oysa barış kültürü, grup kimliğinden (onu kabullendikten sonra) çok kolektif kimliğe, ülkede tüm yurttaşların, dünyada tüm insanların ortak niteliklerine vurgu yapar.

Barış kültürünün taşıyıcısı olan barış dilinin baş kavramlarından biri adalettir. Barış; sosyal, siyasal ve ekonomik adaletin hayatın her alanında geçerli olmasıyla gerçekleşebilir. Bireyler birbirlerine, otoriteler yurttaşlara adil davranmalıdır. Her ne kadar adalet tanımlanması zor bir kavramsa da adaletin olmadığı, yani yapısal adaletsizliğin hüküm sürdüğü toplumlarda veya uluslararası ilişkilerde kin, kan ve kavganın eksik olmadığı hatırlanmalıdır.

Bizim dilimizde, Arapçada ve İbranicede *selam*, *salam* ve *şalom*, Latincede barış anlamına gelen *pax* sözcüğünün ötesine giden bir anlamla yüklüdür. Ne zamandan beri uygulandığını bilmediğimiz bir alışkanlıkla, bu sözcükleri kullandıktan sonra barış içinde geldiğimizi söylediğimiz kişiye elimizi uzatırız ve bir silah taşımadığımızı gösteririz. Sonra önceleri tolga olan başlığımızı çıkarır ve ona güvendiğimizi, sakınmadığımızı belli ederiz. Kısacası barış arayışı, şiddete ve şiddet araçlarına karşı oluşun da bir göstergesidir.

Bu anlamda barış sadece uzlaşılmış bir şiddetsizlik hali değil, bir ruh hali ve zihniyettir. Ne yazık ki bu kelimenin lügatlere sığmayan anlamı gerek Arap, gerek Yahudi toplumlarında gerekse bizim toplum yaşamımızda yitip gitmiştir. Siyaset, barışa ihanet etmiştir. Gerçekleştirilmeyen adalet, barışın bu topraklarda mekân tutmasını engellemiştir. Eğer barış yapısal adaletle sağlanabilseydi, sadece şiddetin olma-

ması hali olarak algılanmayacak, pozitif veya olumlu barış olarak nitelenecekti (Johan Galtung).

Barışın sağlanmasında veya inşasında gücün demokratik paylaşımı önemli bir rol oynar. Ekonomide, yönetimde, eğitimde, güvenlikte ve uluslararası ilişkilerde güç (ve yetki) paylaşımı önemlidir. İktisatçı Kenneth Boulding, üç tür güçten söz eder: "tehdit veya zorlama-askeri", "takas veya değişim-ekonomi" ve "bütünleştirme-siyaset". Onun en fazla önem verdiği güç "bütünleştirici" olanıdır. Çünkü bütünleşme (farklı olanların bir araya gelmesi veya birlik oluşturması) saygıya, sevgiye, dostluğa, paylaşmaya ve işbölümüne olanak sağlar. Sağladığı ölçüde de gücünü gösterir.

İkinci güç olan ekonomide, üretimde ve ekolojide sürdürülebilirlik şu nedenle önemlidir: Sürdürülebilir olmayan ekonomi ve ekoloji öyle sistemsel dengesizlikler ve yapısal adaletsizlikler yaratır ki çatışma ve şiddet kaçınılmaz olur. İstikrarlı ve barışçı bir toplumsal, hatta küresel hayat, ekonomilerin krizsiz işlemesi ve ekolojik dengenin korunabilmesi ile mümkündür.

"Bütünleştirici güç" ne yazık ki dünyada en az başvurulan bir barış yöntemidir. Bu yöntem kesinlikle şiddet dışı yolları tercih eder. Mevcut çatışmacı durumu, değerleri ve toplumu dönüştürerek, değiştirerek ve herkesi kucaklayarak barışa ulaşmayı amaçlar. Mahatma Gandhi'nin "şiddetsiz çözüm" ve "şiddetsiz dönüşüm" ilkeleri ve yaşam biçimiyle örneklediği yaklaşım, bütün gücün yönetilenlerin ortak karar ve uzlaşmasından doğduğu anlayışına dayanır. Bu anlamda barış, çatışmaların ve uzlaşmazlıkların şiddetsiz yönetilmesi ve çözüme kavuşturulmasıdır. Yani barış, şiddetin olmaması hali değildir.

Gandi için her birey hakikatin bir parçasıdır veya hakikatin bir parçasını içinde taşır. Çatışma veya uzlaşmazlık, her birimizin bireysel veya kolektif hakikatini diğerinin anladığı an başlar. Bu parçalı hakikatleri veya hakikatin parçalarını bir araya getirdiğimiz anda onu anlayacağız ve çatışmalarımıza son vermek fırsatını bulacağız demektir. Dolayısıyla, uzlaşmazlıkları gidermek için şiddete başvurmak hakikatten kaçıştır. Bir uzlaşmazlıkta "kazanan taraf" olmak onu çözmek anlamına gelmez. Çözüm için şiddet uygulamak, yerleşik kültür (şiddet kültürü) tarafından onaylansa da uzlaşmazlığın nedenlerini ortadan kaldırmadığından ilerleyen zamanda şiddet yine baş gösterebilir.

Şiddetin birden fazla şekli vardır. Açıkça zor kullanmak, kaba güç gösterisiyle tehdit etmek, yani psikolojik şiddet; bir şeyden mahrum bırakmak, duygusal şiddet (hapsetmek); aşağılamak ve hakaret etmek, yani ruhsal şiddet (veya karakter suikastı). Bu şiddet türleri bireye veya bir topluluğa yönelik olduğu gibi uygulayanlar da tekil veya çoğul olabilirler.

Şiddet uygulamak, bireyin veya uzlaşmazlığın "diğer tarafındaki" topluluğun bütünlüğüne yapılan bir saldırıdır. Barış ve kalıcı bir istikrar için ortak haklar, yetkiler (eşitlik), ortak güvenlik, gelişme olanakları ve beraberce benimsenip içselleştirilmiş şiddet dışı uzlaşmazlık çözme yöntemleri gerekir. Bu, şiddet doğuran statükonun elbirliği ile değiştirilmesidir. Bir anlamda barış, değişimin aracıdır.

Barışı inşa etmek liderlik gerektirir. Barışın liderleri farklıdır. Onlar şiddetsiz bir dünyayı hayal eder ve ona ulaşacak yol haritasını çizerler. Ve bu liderleri izleyecek barış gönüllüleri gerekir. Onlar şiddet dışı araçları kullanarak el

birliğiyle barışı inşa ederler. Klasik jeopolitik teoride barışın aktörleri tıpkı savaşın aktörleri gibi, generaller, siyasetçiler ve diplomatlardır. Onlar ulus-devlet denilen birimlerin elemanlarıdırlar. Uluslar-arası sistem, ulus-devletlerden oluşmuştur. Oysa *"kökten barış"*, ulus-devletlerle sınırlı değildir. Onun ustaları, ulus devletlerin resmi elemanları değildir. Kökten barış, bireyleri, toplulukları, yerel kanı önderlerini, öğretmen ve din adamlarını, yerel ve uluslar-arası sivil toplum örgütlerini ve halk topluluklarını iletişim ağlarıyla birbirlerine bağlayarak sanal âlemde birlikler oluşturan kişiler ve gruplarla inşa edilir. Onlar şiddet dışı siyasetin yeni aktörleri, geleneksel yapının dışında yer alan sivil gücün temsilcileridir. Onların pusulası, herkesi sisteme dâhil edecek olan demokrasi ve yasalar ile yönetim önünde eşitleyecek olan sosyal adalettir.

Madem 'kökten barış', varoluşun veya sosyal yaşamın her düzeyinde gereklidir, ona giden tek bir yol olmamalıdır. Dolayısıyla barışa giden yolda peşine düşülecek tek bir lider de olmamalıdır. Bu anlayış, her bireyin ve kümenin, kendi hayatlarından başlayarak toplumsal barışa katkı yapabilecekleri ilkesini benimser. Eğer "doğu" felsefesinin yaşamın birbiriyle ilintili pek çok halkadan oluştuğu savını benimsersek bir düzeyde veya dünyanın bir yerinde sağlanan barışın başka düzeylerde veya yerlerde barışın mayası olacağı anlayışını benimseyebiliriz.

Barışa nasıl baktığımız da aklımızı ve eylemlerimizi yönlendirir. Bu konuda anlatılan bir öykü ne demek istediğimi daha anlamlı kılabilir.

Evvel zaman içinde bir kral barışı en iyi resmedecek sanatçıyı cömertçe ödüllendireceğini duyurmuş. Birçok ressam çalışmış ve yapıtlarını krala sunmuş. Kral hepsini

inceledikten sonra ikisini kenara ayırmış. Hangisini ödüllendireceğine karar vermekte epey zorlanmış.

Tablolardan biri, ardında yatan dağların ve masmavi gökyüzünde tembelce salınan tombul pamuk yığını bulutların siluetinin sakin sulara düştüğü büyülü bir gölü resmediyormuş. Diğer tabloda dağlar varmış ama bunlar sarp ve çorakmış. Yukarıda ise yağmur ve yıldırımlara gebe korkutucu bir görüntü veren gökyüzü resmediliyormuş. Dağın yamacında sarp kayalardan aşağı dökülen bir şelale varmış. Tablo, hiç de öyle huzur uyandıran bir görünümde değilmiş.

Ancak kral ikinci tabloya daha yakından bakınca, şelalenin ardında incecik bir çatlaktan fışkırmış bir çalı görmüş. Çalının üstüne bir anaç kuş yuva yapmış. O azgın suların yanı başında yuvasında huzur içinde oturuyor, altındaki yumurtaların çatlamasını bekliyormuş.

Bu ayrıntıları keşfeden kral ikinci tabloyu seçmiş ve "Barış hiçbir gürültünün, tasa ve zahmetin olmadığı yerde bulunmak değildir. Barış, bütün bunların tam ortasında olunsa da yüreğinde huzur duymaktır. Barışın asıl anlamı budur" demiş.

Kıssadan hisse: Barışı beklemek, geleceği hakkında hiçbir tasarrufta bulunmayan edilgin insanların çaresizliğini yansıtır. Neyin geleceğini belli olmaz. Barışın yolunu açmak gerekir. Barış, büyük zahmet ve özveriyle inşa edilmesi gereken ve herkesin kazanacağı bir süreçtir. Barışsızlık ortamından kısa vadede yararlananlar olabilir ama uzun vadede bu ortamda herkes kaybeder. Ama asıl kaybedilen, insani değerler ve umuttur. Umudun olmadığı yer ise ebedi cehennemdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK NEDİR?

Bugün dünyada var olan ülkelerin büyük bir bölümü; nüfus açısından homojenlikten uzak, farklı etnik, dil, din kümelerine ait bir kültürel çeşitlilik barındırmaktadır. Dolayısıyla doğal olarak "çokkültürlü" bir yapıya sahiptirler. Ancak bu yapının sosyal ve siyasal örgütlenme modellerinde karşılığını bulamadığı görülmektedir. Bunu, insanlar için evrensel kabul edilen "eşitlik, adalet özgürlük" hak ölçütlerine aykırı bulan görüşün karşımıza çıkardığı politika ise "çokkültürcülük"tür. Çokkültürcülük; birbirleriyle siyasi bağları olan birçok farklı etnik ve kültürden grupların bir araya geldiği bir topluluk veya bu tür toplulukları destekleyen bir program ve politika olarak da tanımlanabilir.

Bir başka ifadeyle çokkültürcülük: Farklılıkları doğal ve olağan kabul ederek, insanları ayrımsız kucaklamak; her bireyin ve her kümenin yasal haklardan ve toplumsal fırsatlardan eşit olarak yararlanmasını savunmak; anlaşmazlıkların barışçı yollarla giderilmesi ilkesini benimsemek demektir.

Çokkültürcülük; kültürel farklılıkların, sosyal ve politik değişiklikleri gerektirdiğini işaret eden bir yoldur. Kültürler insanlar için önemlidir. Çünkü "iyi bir yaşam" senaryosu kültür içinde yaratılır. Gerek kendine saygının sosyal temel-

lerinin sağlaması, gerekse anlamlı bir seçenek sıralaması, kültürel kalıplar bağlamında belirlenir. Belki de en iyisi kültürel hakları, evrensel taleplerden çok, birçok farklı talepleri içeren ve bireylerin temel ilgi alanlarını yaralamayan haklar olarak düşünmek gerekir. Bunlar arasında; bazı hukuk ve hükümet politikalarından muafiyet, dil biliminin yapılanmasında yardımcı olunması, eğitim veya kültürel aktiviteler olarak sıralanabilir.

Özellikle son yirmi yıldır dünya politik gündemini meşgul eden "çokkültürcülük"; esas olarak Soğuk Savaşın peşinden gelen kültürel-politik tükenmenin ve aşırı merkezileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Bu dönemden sonra, politik ve ulusal merkezileşme üzerine yapılan aşırı vurgu, kültürel çeşitliliğin daha politik biçimlere doğru sıkışmasına neden oldu. Dolayısıyla çokkültürcülük; hem bir "ürün" hem de güçlü bir "tepki" olarak kabul edilmektedir.

Çokkültürcülük politikalarının, "daha çok demokrasi" talepleri ve tartışmaları sürecinde ortaya çıktığı görülmektedir. "Kültürlerin, dinlerin ve ırkların çok daha çeşitlilik arz eden toplumlar yaratmak üzere, eskisinden daha özgür bir şekilde dağılabildikleri daha küçük bir dünyada, çokkültürlü bir toplumun hangi biçimleri en arzu edilen biçimlerdir? Çoğulcu mu, asimilasyoncu mu, yani salata kâsesi mi, çorba kâsesi mi olmalıyız? Azınlıklar bu hızla değişen kontrolsüz süreçte nasıl korunabilir?" gibi sorulara yanıt çokkültürcülük politikaları ile aranmaktadır.

Bu bağlamda çokkültürcülük; güzel bir hayat yaşamanın birçok mantıklı yolu olduğuna inanmaktır. İnsanların varolan seçenekler arasından özgürce seçimlerini yapmalarını vaat eder. Hayatlarımızı birçok farklı biçimde yaşayabileceğimiz görüşünü savunur. Çokkültürcülük politikalarının

siyasal yansıması olarak kabul edilen çoğulculuk anlayışı ise yalnızca çeşitli kültürlerin ve halkların varlığını tanıma değil, aynı zamanda, iktidarın ve fikirlerin onlarla paylaşılması ve onların günümüz toplumuna katkılarının kabul görmesi anlamını taşır.

Günümüzde; kültürel çeşitliliğin siyasal ve toplumsal alanda yaşam şansı bulamamasından kaynaklanan sorunların aşılması için çokkültürcülük politikaları, bir kültürün üstünlüğüne dayalı hiyerarşik yaklaşım yerine hoşgörüye (tolerance) dayalı bir anlayışla, kültürel kimliklerin "eşdeğer saygı" esasına göre değerlendirilmesini önerir.

Hiçbir kültürün bir diğer kültürden üstün olmadığı fikri, çokkültürcülük politikalarının temelini oluşturur. Çokkültürcülük; kültürler arası eşitliği çoğaltmak adına kişinin "iyi hayatı seçme" hakkına sahip çıkar. Buna göre: Hayatımızı, hayata değer veren şeyin ne olduğuna ilişkin inancımıza uygun olarak, içerden yönlendiririz. Bu yüzden bireyler, herhangi bir ayrım ya da ceza korkusu yaşamaksızın, "değer" hakkındaki inançlarına uygun olarak hayatlarını yönlendirmek için gerekli kaynaklara ve özgürlüklere sahip olmalıdırlar. Bu noktada çoğulculuğu, bu kimliğin oluşması sürecinin önünü açacak biçimde, kültürel farklılıkların siyasal tanınmasına imkân veren bir sistem olarak görür.

Çokkültürcülük bu savını; "iyi hayat" seçeneğinin belirlenmesinde kültürel ve sosyal kurumların önemini vurgulayarak; aksi bir tutumun, toplumsal olmayan herhangi bir alana sıkışarak marjinalleşeceği kabulüne dayandırır.

Çokkültürcülük adına ortaya konulan politikaların iki temel dayanağı vardır: Birincisi, devletin kendini toplumun üstünde konumlandırdığı, çeşitli açılardan farklı bireyler, grup ve toplulukların eşit haklara sahip olarak ortak değer,

ilke ve kurallar çerçevesinde tek bir yaşam tarzının empoze edildiği ülkelerde, bu otoriter, devletçi, milliyetçi uygulamadan kurtulmak ve ortaya çıkan sorunları çözmek gerekir. İkincisi ise "Batı kültürü"nün, öteki kültür dünyalarının çok üstünde, erişilmesi ve örnek alınması gereken bir model olduğunu peşinen varsayan, Batı merkezli, hiyerarşik bir tarih ve kültür anlayışından daha eşitlikçi bir anlayışa geçilmesidir.

Bu haliyle, çokkültürcülük politikalarının doğurabileceği sakıncaları içeren eleştiriler yapılmaktadır. Eleştirilerin önemli bir bölümü, çokkültürcülük kavramının kültürleri etnik, ulusal, hatta ırksal, dinsel, mezhepsel biçimler ekseninde oluşmuş aidiyet formları ile ele almasının; farklılıkları vurgulayarak, kültürleri birbirlerine karşı korunmalı ve çatışmaya elverişli bir yapıya büründürdüğünü iddia etmektedir. Buradaki eleştiriden kasıt; öncelikle kişiler içinden çıkamayacakları bir "kültür hapishanesine" mahkûm edilmektedir. Yani, kişiler doğuştan gelen (etnik, köken, cinsiyet gibi) özelliklerine göre, önceden belirlenmiş rolleri oynamaya mecbur kılınarak, tercih hakları ellerinden alınmaktadır. Öte yandan bu durum, öteki kültür dünyalarının "öteki" hatta "düşman" sayılmasına kaynaklık edebilir. İkincisi ise bu yapının içerdiği "ayrıcalıklılar sistemi"nin, sosyal ve siyasal alanda bir karmaşaya ve istikrarsızlığa yol açabileceğidir.

Bu eleştirileri içeren bir görüş şu şekilde dile getirilmektedir:

"Çokkültürlülüğün asıl ve savunulması gereken olumlu bir yanı ve etik bir iddiası vardır. O da kültürel farklılıklara saygı göstermesi, onlara yaşama şansı vermesidir. Burada hoşgörü anahtar erdemdir. Ancak çokkültürlülüğün

bir de negatif yanı vardır ki; toplumları birbirinden ayrı, tecrit halinde ve kendi ayırt edici tarihlerini ve geleneklerini koruyarak yaşamaya teşvik eder. Bu da güvensizlik ve düşmanlık getirir. Müslümanlar ve Hindular, Yahudiler ve Araplar veya Yugoslavya'daki etnik nefret gibi. Kültürel çeşitliliğe hoşgörü ve saygı göstermemiz gerektiğini ben de söylüyorum ama bu kültür tiranlığına izin vermek değildir. Bu tür bir "kültüralizm", en az savaşlardan ve soykırımlardan sorumlu olan ırkçılık veya milliyetçilik kadar tehlikeli olabilir."[1]

Öte yandan çokkültürcülük kavramının yalnızca "kültürel aidiyet" bağlamında bir çözüm analizi yapması, sosyal ve siyasal alanı biçimlendiren başka unsurları göz ardı etmesi yönüyle de eleştiriliyor: "Çokkültürlülük ideolojisi insanların kendilerini etnik köken, dini inanç ya da cinsel kimlik gibi bir tek bir aidiyet ekseninde tanımlamaya zorluyor. Mücadelenin sadece bu düzeyde sürmesi toplumsal, iktisadi, sınıfsal farklılıkların göz ardı edilmesine yol açıyor."[2]

Bir başka itiraz kaynağı da liberal görüştür. Günümüz liberalleri bireysel özgürlüğe liberal bağlılığın, gruplara özgü hakların kabulünü engellediğini öne sürmektedir. Çünkü çokkültürcülük politikaları dezavantajlı kültürel gruplar için önerdiği haklarla bireysel özgürlüğün alanını daraltmaktadır. Bu yaklaşımda; devlet ve etniklik konularının birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiği söylenir. Bir kültür eğer yaşamaya değerse, onu üyeleri zaten ayakta tutacağı varsayılır. Eğer durmuyorsa, bu da üyelerinin onu

1 Paul Kurtz, **"Beyond Multiculturalism"**, *Multiculturalism*, Haz. Robert B. Tapp, New York, Prometheus Books, 2000, s. 251.

2 Nazan Aksoy, "Çokkültürlülük Üstüne", *Modernleşme ve Çokkültürlülük*, İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İletişim Yayınları, 2001, s. 46-47.

bağlanmaya değer bulmamasıyla ilgilidir diye savunulur. Dolayısıyla devlet herhangi bir kültüre destek olmamalıdır, engellememelidir de. Anayasal yurttaşlık ile bireysel hakları güvence altına alan devletin bu tutumu ise, "iyi niyetli ihmal" olarak değerlendirilir.

Çokkültürcülük politikalarının bu eleştirilere yanıtı; kimi zaman eleştirilerin dayandığı teorilerin argümanlarından yola çıkılarak, kimi zaman da süre giden "eşitsizlik ya da adaletsizlik" örneklerini sergilenerek verilmektedir. Burada ortaya konulan bir gerçek vardır ki, o da sosyal ve siyasal alanda gerçekleşen dönüşümün toplumlar açısından doğurduğu ihtiyaçların, bugün mevcut ve yaygın siyasal örgütlenme modelleri içinde karşılanmaktan uzak olduğudur.

Örneğin liberallerin devletin "yansız" olması gerektiği savunusuna karşı Kymlicka'nın görüşleri şöyle özetlenebilir: Bu tutarsız bir yaklaşımdır. Çünkü her devlet; diller, ülke içi sınırlar, resmi tatil günleri ve devlet sembolleriyle ilgili kararları kaçınılmaz olarak belli etnik ve ulusal grupların ihtiyaçlarını ve kimliklerini tanımak, düzene koymak ve desteklemekle ilgilidir. Devlet kaçınılmaz olarak belli kültürlere arka çıkar ve diğer kültürleri dezavantajlı duruma düşürür.[3]

Çokkültürcülük politikalarının "milliyetçi" akımlara kaynaklık edeceği savına karşılık ise mevcut sistemin "türdeş"lik iddiasının aslında milliyetçiliğe kaynaklık ettiğini ileri sürmektedir. Bir başka ifadeyle; milliyetçilik politikasının itici gücünü, insanların yaşadıkları çevredeki başka insanlar tarafından aşağılanmaları ya da saygı görmemeleri oluşturur. Dolayısıyla, egemen grupların kendi hegemon-

3 Kymlicka, op. cit., s. 173.

yalarını, ezilen gruplara bir "aşağılık" inancı yerleştirerek kurdukları kabulünden hareketle, eşitlik ve özgürlüğün, öncelikle bu imajın düzeltilmesinden geçeceğine inanılır. Çokkültürcülük politikalarının sosyal ve siyasal hayat için bir "istikrarsızlık" riski taşıdığı eleştirilerine karşılık yanıtı ise çokuluslu devlet içinde dayanışma ve birliğin boyun eğdirme ile değil, "uzlaşma" ile sağlanacağıdır. Bunun da "ortak değerler"in belirlenmesi ile mümkün olabileceğini dile getirir. Bu tartışmalar bağlamında; çokkültürcülük politikalarının geldiği nokta aşağıdaki ifadelerde özetlenebilir:

"Çokkültürlülüğün amacı ırk, etnik grup, millet bütün grupların tamamen eşit parçası olabileceği bir toplum oluşturmaktır. İdeal olarak bu toplum, kontrolün ve karar alma süreçlerinin eşit paylaşıldığı, standartların belli bir grup tarafından koyulmadığı bir toplumdur. Ancak öncelikle ırkçılığı, baskıyı ve nefreti ortadan kaldırmadan çokkültürlülük gerçekleştirilemez. Gerçek bir çokkültürlü toplum için daha gidilecek çok yol vardır. Şu anda var olan şey, kendi kimliklerini devam ettirmek, iktidar ve itibar için çabalamak, onay görmek ve kabul edilmek için mücadele eden birçok grubun oluşturduğu çok dilli toplumlardır. Her grubun eşit statüde olduğu ve her grubun kendi dilini ve kültürünü koruyarak büyük toplumu oluşturduğu, çok dilli, çok renkli, çokkültürlü toplum idealine ulaşmak çok zor olacaktır. Ama bence hümanistlerin uğruna mücadele etmeleri gereken hedef bu olmalıdır."[4]

Sonuç olarak; çokkültürcülük, ulus-devlet yapılanması içerisinde "yurttaşlık" kategorisi altında homojenleştirilen ve kültürel aidiyetlerden soyutlanan "kimlik"i; doğal ve

4 Sarah W. Oelberg, **"Humanism and Multiculturalism"**, *Multiculturalism*, New York, Haz. Robert B. Tapp, Prometheus Books, 2000, s. 73.

gerçek bağlamlarında yeniden tanımlayarak siyasal sistemin merkezine, "devlet"i değil, "birey"i almayı öngören bir anlayış getirmektedir.

Çokkültürcülüğün paradigmatik bir diğer açılımı ise, kültür boyutuna ilişkindir. Kültürlerarasmda hiyerarşi kuran ve bu hiyerarşinin tepesine de "Batının kültürü"nü yerleştiren eski paradigmanın aksine çokkütürcülük, bütün kültürleri "eşdeğer" saymakta ve bunu "ahlakın gereği" olarak savunmaktadır.

Bir diğer nokta ise çokkültürcülük, kültürel farklılıklara yaptığı vurguyla "milliyetçi, köktenci ve ırkçı" akımları besler iddiasıdır. Bu tür akımların temelinde yatan "öteki" kurgusu, kendi "kültüründen farklı" olanı dışlamayı, hatta "düşman" görmeyi içerir. Çokkültürcülüğe yöneltilen eleştiri, tam da bu bağlamda geçersiz kalır. Çünkü çokkültürcülük, milliyetçi, köktenci ya da ırkçı akımların "öteki" saydığını, "diğeri" haline getirerek içselleştirir, yani tanır ve sayar; bu yönüyle de sosyal ve siyasal uzlaşmanın garantisidir.

Çokkültürcülük Felsefesi

"*Çokkültürcülük*" soy, dil, din farklılıklarına dayalı "*kültürel aidiyetler*"in, siyasal düzlemde temsiline ilişkin süreçte yeni bir siyasi anlayış ve yapılanma modeli önermektedir. Temelde her kültürü "*eşdeğer*" sayan ve bugüne kadar gelen kültürler arası eşitsizliğe karşı, kültürel grup farklılıklarını var sayan ama onlar arasında hiyerarşik bir ilişki önermeyen yaklaşıma çokkültürcülük diyoruz. Bu anlamda çokkültürcülük, bir arada yaşayan, yaşamak isteyen farklı kültür kümelerine ne ayrıcalık ne de ayırımcılık tanıyan, '*adil*' bir sosyo-politik yapılanma ihtiyacına yanıt verme çabasındadır.

Toplumların çok sayıda *"soy, dil, din"* kümelerinden oluşmasına bağlı çoğul bir gerçeklik olduğu noktasından hareketle; çokkültürcülük siyasal ve yasal olarak bu gerçeği benimsemekle işe başlar. İnsan/birey temel hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik rejimin özeleştirisinden beslenen çokkültürcülüğün siyasal dayanağı "çoğulculuk" anlayışıdır. Toplumu tek-tip insanlardan, benzer gruplardan değil farklı nitelikteki insan ve kümelerden oluşan bir kolektivite olarak gören ve bu çoğul yapıyı çatıştırmadan, var olan farklılıkları asgari müştereklerde bağdaştırarak yönetmek, çoğulculuğun esasıdır.

Çoğulculuk, alışılagelmiş tanımıyla; toplumsal ve siyasal hayatta farklı toplum kesimlerinin örgütlü bir biçimde siyasal karar alma süreçlerine katılmaları ya da etkide bulunmaya çalışmalarıdır. Çoğulculuğu siyasal olarak parti ve baskı grubu çokluğuna indirgeyen klasik görüşe göre birden çok siyasal parti, iktidarı ele geçirmek için seçmenler önünde yarışır. Bu model, temsili demokratik sistemlerin özünü oluşturur.

Ancak, katılmacı demokrasilerde, belirtilen bu anlamdaki çoğulculuğun bazı sınırları vardır. Bunlar fiziki ve sembolik olarak ikiye ayrılabilir. Fiziki sınırlar, temsili demokratik rejimin içinde yer aldığı ulus-devletin ülkesidir (vatandır). Sembolik sınırlar ise, siyasal karar alma süreçlerine katılma iradesini gösteren birey ve grupların, ulus-devletin meşruluk çerçevesini oluşturan "resmi ulusal kültür" içinde tanımlanmaya çalışılan türdeş yurttaşlık anlayışı ile belirlenmektedir. Bu modelde siyasal katılma, birey ve grupların ancak resmi olarak tanımlanmış ulusal kültüre mensubiyetleri çerçevesinde yapabilecekleri bir faaliyettir.[5]

5 Charles Taylor, *Çokkültürcülük*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 12

Çokkültürlülük ve Toplumsal Barış

Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye olan devletlerin sayısı giderek artıyor. Bu devletleri kuran ve yaşatan ulusların çok büyük bir bölümü nüfus homojenliğinden uzak olup pek çok etnik ve kültür kümesini içlerinde barındırıyorlar. Zaten, modern bir siyaset terimi olan "ulus", farklı insan kümelerinin kontraktüel (mukaveleye dayanan) birliğini simgeliyor. Bu anlamda ulus, farklı sosyal gerçekliklerden doğan bir siyasal birlik olarak adlandırılabilir.

Eğer ulus, kültürel farklılıklarını koruyarak bir araya gelmek isteğini göstermiş insanlar/kümeler arasındaki anlaşmanın ürünüyse, tanımı gereği çokkültürlüdür. Nedir çokkültürlülük?

İnsanları ayrımsız kucaklamak (farklılıklarını doğal ve olağan kabul etmek), her bireyin ve her kümenin yasal haklardan ve toplumsal fırsatlardan eşit olarak yararlanmasını istemek ve anlaşmazlıkların barışçı yollarla giderilmesi (küresel barış) ilkesini benimsemek çokkültürlülüğün temelini oluşturur. Çok kültürlülüğün karşısında ise egemenliği paylaşmak istemeyen bir siyaset anlayışı, kesin sınırlar, zora dayalı beraberlik, kimi zaman da rekabeti dışlayan üstünlük arayışı vardır. Bu iki alan uzlaşmaz bir karşıtlık içinde bulunurlar.

Çokkültürlülük, tarihsel bir olgudur. İmparatorlukların tamamı, çokkültürlü yapıların siyasal ifadeleridir. İmparatorluk nüfusları içinde **birlik** olması pek mümkün değildir. Ancak çok kültürlülüğün bir veri olarak kabul edilmesi sayesinde siyasal **birliktelik** sağlanabilmiş ve yüzyıllarca sürdürülebilmiştir. Sömürgecilik ve diktatörlük ise çokkültürlülüğün inkârı anlamına gelir.

Çokkültürlülük, ancak günümüz demokrasilerinde doğal sosyal-siyasal ortamını bulmuştur. Çünkü demokrasiler, farklılıkların (farklılıklarını korumak isteyen kümelerin) özerk yaşam alanlarına sahip olma arayışlarına olumlu yanıt vermiş kurgulardır.

Çokkültürlülük olgusunu "kuvveden fiile" çıkaran ya da sosyal-siyasal yaşamda netleştiren yeni veya yinelenen olgular vardır. Bunlardan biri göçtür. İç ve dış göçlerin, yerel kültürel kümeleri için bir "dünya değiştirmek" olgusu olduğu kabul edilmelidir. Göç eden insanların kültürel, sosyal, politik ve ekonomik bağları çözülmektedir. Başka bir yerde, başka bir biçimde bağlanmak üzere... Belki de hiç bağlanmamak üzere...

Göçenler için de göç alan toplumlar için de değişmez bir kural vardır: Bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Bu nedenle, göçle başlayan dünya değişikliği iki yönlüdür. Göç alan toplumlar da göçmenler ve onların getirdikleri konusundaki görüşleri üzerinden "çokkültürlülükten yana olanlar" ve "ırkçı, **etnosantrik** veya **şoven** olanlar" olarak ikiye bölünmektedir.

Böyle bir karşıtlığın önlenmesi ve tabii bunun yaratacağı kutuplaşmayı aşmak için teşvik edilecek kitlenin eğitim ve örgütlenme süreçleri için uzmanlar şunları öneriyorlar:

Bireye, kendini karşısındakinin yerine koymayı, yani empatiyi öğretme.

Toplumsal yaşamda dayanışmayı, sadece küme-içi bir olgu olarak görmek ve uygulamak yerine, çeşitli kümelerin arasında da gerçekleştirilmesini teşvik etmek.

Tüm eğitim sisteminde ve siyasal eylem alanında milliyetçilik yerine yurtseverlik ve insanseverlik anlayışını ikame etmeye çalışmak.

Kümeler-arası ilişkilerin ve dayanışmanın geliştirilmesi. Kültürler-arası açılımlar, kültürel ve etnik kümelerin birbirini tanımasını, anlamasını, dolayısıyla hoşgörüye varan süreci başlatacaktır.

Bu ilkelerin ya da çabaların şu sonuçları doğurması beklenir:

Grup içine dönük, basmakalıplaşmaya (sterotipleşmeye) eğilimli duyguların grup dışına açılımı;

Grupların birbirlerine değil, ortak sorunlara ve düşmanlara karşı direnme bilincini kazanmaları;

Sorunları ve olguları global boyutlarıyla algılamanın getirdiği kültürel genişleme;

Kadercilik (fatalizm), önyargı (prejudice) ve irdelemeden dogmaları kabullenmeye hazır olma kolaycılığından kurtulma.

Belirtilen hedeflere varmak için UNESCO on yıllık bir evrensel eğitim ve kültür politikası saptadı. Bu politikanın dört temel ilkesi var:

Toplum yaşamında, kültürel boyutun öneminin benimsenmesi;

Toplulukların kültürel benliklerinin güçlendirilmesi;

Bireylerin ve toplulukların kültürel yaşama katılımlarının yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi;

Uluslararası kültürel işbirliğinin desteklenmesi.

Bu politikanın dayandığı felsefe, evrensel kültür diye bir şey varsa veya olacaksa, bunun yerel ve yöresel kültürlerin ortak katkılarından oluşacağıdır. Bu nedenle kültür, insanları ve insani değerleri birleştiren bir olgudur.

Diyelim ki bambaşka iki ülkenin çocukları aynı sınıfta okumaya başlıyorlar. Farklılıklarını nasıl aşacaklar? Ailelerinin kültürel katılımlarını nasıl bağdaştıracaklar?

Önce, gerek okul yönetimi, gerekse aileler, çocukların oluşturduğu ortamın çokkültürlü olduğunu kabul etmelidirler. Zaten toplumlar/ topluluklar, gerek kendi gerçekliklerini, gerekse dünyanın gerçek halini anlamak için bunu yapmak zorundadırlar. Neden mi?

Bugün yerkürede artık bütün toplumlar, birbirleriyle ilişki içinde. Dünyadan ve küresel gelişmelerden soyutlanmak mümkün değil. Bir ülkede uç veren bir olay veya değişiklik anında tüm dünyaya yansıyor. Çoğu kez benzer etkiler yaratıyor.

Teknik ve ticari alışverişe, siyasi ve askeri ilişkiler eşlik ediyor. Toplumlararası ilişkiler çok boyutluluk kazanıyor.

Şimdi tarihte kalsalar da çokuluslu büyük imparatorluklar, bir siyasal üst-kültür örtüsünün altında pek çok kültür kümesini yan yana ve bir arada yaşatarak onları birbirlerine yaklaştırmışlardır. Bu yakınlaşma eğilimi, bugün ulusdevletler arasında görülmektedir. Söz konusu süreç, yeni siyasal/kültürel sentezlerle farklı zenginliklere gebedir. O halde, genç kuşaklara kültürlerin bir kırılma çizgisi değil, bir paylaşma (ne birliğin ne de benzeşmenin zorunlu temeli olarak değil) zemini olduğu öğretilmelidir.

Çoğu ülkenin toplumsal yaşamında ve politik örüntüsünde farklı etnik grupların, halkların ve onların kültürlerinin ortak etkisi görülebilir. Bu olgu, çok kültürlülüğün ta kendisidir. Söz konusu gerçek, hiçbir biçimde saklanmamalı, inkâr edilmemelidir. Kültürel çoğulculuğa olumsuz atıflar yapılmamalıdır.

Sadece ülkelerin içindeki değil, uluslararasında sürgit yaşanan göç yüzünden çoğu insan (göçmenler), iki ülkenin gerçeklerini birden yaşıyorlar, iki çok farklı kültür alanını bağdaştırmaya çalışıyorlar. Buna turizm ve okuma amaçlı yolculukları da kattığımızda, o kadar çok insan, çok kültürlü bir coğrafya üzerinde hareket ediyor ki, şaşırır kalırız.

Çeşitli kültürleri ortak bir zeminde buluşturan başka iki olgu da bilim ve sanattır. İnsanlığın bu iki evrensel yaratım ve tasarım gücü, çokkültürlülüğün ve hümanizmanın çocuklarıdır. Bu nedenle ana ve babalarını inkâr etmezler. Bizim de etmememiz gerekir.

Bu kadar çok ortak niteliğimiz varsa, uzlaşmamızı ve buluşmamızı engelleyen, bu buluşmanın üretici ve gelişmeye dönük bir birlikteliğe dönüşmesine direnen şeyler nelerdir?

Çokkültürlülük, bir toplum içinde birden çok kültürün varlığı gerçeğine dayanır. Bizim ülkemizde de pek çok kültür ve kültür kümesi bir arada yaşamaktadır. Bu kültürler, çeşitli toplulukların sosyal gerçekliği yaşama ve anlatım biçimleridir. Bir ülkedeki veya dünyadaki kültürler birbirleriyle uyum içinde, birbirini tamamlayarak ve birbirleriyle çelişerek yaşarlar.

Kültür kümelerine antropolojide verilen ad "halk"tır. Çeşitli halklara mensup insanlar Türkiye'de de eskiden beri yaşarlar. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'deki farklı kültürlere, eskiden de bugün de onları korumak yerine asimilasyon, bu başarılamıyorsa soyutlama amacıyla yaklaşılmıştır.

Asimilasyon ve farklı kültürleri soyutlama/eritme çabasının açık bir devlet politikasına erişmesi, Almanya'da nasyonal sosyalizm zamanında oldu. Oysa Almanya, zenginlik

açısından genel ve kendi özel çokkültürlülüğünü destekleyebilecek bir durumdaydı. Türkiye bu zenginliğe veya refah düzeyine hiçbir zaman eremedi. Bu nedenle gerek Almanya, gerekse Türkiye, uygulamada tek-kültürlü ülkeler olarak kaldılar. Dolayısıyla, her iki ülkede de çokkültürlülük, bir kuram, uygulanmayan bir politika ve entelektüel bir meydan okuma olmanın ötesine geçemedi.

Kültürler-arası iletişim, günlük yaşamda pek gerçekleşemediği için sadece tartışılıyor. Oysa, Anadolu'da her dönemde kültürler buluşmuş, uzun yüzyıllar bir arada yaşamış, kimi birbiriyle karışmış ve yepyeni sentezler yaratmıştır.

Dilleri, inançları, yaşam felsefeleri ve tarzları çok farklı olan pek çok küme, tarih içindeki yolculukları sırasında Anadolu'da buluşmuşlar, dağarcıklarındakini paylaşmışlardır. Bu nedenle fiiliyatta Anadolu'daki yaşam ve Anadolu'daki sanatlar çokkültürlüdür. Ama bu gerçek, ne siyaset ne de eğitim politikası açısından ilan edilmiştir. Dolayısıyla uygulamaya yansımamıştır.

Bugün çokkültürlülük, insancıl bir geleceği oluşturmaya adayken, birleştirmekten çok ayırmayı, uzlaştırmaktan çok çatıştırmayı hedefleyen politikaların tehdidi altındadır. Bunun adı, **ideolojik köktenciliktir.** Irkçılık ve kökten dincilik, radikal ideolojiler içinde belki de en tehlikeli olanlarıdır.

Köktenci ideolojiler, toplumsal gruplar arasındaki gerilimlerden beslenir. Bu gerilimler, özellikle fırsat ve gelir eşitsizliği ile yakından ilintilidir. Türkiye'de kadınla erkek arasında; yoksulla varsıl arasında; kentle köy arasında büyük eşitsizlikler vardır. Bunlara mezhepleri (Aleviler ve Sünniler), coğrafi bölgeleri (Doğu ve Batı), etnik grupları

(Kürtler, Rumlar, Süryaniler) ve sınıfları da ekleyebiliriz. Belirleyici olan, hemen her zaman, diğer ölçütlerin önüne geçen **refah** olgusudur. İkincisi, tehdit altında olduğu iddia edilen **kimlik** olgusudur.

Kümeler arasındaki gerilimler ve sonuçları, farklı tarihsel veya konjonktürel dönemlerde farklı düzeylerdedir. Bazen daha az, bazen daha çokturlar. Bu nicelik farkı, zamanın ulusal ve uluslararası siyasal ve ekonomik koşullarına göre değişir. Bunalım dönemlerinde toplumun bir bölümünü, **"eldekini kaybetme"** korkusu sarar. Bunların arasından, toplumdaki mutabakatı yıkmak ve grupları birbirine karşı kışkırtmak isteyenler çıkar.

Irkçılığın ve köktenci ideolojilerin çeşitli türleri demokratik, eşitlikçi, insan haklarına dayalı bir yaşam biçimine saldırmaya hazırdırlar. Bu saldırıların gerekçesi olarak, kendilerine ve gruplarına dıştan gelen/gelecek tehlikeleri ileri sürerler. Bu tehdit, gerçek bir tehdit değildir. Yapay ama inandırıcı savlarla güçlendirilir.

Köktenci ideolojiler, kümelerin oluşumunun tekliğini, değiştirilemezliğini ileri sürerler. Bununla da farklı toplumsal grupların bir araya gelmesinin olanaksızlığını vurgularlar. Dolayısıyla, sosyal yaşamdan ve siyasetten özgür seçimi dışlarlar.

Köktenci ideolojiler, yapıları ve niyetleri gereği, toplumun bütün alanlarını, doğumdan ölüme; sabahtan akşama kadar denetlemek isterler. Bu nedenle, sürekli genişletmek uğraşı verdikleri egemenlik alanlarını, okullar yanında, ibadet kurumlarına, kamu ve özel sektör bürokrasisine doğru yaygınlaştırmak isterler. Özellikle gençlere ve çocuklara ulaşmak isterler. Demokratik seçimlerden çok, bağımlılıklar

yaratmaktan medet umarlar. Bu tür bağımlılıklar, gençler ve çocuklar üzerinde daha kolay yaratılabilir. Onları, yarının tabanı (militanı) hatta önderi olarak kazanmak isterler.

Çokkültürlülük, ne ırkçı ne de köktenci, herhangi bir ideolojik ortamda yaşayabilir. Köktencilik ve ırkçılık, birbirlerini görür, tanır ve besler. Ekonomik bunalım, savaş, etnik çatışmalar, göç, toplumlarda daha önce de var olup küllenmiş hınçları, düşmanlıkları ortaya çıkarır. Bunlara yenilerini ekler. Farklılıklar normal karşılanmaz olur. "Kayık artık doldu, yabancılara, bizden olmayanlara aramızda yer yok" duyguları kök salmaya başlar. Farklılık, kuşkuya; kuşku, korkuya; korku, şiddet eylemlerine ve düşmanlığa dönüşür. Düşmanlık, sürekli kinin ve öcün ateşini yakar. Hele, medya bu olguda aktif rol oynarsa, düşmanlıklar, toplumsal bölünmelere ve koca bir kuşağın siyasal paranoyasına maya çalar, işte bu yüzden küçük yaşta çocuklar silah kuşanırlar, dağa çıkarlar, kendilerine "düşman" belletilen kişileri gözlerini kırpmadan vururlar, yakarlar veya bombalarlar.

Gençlerin veya çocukların tek yönlü, tek doğruyla, yani fanatikçe yetiştirilmelerinin bir sonucu da "aşkın güçlere" veya onların dünya üzerindeki "kutsallıkları kendinden menkul" temsilcilerine sığınmalarıdır. İnançların tutsağı olan insanların, başkalarını inançsızlıkla suçlamaları ve onları "üstün değerler" adına mahkûm etmeleri o kadar kolaydır ki.

İş bulmakta yaşanan zorluklar, yüksek oranlı ve uzun süren enflasyonun olumsuz etkileri, ahlaksızlığın, yolsuzluğun, adam kayırmanın ve uyuşturucu ticaretinin artması, endişelere ve gelecek korkularına yol açar. Bütün bu korkular, başlangıçta dolaylı ama giderek doğrudan, yabancılara ve farklı kültür kümelerine yönelik bir düşmanlığın

oluşmasına neden olur. Eğer, basın-yayın araçları da halkın korkularını kaşıma gafletinde bulunurlarsa, çocuklar daha küçük yaşlarda farklılıklara karşı hoşgörüsüz, yabancılara ve güçsüzlere karşı acımasız, şiddete tapan, savaştan haz duyan, zorbalığın sorun çözücü olduğuna inanan bireyler olarak toplumsallaşırlar.

Bu vahim gidiş kendi içinde tabii ki alarm vericidir. Ama asıl sakınca, büyük çoğunluğun gelişmeler karşısında suskunluğunu koruması ve bir azınlığın "önlenebilir yükselişini" önlemek için ciddi bir çaba göstermemesidir... Şiddet kültürü, yani şiddetin bir sorun çözme yöntemi olarak yaygın düzeyde kabul görüşü, yaygınlaşmaya başlar.

Bu nedenle sertlik yanlısı aşırı ideolojiler, komünizm sonrası yandaş bulabiliyorlar, hem de kitlesel boyutta. Bu gelişme, pek çok insanın açıkça veya susarak verdiği destekte ifadesini buluyor.

Şiddet ve çokkültürlülük birbirini dışlar. Hangi nedenle olursa olsun, şiddet kullanmak haksız bir eylemdir. Sorunların çözümü için başka yollar var olduğu sürece, sadece kaba güce başvurmayı yeğleyen devletler, yönetimler de haksızdır. O zaman, devlet-altı kümelerin de şiddete başvurma yolu açılır, "makulleşir". Oluşan şiddet mantığı, din gibi, milliyetçilik gibi imbiklerden geçerek Mölln ve Sollingen'de veya Sivas ve Tunceli'de ayinsel yakma gösterilerinde somutlaşır. Köyler tahrip edilir, masum öğretmenler ve göçmenler öldürülür, sırf "başkadırlar", "bizden değildirler", "bizi, biz olmaktan alıkoyacaklardır" diye... Vahşet, mazereti olur korkunun, fanatizmin ve dar görüşlülüğün.

Hele bir devlet tarafsız davranmıyorsa, şu veya bu küme, şu veya bu ideoloji doğrultusunda ağırlığını koyuyorsa, toplumsal istikrarın, barışın, hoşgörü ve çokkültürlülük ol-

gularının sonu gelmiş demektir. Kimi zaman görünmeyen ama hep bilinen güçler, otorite boşluğunu doldururlar ve toplumu yeni kabilelere bölerler. Bu ortamda demokrasi kültürünün oluşması olanaksızdır. Bugün dünyada yaşayan "yeni-kabileciliğin" ardında devlet zafiyeti vardır. Devlet zafiyeti, hukuk bütünlüğünün, demokrasinin ve toplumsal dengelerin ölüm ilanıdır.

Çokkültürlülük Hukuku

Ulus-devlet modelinde *"ulusal kimlik"* ve *"kültürel gerçeklik"* arasında doğan gerilimin siyasal sonucu olarak gündeme taşınan *"azınlık sorunu"*, *"ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların korunması"* çerçevesinde uluslararası hukuk sistemine girmiştir. Azınlıklara ilişkin hukuki hükümler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nde ilk kez yapılan *"ırk, dil, din azınlıkları"* tanımlamasıyla resmi bir statü kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1990 yılında SSCB'nin dağılması sürecinin ardından ortaya çıkması olası bir azınlık sorununa karşı, konu, *"insan hakları"* başlığı altında daha evrensel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı ertesinde ele alman şekliyle din ve dil ölçütleri aynen korunmuş, ancak *"ırksal azınlıklar"* yerine, kültüre vurgu yapan *"etnik azınlıklar"* ifadesi kullanılmıştır. BM dışında Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve nihayet Avrupa Birliği de azınlıklar konusunda bugün var olan uluslararası hukuk sistemine katkıda bulunmuşlardır.

Bu tanıma göre bir azınlığın olduğunu kabul edebilmek için şu koşullar aranır:

- Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde *"etnik, dilsel, dinsel"* olarak ifade edilmektedir.

- Ülke genelinde sayıca azınlık olmak. Bu azınlığın, ülkenin belli bir bölgesinde çoğunluk olması çok önemli değildir. Grup üyelerinin bunun bilincinde olmaları daha önemlidir.
- Başat (dominant) olmamak. Çünkü öyle başat azınlıklar vardır ki çoğunluğu ezer.
- Yurttaş olmak. Çünkü yurttaş değillerse, çok farklı bir kategori olan *"yabancı"* dırlar.

Azınlık olmanın bir de öznel koşulu vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup azınlık oluşturmaz[6]. Bu doğrultuda bir talepte bulunmaz.

Azınlıklar tanımı bir başka kavramsallaştırmayla da ele alınabilir. Buna göre; bir etnik gruplar vardır, bir de ulusal azınlıklar. Etnik gruplar, kendinden daha büyük ve farklı topluluklara karışan ve onun kültürel çeşitliliğini artıran kümelerdir. İçinde yer aldıkları toplumla bütünleşmek ve bu toplumun tam üyeleri olarak kabul edilmek isterler. Amaçları toplumu kültürel farklılıklara daha saygılı hale getirmek için kurumların ve yasaların değiştirilmesidir. Ulusal azınlıklar ise belli bir toprak parçası üzerinde yaşayagelen kültür kümelerinin sonradan oluşan veya egemenliğini genişleten bir devlet çatısı altına sokulmasından doğar. Kendilerini çoğunluk kültürü yanında ayrı bir kültür odağı olarak korumak isterler. Bunun için de çeşitli özerklik ya da özyönetim biçimleri talep ederler.[7]

---

6 İbid., s. 17

7 Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s s. 38.

Ulusal azınlıklara ilişkin bir başka tanımlama da bir (genellikle komşu) akraba devleti bulunan azınlıklardır.[8]

1991 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı'ndan bu yana kabul gördüğü üzere, azınlıklar konusu yalnızca ilgili devletin yetkisinde bir alan olmaktan çıkmış, uluslararası müdahaleye açık bir alan haline gelmiştir. Bu durum ise, ulusal devlet kurgusunun dayandığı hukuki zeminde meydana gelen değişikliğe ilişkin önemli ipuçlarına işaret etmektedir. Artık devlet merkezli ve içe dönük değil, bireye dönük evrensel nitelikli bir hukuk sisteminin kapıyı çaldığı görülmektedir. Bu da küreselleşmenin başka bir boyutudur.

8 "...bir azınlığın içinde yaşadığı ve yurttaşı olduğu devlete 'ev sahibi devlet' (host state), o azınlığın soydaşlarının egemen olduğu devlete de 'akraba devlet' (kin state) denir..." Oran, op. Cilt., s. 30-31.

ÇATIŞMANIN TIRMANMASI

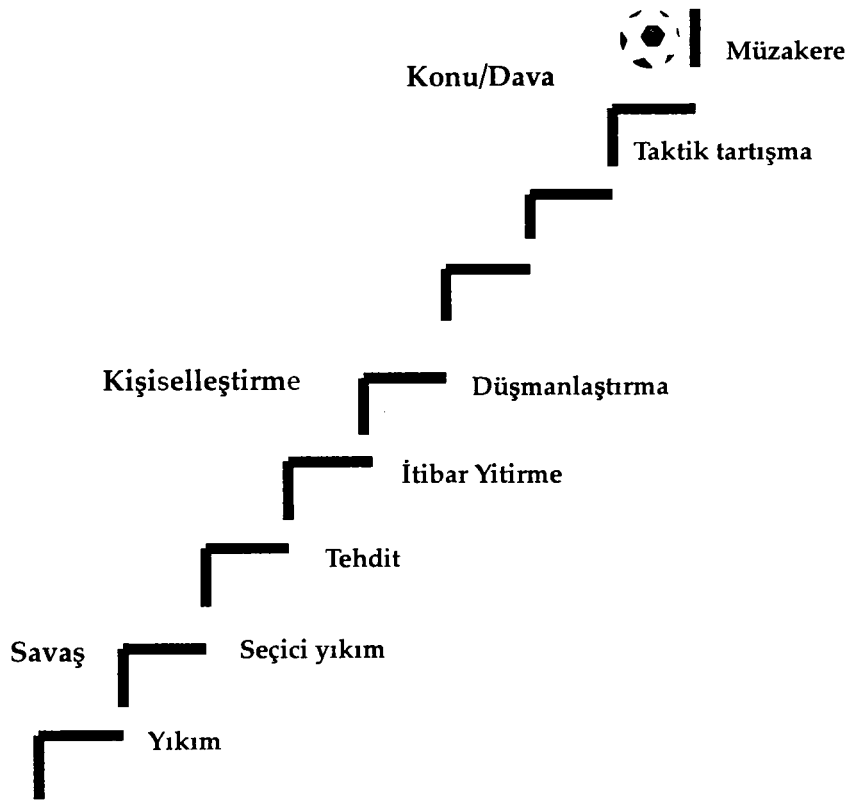
Uzlaşmazlıkların temel olarak "kötü", dolayısıyla yıkıcı, insanlar ve gruplar arası ilişkileri zedeleyici, olumsuz sonuçlara varan bir şey olarak görülmesi son derece yaygındır. Bu nedenle de uzlaşmazlıkların kontrolsüz bir şekilde tırmanması kaçınılmaz olur.

Uzlaşmazlıkların tırmanması aşamalarını, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi bir merdivenin en üst basamağındaki bir topun aşağıya yuvarlanması örneği ile açıklamak mümkündür.

Uzlaşmazlık aşamalarında ilk üç basamak sorunla ilgilidir. Anlaşmazlıklar, farklı yorumlar, farklı algılamalar genellikle sorunla ilgilidir.

Bu üç basamaktan sonra, taraflar iyi niyetlerine rağmen karşısındakinin aptal, beceriksiz veya şeytan olduğu duygusunu engelleyemez. Bu basamaklarda uzlaşmazlık artık soruna dayalı olmaktan çıkıp kişiselleşmeye başlamıştır. Görünüşte taraflar hâlâ soruna odaklanıyorlarmış gibi ise de aslında karşı tarafın kötü niteliklerine yönelik bir hazırlık söz konusudur.

En aşağıdaki basamaklar ise uzlaşmazlığın savaşa dönüştüğü süreci temsil etmektedir. Bu aşamalarda her türlü silah kullanılabilir.

1. Müzakere Basamağı: Uzlaşmazlığın karşılıklı anlayış, iletişim kurma ve müzakere ile çözülebilecek aşamasıdır. Taraflar, teati edilecek bir çok ilginç görüş ve birbirilerini dinlemek için bir çok neden bulur.
2. Taktik Tartışma Basamağı: Uzlaşmazlığın bu basamağında taraflar, karşılıklı anlayışa ilgi duymamaya başlamıştır, karşı tarafın görüş ve argümanlarında zafiyet yakalamaya ve çatışmada kazanılacak bir açık bulmaya odaklanır.

3. Yok Sayma Basamağı : Bu aşamada artık taraflar birbirlerini yok saymaya başlamışlardır. Dolayısıyla taraflar daha az hoşgörülü, iletişime daha kapalı, daha duygusal ve giderek artan bir şekilde savunmacı bir tutum benimser ve böylece karşı tarafa avantaj sağlamaya odaklanır.
4. Düşmanlaştırma: Uzlaşmazlığın bu aşamasında zarar gören taraf genellikle öfkelenir ve diğer tarafa yönelik bir düşmanlık eğilimine girer. İşte artık bu safhada taraflar için sorun değil, kişiler hedef haline gelmeye başlamıştır. Adil olmayan söylemler ve hile ile taraflar birbirlerine zarar vermeye veya kendine yandaş sağlamaya çalışır. Bu aşamada artık topa değil rakibe vurulur.
5. İtibar Yitirme: Bu basamakta tarafların amacı, özellikle bir üçüncü taraf karşısında, diğerinin onurunu kırmaktır. Kontrolünü kaybeden, savaşı da kaybeder.
6. Tehdit: Onuru kırılan taraf tehdide başvurur. Bu aşamada taraflar arzuladıkları avantajlar için uyarı ve tehdidi, geçerli bir metod olarak benimseme eğilimine girer.
7. Seçici Yıkım: Bu basamakta artık söz yok, eylem vardır. Karşı taraf sizin gücünüzü ve önemini anlamalıdır. Hasımlar tehditlerini gerçeğe dönüşeceklerini gösterirler.
8. Yıkım: Bu basamakta amaç mümkün olan en az kayıpla karşı tarafı etkisiz hale getirmektir. (Gerçek bir savaş tutumu...) Hedef, hasım tarafın önemli noktalarını vurmak veya etkisiz kılmaktır.
9. Topyekun Yıkım: Son basamakta taraflar artık ne pahasına olursa olsun (kendisinin de zarar göreceğini de göz ardı ederek), karşı tarafa acı ve zarar vermek istemektedir. Bu basamakta artık "gerçek savaş" durumundan çok bir "kamikaze pilotu" psikozu hâkimdir.

Günlük yaşantımızdaki bir çok ihtilafı, gazetelerin üçüncü sayfa haberlerinin hemen tümünü düşündüğümüzde, şiddetle sonuçlanan bir çok uzlaşmazlığın, yukarıdaki "merdiven" basamakları örneğine uygun aşamalarını kolaylıkla gözümüzde canlandırabileceğimiz şüphesizdir.

Merdiven örneği bize uzlaşmazlık çözümü için de tutarlı bir yol gösterici olmaktadır.

Uzlaşmazlık topu, henüz ilk üç basamakta iken uzlaşmazlık "konu/dava"dan kaynaklanmıştır ve tarafların sorunu kendi aralarında çözebilme şansları çok fazladır. Bu safhada bir aracı/arabulucunun da yardımı olabilir ve sorunun arkasında yatan ihtiyacın ortaya çıkması ve bir ortak zemin yaratılması konusunda katkı sağlayabilir.

Uzlaşmazlığın kişiselleştiğini takip eden üç basamakta ise sorun daha karmaşıklaşır ve aracısız çözülmesi hemen hemen imkansızdır. Bu safhada aracı/arabulucu dominant bir rol aynar.

Son üç basamağı oluşturan savaş halinde ise mutlaka barış girişimleri *(Peacemaking ; müzakereler, barış konferansları, kurumsal barış gayretleri ve çeşitli arabulucuların gayretleri gibi klasik barış girişimleri)* gereklidir. Bu girişimlerin barışı sağlama garantisi, tabiatıyla yoktur. Taraflar sadece birbirlerine güvensizlik duymamakta, aracılara da güvensizlik duymaktadırlar.

Uluslararası Boyut

Artık insanı ilgilendiren hiçbir önemli olgu, sadece ulusal olmayıp uluslararası ilginin ve ilişkilerin de bir parçasıdır. İnsan hakları artık ulusal egemenlik anlayışının önüne geçmiştir. Hukukun ve siyasetin baş aktörü devlet olmaktan çıkmış, birey veya insan olmuştur.

Durum böyle olunca, farklı bireylerin ve kümelerin barış içinde bir arada yaşamaları, sadece bir zorunluluk değil evrensel amaç haline gelmiştir. Bu amacı nasıl gerçekleştireceğiz?

Önce birbirimizi eşit kabul edeceğiz. Birbirimizin kültürünü alt-üst; daha iyi, daha kötü ölçülerinde değerlendirmeyeceğiz. Her kültür, toplulukların doğal ve sosyal ortama uyum biçimidir. Dolayısıyla işlevselliğidir. Bu bilinçle bakıldığında, her kültürün evrensel kültüre veya çağdaş medeniyete katkısı söz konusudur. Birbirimizden öğreneceğimiz namütenahi şey vardır. Yeter ki biz öğrenmeye, paylaşmaya ve yeni sentezlere açık olalım. İşte yeni eğitim felsefesi bu temel üzerinde yükselmelidir.

Hiç kimse salt fanatik ve dar görüşlü değildir; hiç kimse de yerel kültürünün sınırlarını aştı diye hümanist olmaz. Herkes bu iki ucun arasında bir yerde durur. Hiç kimse salt kötü, hiç kimse salt iyi değildir. Herkesin, evrensel kültürün cömertçe sunacağı zenginliğe ihtiyacı, hatta belli bir özlemi vardır. Ama aynı zamanda herkesin kendine ait olanı kaybetme korkusu da vardır.

Düşmanlarımızın ve dostlarımızın kimler olduğu bize daha çocukken söylenir, öğretilir. Biz onları, hayatımızın başlangıcında gruplara ayırırız. Oysa bu ayrım, bizi, sahte bir gerçekliğe mahkûm eder. Gerçeği saptırır. Yeni yeni (ama yapay) gerçekler yaratır. Bu sahte/yapay alanda, kimi istersek yüceltir, kimi istersek küçültürüz; yargılarız, yargısız infaz ederiz. Daha da vahimi, böyle bir sahte gerçeklik dünyasında bütün bunlar bize başkaları, üstünlüğüne inanılan ama hiçbir zaman ispatlanmayan şahsiyetler tarafından öğretilir. Söz konusu öğretim sadece çocuklar için değil, yetişkinler için de geçerlidir. İşte buna direnmeliyiz.

Bugün Almanya'da yaşanan bir olguyu, yukarıda sunulan sürece örnek verebiliriz. Kürt bağımsızlık hareketine karşı olanlar, bu hareket yanlısı olanlar tarafından Türkiye'deki "faşist" hükümetin destekçisi olarak nitelendiriliyorlar. Oysa Almanlar, Kürt-Türk çekişmesinde taraf değildirler. Bu mücadelede taraf olmak, kimi Almanlar için bir maceranın içine girmekle eş değerdir. Bunun dışında, Almanlar, "bağımsız Kürdistan" düşüncesini savunarak, Yahudi soykırımı nedeniyle kendilerinin tarihi ve kolektif suçunu hafifletmek istiyorlar. Sanki PKK ve aşırı Kürtlerin ideolojisini destekleyerek kendi günahlarından kurtulabileceklermiş gibi... Bu tabii bilinçaltı bir olgudur.

Kimi Almanların PKK yanlısı olmalarının diğer nedeni de Türklere karşı olmalarından kaynaklanıyor. O Türkler ki milyonlarla gelmiş, saf ve temiz ülkelerini, kültürlerini "kirletmiş", ellerinden işlerini, aşlarını, eşlerini almaya aday kimselerdir. Kaba, yabancı ve hırslıdırlar... Gerçekten de Almanların PKK'ya verdikleri destek yakından incelenince, bu olgunun altında kesin bir Türk düşmanlığının öğelerini görmemek mümkün değildir. Ama sonuç, fiilden daha vahimdir: Almanlar, göçmenlerle daha da karmaşıklaşan toplumlarında var olan çokkültürlü öğeleri, yani birleştirici öğelerini değil, ayıran ve sınırlandıran öğeleri su üstüne çıkarıyorlar. Şunu çekinmeden söylemek mümkün: Almanya'da şahit olduğumuz saklanamayan PKK sempatisi, hümanizmden fazla, ırkçılıkla ilintilidir. Bu konuda, toplumsal bilinçaltı eğilimler, oldukça ağır basmaktadır.

Almanların çoğu, ama en acısı yeni kuşaklar bile, sorumluluklarını kendileri yerine getirmektense yine bir **yedek** güce teslim oluyorlar. Bu olguyu karmaşıklaştıran bir başka olgu da Kürt sorununda Almanya'nın önemini abartmaktır.

Sanki Kürt sorununu Almanlar çözecektir veya sanki bütün uluslararası çözümler Almanya'dan sağlanır gibi...

Bu olgu, sağlıklı bir eğitim politikasının ne olması gerektiği açısından iyi bir ipucu veriyor: Bir ülkenin vatandaşlarına, özellikle gençlerine başka özneleri içeren bir mücadelede **taraf olmamayı** öğretmek. Bunun yerine sürtüşmenin nedenlerini tarafsız olarak anlamaya çalışmak ve taraflar arasında "hak yemeyen" bir uzlaştırmaya/barıştırmaya katkıda bulunmayı telkin etmek. Böylece genç kuşaklar, çatışmanın değil, barışın bir parçası olmayı öğrenirlerse, çözümün parçası olmayı da öğrenirler. O halde sağlıklı bir eğitimin tek hedefi, otoriter ve köktenci ideolojilere karşı mücadele olmamalı; çokkültürlülüğün erdemlerini benimsetmek ve toplumsal yaşama nasıl yansıtılacağını araştırmak olmalıdır. Biz yeni bir sentez, barışın esas olacağı bir yaşam tarzını gerçekten yeşertmek istiyorsak, çokkültürlülüğün yaşayacağı toprağı hazırlamalıyız.

Çokkültürlülük bir süreçtir. Kendiliğinden oluşmaz. Bir şeye karşı verilen mücadele, bir şey için verilen mücadeleden başka bir şeydir. Daha güç verici, daha umutlandırıcı, daha birleştiricidir. Özünde mücadele, genellikle kaba güç içerir. Kaba gücün yer aldığı bir mücadelede bir tarafın yenilmesi, hatta yok olması hedeflenir. Ama, çokkültürlülük mücadelesinde yok olmak veya yok etmek değil, birlikte var olmak, var olurken diğerini de yaşatmak çabası vardır. Çokkültürlülük mücadelesinde yengi de yenilgi de ortaktır. Kazanırsak hepimiz kazanırız. Kaybedersek hepimiz kaybederiz. Kaybedeceğimiz, özgürlüğümüz, benliğimiz/kimliğimiz (farklılığımız) ve onurumuzdur. Bu nedenle bu savaşımı kazanmak zorundayız.

YENİ DÜNYA, YENİ OLANAKLAR

İki kutuplu ve çatışkın dünya düzeninin yerini alan, ama henüz oturmamış olan "yeni dünya düzeni", çokkültürlülük eğitimi ve bilinci için yeni olanaklar sunuyor. Eski katı siyasal blokların ve basite indirgenmiş ideolojik düşünce kalıplarının silinmesi insanlık adına hayırlı olmuştur... Çok daha insancıl (çokkültürlü) değerlerin, doğrunun, iyinin, makulün, salt "kendi kampında" veya "kendi ideolojik ikliminde" değil, "başka yerlerde" veya "her yerde" aranabilirliği olanağı doğmuştur. Bu mantık çerçevesinde, artık devletin veya resmi kurumların kutsallaştırılması ve değiştirilemez olarak görülmesi olanaksızdır.

Ama, bu böyledir diye, devlet ve resmi kurumları dışlayamayız. Onları yok sayamayız. Onlar vardır. Toplumun temel gereksinmelerini karşılamak için "inşa edilmişlerdir". Belki sonradan kendi mantıklarıyla hareket etmeye ve kendi (yöneticilerin ve bürokratların) çıkarlarını, toplumunkinin üzerinde tutmaya yeltenmişlerdir. O halde bu "sapmayı" düzeltmeli ve devleti yeniden "bizim" yapmalıyız. Çünkü gerekçemiz çok basit: **Bir devletimiz olmasıydı, onu yaratmak zorunda kalacaktık.** O halde madem elimizde bir devlet var, onun ve bağlı kuruluşlarının eksik ve eğri

politikalarını değiştirmeye çalışmalıyız. Bunu sadece kendi rahatımız için değil, yurttaşlık görevi olarak da yapmalıyız.

Böyle bir girişimin başarısı, iyi örgütlenmiş, ne istediğini iyi bilen kümelerin içten (bürokrasiden) ve dıştan (ulusal ve uluslararası kamuoyundan) gelen baskısı ile olur. Zorla ve zorbalıkla kesinlikle olmaz. Siyasetin muhatabı olan kümelerin, siyasal kuralları ve uygulamaları oluşturma ve değiştirme işlemine katılmaları, demokrasinin vazgeçilmez koşuludur. Ancak geniş tabanlı bir siyasal katılım, devletin kararlarını, toplumun çokkültürlü yapısıyla uyumlu kılabilir.

Aileler, eğitimciler ve eğiticiler, bilimsel kuruluşlar, sendikalar, siyasal partiler, çeşitli dinsel kuruluşlar, tüm çocuklara uygun düşecek eğitim sistemi ve öğretim yöntemleri üzerinde uzlaşmak zorundadırlar. Uzlaşmalıdırlar ki, karmaşık toplum yapısının özellikleri, eğitimin çoğulcu karakterine ve kalitesine yansıyabilsin. Böyle geniş tabanlı bir uzlaşma; eğitimi, kaçınılmaz olarak ulusal ve laik temellere oturtacaktır. Dinsel cemaatler ve kültür kümeleri kendi çocuklarının özgül (küme-içi) eğitimlerini gayriresmi olarak sürdürürlerken, genel eğitimin esasları, bir toplumsal oydaşmaya (consensus'e) dayandırılmalıdır.

Bu da yeterli değildir. Toplum, örgütlü birimleri aracılığı ile ulusal eğitimin uygulanışına, kalitesine, ders ve kitap içeriklerine müdahil olmalıdır. Bu müdahalesi kesintisiz devam etmelidir, yani kurumlaşmalıdır. Demokrasinin, yinelenen seçimler ve parlamentonun mevcudiyetiyle sınırlı kalmaması için, örgütlü toplumun uzmanlar ve uzman kuruluşlar eliyle devletin uygulamalarına müdahalesi, yol göstermesi kaçınılmaz ve gereklidir. Bu yapılırken unutulmamalıdır ki bir toplum talep (dolayısıyla hak) ettiği gibi yönetilir. Devlet, herkesin devletidir. Devletin haklılığını ve

meşruluğunu sağlayan onun herkese eşit muamele etmesi ve eşit düzeyde fırsat sağlamasıdır. Demokrasi de devlet gibi, insanın mutluluğu için "icad edilmedi mi?"...

Çokkültürlülük, Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni

Örgütlü olmak, bireyleri güçlendiren bir olgudur. Bu nedenle Türkiye'de insanlar, özgür olsalar bile güçlü değildirler. Üyesi oldukları mesleki, kültürel, siyasal örgütler (dernekler, kuruluşlar, sendikalar) aracılığıyla sisteme katılmakta zorluk çeken, bu konuda engellenen insanlar, tekil olarak ihtiyaçlarını karşılamak ve mutluluğu aramak durumunda kalıyorlar. Tek başlarına kalınca en temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliyorlar. Maddi ihtiyaçlar ve doyum öne çıkıyor. Ekonomik kazanç arayışı, çoğu kez kişisel yeteneklerin ve yaratıcılığın tek uğraş alanı haline geliyor. Bunun neticesinde de kendi bencil dürtüleriyle hareket eden, sürekli olarak kendi geleceklerini düşündükleri için birlikte hareket edemeyen bir insanlar topluluğu ortaya çıkıyor.

Bu durumun farkında olan çeşitli kümeler, grup ruhunu ayakta tutmak için, insanları en radikal davranış biçimlerine yönlendiriyorlar.

Varlıklarını, ne biçimde var olmak istediklerini topluma duyurmak, farklılıklarına dikkat çekmek amacıyla silahlı politikalara başvuruyorlar. Böylesine radikal bir belirtim biçimi, ne yazık ki çokkültürlülüğü, silah seslerinin gürültüsüne boğuyor. Siyaseti içinden çıkılmaz bir hale sokuyor.

Silahlı politika, aydınlarla halkın arasını açıyor. Aydınlar istemlerini, görüşlerini; düşünceler, ideolojiler ve barışçı yollarla topluma aktaran, onlara yön vermek isteyen bir sosyal kümedir. Alt tabakalar ise istemlerini ancak örgütlülükle duyurabiliyorlar. Aydınların bireyselliği belki onların

gücüyken alt tabakaların örgütsüzlüğü, onların güçsüzlük kaynağıdır. Yine de alt tabakalar, bireysel çabalarının defaatle yetersiz kaldığı kanıtlandıktan sonra örgütlenebiliyorlar. Örgütlendikten sonra bile demogogların, halkhatiplerin oyuncağı olabiliyorlar.

Demogogların peşinden sürüklendikleri sürece alt tabakalar ile aydınlar arasındaki sağlıklı ilintiler kurulamıyor. Aydınlar, kent ortamının bireyselliğini kırıp ne kendileri örgütlenebiliyorlar ne de kitleleri örgütleyebiliyorlar. Dolayısıyla, çokluğu, çoğulculuğa dönüştüremiyorlar. Bu koşullar altında, yönsüz ve öndersiz alt tabakalar, dini liderlerin, radikal akımların peşine takılıp yerleşik kurumları ve toplumları istikrarsızlığa sürüklüyorlar.

Aslında, sonuçları olumsuz da olsa, böylesi bir toplumsal hareketlilik, çokkültürlülüğün ürünü. Çünkü, farklı yaşam biçimlerinin, farklı yaşam algılarının ve belirtimlerinin dinamizmini yansıtıyor. Ama, şekillendirilmediği, yasal ve kurumsal kalıplar kazanmadığı için düzensiz, örgütsüz ve kuralsız olarak sisteme yansıyor.

İşte bu dinamizmin, sürekli bir kakofoniye dönüşmesi önlenir ve bir "toplumsal senfoni" haline getirilebilirse, toplumsal "çokluk", "siyasal çoğulculuğa" dönüşebilir. Diğer yandan, toplumda çoğulculuk doğrultusunda yeterince güçlü talepler olmayabilir. Örgütlü kümeler, sadece kendi dar çıkarlarını tatmin etmeyi ve maddi edinimlerini arttırmayı birinci hedef olarak görebilirler. Bu durumda, bencil bir bireycilik, toplumsal sorumluluk gözetmeyen grupçuluk ve siyasal kabilecilik, toplum harcını "ufalar", ayrıştırır. Bu durum, kişiler arası ilişkilere "ahlak erozyonu" olarak yansır. Ne yazık ki, biz şimdi bu talihsiz evreye girmiş bulunuyoruz.

KÜMELER (GRUPLAR), TOPLUM KUMAŞININ İLMİKLERİDİR

Aileden sonra toplumsal örgütlenmenin birincil örnekleri olan gruplar, insanları yalnızlıktan, yetersizliğin verdiği aşağılık duygusundan, tecrit edilmişlikten, hareketsizliğin alışkanlık haline gelmesinden ve ahlaki boşluktan kurtarırlar. Bireylerin önce "adlandırılabilir" bir kümenin üyesi olmalarını, sonra da sayısız kümenin toplamı olan bir ulusun üyesi olmalarını sağlarlar. İnsanlar, bu karmaşık üyelikler bağı içinde alt ve üst kimliklerini bulur veya edinirler. Kişilik kazanırlar.

Toplumsal örgütlenmenin üst (devlet) ve alt (kümeler) katları arasında muhakkak bireye bir özgürlük ve yaratıcılık alanı bırakılmalıdır. Küme ve siyasal aidiyetlerin, bireyselliği (bencil, "her koyun kendi bacağından asılır" bireyciliği değil) öldürmesine izin verilmemelidir. Otoriterliğin ve bencillikten kaynaklanan ahlaksızlığın (topluma karşı sorumsuzluğun) kaynağı ancak böyle kurutulabilir.

Modern toplum, bireysellikle grupsallık arasındaki dengede oluşmuştur. Bu denge korunmalıdır. Çünkü sınırsız özgürlüğün, demokrasi yaratmadığı anlaşılmıştır. Diğer yandan, grup kimliklerine hapsedilmiş ve grup normlarının dışına çıkamayan bireyler, belki kendilerini güvende

hissederler. Ama onlar, hiçbir zaman özgürleşemezler. Bu yüzden de kişilikleri güdük kalır, bir sürünün üyesi olmayı aşamazlar. Bölünmüş, bölümlenmiş (kompartmantalize) toplumların birbiriyle çatışan kümelere ayrışması olgusuna verilen ad olan "yeni kabileciliğin" köklerinden birinin bu olgu olduğu ileri sürülebilir. Örgütselliğin gücü ile bireysel özgürlüğü bir arada yaşatmak için ne yapmak gerekir? **Çare nedir?**

Kültür kümelerinin şeffaflaşması muhakkak sağlanmalıdır. Onların, örf ve âdetlerini, kültürlerini, yaşama tarzlarını "açığa çıkarmaları" resmen teşvik edilmelidir. Kendi anlayışları doğrultusunda, dinsel cemaatlerini oluşturmalarını, hastanelerini, gündüz bakımevlerini, yaşlılar evlerini kurmalarını; varsa okullarında, yoksa özel eğitim yoluyla kültürlerini ve kültür dillerini çocuklarına öğretmeleri sağlanmalıdır. Çünkü, kültür kümelerinin, kendi geleneklerine, alışkanlıklarına göre insan yetiştirme, yaşlılarla ilgilenme, üyelerini eğitme gibi istek ve çabaları hep varolagelmiştir.

Bu girişimlerin sonuçlarından kuşku duyanlar sormalıdırlar: "Hoşgörü ve farklılıkların sergilenmesi, toplumu atomize eder mi? Yani onu böler mi? Yoksa, başka türlü ortaklık kuramayacak ve bir ortaklık anlayışı geliştiremeyecek toplulukları, oluşmasına katkıda bulundukları bir toplumsal dokuda, hukuk sisteminde ve siyasal birlikte mi buluşturur?" Asıl sorun bu...

Her kültür kümesi, kendi özel ve özgün yaşam alanını (coğrafi anlamda değil) belirlerken, bu özgürlüğün güvencesi olan toplumun kolektif/ortak normlarını, istemlerini ve ihtiyaçlarını karşılamak yükümlülüğünü de üstlenir. Üstlenmek zorundadır. Aksi halde, cemaatleri aşan bir toplumsal bütünlük sağlanamaz.

Toplumsal yaşamın geniş çerçevesini çizen, bireylere yurttaşlık hakkı ve sorumluluğu sunan, kolektif normlar ve anayasal düzene vücut veren hukuk sistemidir. Toplumsal kurumlar bu çerçevede yerlerini alırlar ve çalışırlar. Hiçbir toplumsal grup, ne kadar büyük bir kültür kümesi olsa bile tek başına kendine yetemez. Bu yetmezlik, toplum çapında oluş(turul)an işbölümünün varlık nedenidir. O nedenle, her biri kendi yaşam alanlarını oluştururken, tüm yaşam alanlarının ve tarzlarının güvencesi olan devletin, ne demek olduğunu ve devlete bağımlılık sorumluluğunu bütün kümeler anlarlar. Bu anlayış, bir ulus oluşturmak olgunluğuna eriştiği zaman, ulus-devletin doğumu hazır demektir. Ulus-devlet, farklı etnik ve kültür kümeleri arasında varılan siyasal mutabakatın ürünüdür. Haklar kadar sorumlulukların potasıdır. Farklılıkların eklemlendiği, bütünleştiği tezgâhtır. Bu tezgâhta, devlete (siyasal merkeze) bağlı gruplar, kendi birliklerini, bilinçlerini geliştirdikçe, kamusal alanı da belirginleştirirler. Merkezle olan ilişkileri de kurullaşmaya başlar.

Sonuçta şöyle bir senaryo doğar: Bir zamanların işyeri militanı, grev sözcülüğünden, elde pankart protesto yürüyüşlerine koştururken, şimdi bir sendikanın sorumlu temsilcisi kimliğiyle işçilerin haklarını savunup sistemin daha iyi işlemesine ve kendini düzeltmesine katkıda bulunabilir. Aynı şekilde, bir dinsel veya etnik kümenin sokak eylemcileri, zamanla kendi gruplarının veya cemaatlerinin sözcüsü konumuna gelip siyasal koalisyonlara girebilirler; kendilerine karma listelerde yer arayabilirler. Bunu yaptıkları ölçüde, toplumun ortak değerleri ve çıkarları üzerinde fikir yürütmeye, ortak eylem planları üzerinde uzlaşmaya başlayacaklardır.

Bu gelişme son derece doğaldır. Çünkü, toplum ve onun sağladığı "düzen" olmadan, hiçbir grubun kümesel ve cemaatsel haklarının ve çıkarlarının korunamayacağını anlayacaklardır. Zaten korunması da mümkün değildir. Bu anlayışa varan kümeler ve temsilcileri, sosyal-kültürel çokluğun, ancak siyasal çoğulculuk ile sağlanabileceği gerçeğini er geç kavrayacaklardır.

İşte bu anlayış, merkezi otoriteyi güçlendirecek, toplum veya ulus bilincini pekiştirecektir. Bu bilinç, özel yaşam alanlarında özerk olan cemaat ve kültür kümelerinin, kendi özgül sorunlarının çözümü için çabalarken, gerek merkezi otoriteyle, gerekse birbirleriyle pazarlık etmesini, uzlaşmasını ve dayanışmasını sağlayacaktır.

Gelişmiş ülkelerde bu, hep böyle olmuştur. Çokkültürlülük, ekonomik ve sosyal eşitliğin sadece ürünü değil, aynı zamanda onları yasal güvenceye kavuşturmanın programıdır da. Eğer bireysellik ile herhangi bir topluluk (kültür veya soy kümesi) üyesi olma nitelikleri, birlikte işleyecek, birlikte varlıklarını sürdüreceklerse, bunların siyaset hayatına da birlikte girmeleri gerekir. Bu birlikteliğin ne oranda sağlıklı ve demokratik olacağı, onlara karşı devletin aldığı tavır ve sağladığı olanaklarca belirlenecektir.

ÇOĞULCU DEMOKRASİ VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Bugün dünyada 184 bağımsız devlet bulunuyor. Bu devletlerin büyük bir çoğunluğu "*ulus devlet*"lerdir. Ulus devlet modeli; ülke sınırları içinde yaşayan bireyleri "yurttaşlık bağı" ile bütünleşmiş "*türdeş*" (homojen) bir kitle sayar. Bireyler, birbirinden farklı kültürel aidiyetlere sahip olabilir, ama yurttaşlık hukuku (haklar, sorumluluklar ve görevler) temelinde, "*ulus*" denen siyasal ortaklığın üyesi olarak kolektif bir kimliğe de sahiptirler. Aksi halde ulus ve ulusal birlik sağlanamaz. Dolayısıyla, ulusal devlet için ulus/millet, "*homojen*" bir siyasal toplumdur.

Ne var ki, özellikle son yüzyılda yaşanan uluslar üstü siyasal ve ekonomik örgütlenmeler, ülkelerarası yoğun göç, kırsal ekonominin çözülüp kentlere farklı dil, din ve etnik grupların yığılması, ülke nüfuslarını farklı kültürel aidiyetleri içeren "çokkültürlü " bir niteliğe büründürdü. Birleşmiş Milletler (BM) istatistiklerine göre bugün dünyada 184 bağımsız devlet bünyesinde 600 dil grubu ve 5000 etnik grup var. Bu durum, ulusal birlik ihtiyacının artık türdeşlik (homojenlik) kavramı çerçevesinde değil, çokkültürlülük çerçevesinde yeniden kurgulanması gereğini ortaya çıkarıyor. Amaç, toplumsal huzur ve siyasal birliğin sağlanmasıysa,

bunun artık insanlara yetmeyen yöntem ve değerlerle değil onlara daha kapsayıcı ve içerici gelen kavram ve değerlerle gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Tüm dünyada yaşanan *"tanınma-tanımlanma-sayılma"* krizi, önemli politik gerilimlere neden oluyor. Bu da *"eşitlik, adalet ve özgürlük"* haklarının geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında itici güç rolü oynuyor. Ulus-devlet modelinin herkesin homojen niteliklere sahip olduğu kabulü insanlara sınırlayıcı ve dışlayıcı geliyor. Onlar, kendi önemsedikleri nitelikleriyle ulusal birliğe gönüllü katılmak istiyorlar. Varsayılan özellikleriyle tek-tip bir bütünlüğe sokulmak istemiyorlar.

Bu nedenle, devletlerin hukuku yanında bireylerin de hukuku (insan hakları) önem kazanıyor. Bir uluslarüstü dayanışma örgütü olan Birleşmiş Milletler ve Avrupa merkezli uluslararası örgütler, *"insan hakları ve azınlık hakları"*na ilişkin üye ülkeleri bağlayıcı kararlar alıyorlar. Sonuç olarak; bugün ulus-devletler, tarih sahnesine çıktıkları dönemde sahip oldukları birçok yetki ve sorumluluğu, bu uluslararası siyasal yapılarla paylaşmak zorunda kalıyorlar.

Çokkültürlülük ve Çokdillilik

Çokkültürlü bir toplumun temelini demokrasi, laiklik ve çoğulculuk oluşturur. Çoğulculuk, sadece bir siyasal felsefe değil, bir uygulamadır: Farklı kümelerin örgütlü ve yasal güvence altında, kurumlaşmış yöntemlerle karar alma sürecine katılmaları veya onu etkilemeleri olgusudur.

Çokkültürlülük, birkaç istisna dışında bütün toplumlar için bir tarihsel-antropolojik gerçekliktir. Çokdillilik ise çoğulcu toplumların kültürel özünü oluşturur. Çokkültürlü bir toplumda, birden fazla kültür dilinin olması siyaset dışı

(apolitik) bir veridir. Dolayısıyla, kültürlerarası iletişimde, dolayısıyla da eğitimde, farklı kültür kümelerine mensup çocukların iki dilliliği önkoşuldur. Niçin mi?

Dil, insanı insan yapan; insanı hayvandan ayıran gelişmiş (kültürel) bir anlaşma aracıdır. İletişimin ve bileşimin aktığı kanaldır. İnsanın sadece bugünkü değil, geçmiş toplumlarla ilişki kurmasını, onların bilgilerinden, deneyimlerinden yararlanılmasını sağlar.

Dil, insanın sadece kendisini ifade etmesini değil; topluma katılmasını sağlayarak onu, sosyal bir varlık yapar. Dil yalnızca bir iletişim değil, yaratım aracıdır da. İnsan dil sayesinde yaratır; yarattığını iletir; başkalarıyla paylaşır. Paylaştığı oranda da yaşadığı ortamı, yaşamının koşullarını "inşa eder". Bunu yaptığı oranda da "kendini gerçekleştirir", mutlu olur ve ruhsal dengeye kavuşur.

Dil, öğrenmenin ve düşünmenin aracıdır. Dili olmayan varlıklar fazla bir şey öğrenemezler, düşünemezler; öğrendiklerini ve düşündüklerini saklayamazlar. Saklayamadıkları için de bilgileri birikmez. Düşünce kapasiteleri sınırlı kalır, bilim üretemezler. Hangi dilden söz ediyoruz? Tabii ki, ülkenin resmi veya herkesçe anlaşılan (veya anlaşılması gereken) dilinden...

Kültür Dilleri Gerçeği

Çokkültürlü toplumlarda birden fazla dilin varlığı nedeniyle milyonlarca insan, resmi dili öğrenmeden önce, anadilini, yani ailesinin ait olduğu kültür kümesinin dilini öğreniyor. Anadiliyle dünyayı tanıyor. Kendi kültür dilinde düşünce ve düşünme kalıplarını geliştiriyor. Anadili (kültür dili) geliştirilmeden, insan bu dilde kendini geliştirmeden, başka veya resmi dilde bilişsel kapasitesini ne kadar geliş-

tirebilir? Söylemek zor. Dilbilimcilerinin ve eğitimcilerin de yüzde yüz doğrulukta bir yanıtları olmadığı anlaşılıyor.

Buna karşın, uzmanlar, resmi dili hakkıyla öğrenmek, onu günlük iletişim aracından bilimsel ve sanatsal bir araca dönüştürmek için, anadil (kültür dili) ile resmi dil arasında sağlam köprüler kurulması gerektiğini söylüyorlar. Bu önermeden çıkan anlam şu: Anadilin geliştirmesi yoluyla, resmi dile üst düzeyden bir geçişin sağlanması, sağlıklı sosyalleşme için son derece yararlıdır. Hele bu geçiş, yumuşak, mümkün olduğu kadar firesiz ve gönüllü ise...

Uzmanlar, kültür kümelerinin, kendi dillerini geliştirebildikleri oranda daha bilgili, dillerinin de anlatım açısından daha zengin olacağını söylüyorlar. Yapıtlarının daha olgun ve yetkin olması yanında kültürel kimlikleri konusunda aşağılık duygusu duymayacakları da ileri sürülüyor.

Çokkültürlü toplumlarda aşağılık duygusu, kültür kümelerinin eşitsiz dizilişinden kaynaklanıyor. Aşağılık duygusuna eşlik eden "engellenmişlik" ve "bastırılmışlık" duygusu, mağduriyet algılamasına yol açıyor. Siyaset psikologları, bu olguyu, toplum huzurunun altındaki dinamit diye adlandırıyorlar.

Ana/kültür dilinde aldıkları ilk eğitimin, bir azınlık kültürü düzeyinde kaldığını anlayan kültür kümelerinin üyeleri, gerek hayat şartlarını daha iyileştirmek, gerekse dünyaya açılmak için resmi dilin olanaklarını (resmi dilde öğrenimi) gönüllü bir tercihle benimserler. Bu durumda eğitimde zor veya zorlama yok demektir. Böyle bir ortamda, özellikle ilköğrenim aşamasında, diller arasında anlam ve bilgi transferi, mümkün olduğunca az fireyle, yumuşak ve olağan biçimde gerçekleşir.

Diller yoluyla gerçekleştirilen kültürlerarası transfer (geçişlilik), kişilikli insanların yetişmesine de katkıda bulunacaktır. Daha küçük yaşta öğrenilen çokkültürlülüğün olağan ve barışçı karakteri, iyi ve makul vatandaşlar üretmenin temeli olacaktır.

Artan dilsel ayrıntılandırma ve karşılaştırma, çocukların/bireylerin ruhsal gelişimine katkıda bulunduğu gibi, onların yaratıcılıklarına da derinlik kazandıracaktır. Dil bilgilerine göre, anadilini iyi anlamak ve doğru kullanmak, çocukların okulda ve ilerideki yıllarda ikinci/resmi dille yapılacak tüm çalışmalarda başarılı olmalarının önkoşuludur.

Dil öğrenimi, okul öncesi dönemde ve okul dışında, kendiliğinden, yani bir eğitimci olmadan gerçekleşir. Genellikle aile içinde ve özgül bir kültür ortamında gerçekleşen toplumsallaşma sürecinden sonra, dünya ile ilintisinde farklı ve tek bir dili kullanmaya zorlanması, bireyi psikolojik açıdan "zorlar". Özellikle bu zorlamayı ilk kez duyan gençler, hırçınlaşırlar. Kişiliklerini baskı altında hissederler.

Böyle bir zorlama/sınırlandırma, toplumsal isyankârlığın ve kültür kümeleri arasındaki sürtüşmelerin kaynaklarından biridir. Kısaca: Devlet, dille oynamamalı, hele hele onu bir siyasal egemenlik aracı olarak kullanmamalıdır. Yapılması gereken, bir toplumdaki tüm (kültür) dillerin(in) gelişmesine olanak sağlamalı ve resmi dilin bilim ve sanat dili olmasına özen gösterilmelidir.

Dil eğitimi, öğrencinin ailesinde ve çevresinde dil aracılığıyla öğrendiklerini çıkış noktası (yapı malzemesi) olarak almalıdır. Şayet öğrencinin dil kullanımına zarar verilmek istenmiyorsa, evde kullanılan dilden standart/resmi dile geçiş kesintiye uğramadan gerçekleşmelidir.

Devletimizin ülke çocuklarının eğitimi, gelişimi ve kültürel değerleri edinimi açısından dile ve kültüre yaklaşımını, uygulamalarını irdeleyelim. Bunu yaptığımızda, devletin ve onun kurumlarının asıl niteliği; ne ölçüde demokratik olduğu veya olmadığı ortaya çıkacaktır. Çokkültürlü bir toplumda, çokkültürlülük olgusunun eğitimde ne oranda dikkate alındığı anlaşılacaktır. Bu açıdan bakıldığında ne Türkiye ne de demokratik olma iddiasındaki Almanya sınıf geçebilir.

Bilimsel açıdan anadil okul öncesi öğrenilen ve evde en çok konuşulan dildir. Türkiye'deki Türk çocukları veya Almanya'daki Alman çocukları için anadilin önemi neyse, bu ülkelerde başka anadili konuşan çocuklar için de anadilin önemi odur. Arada hemen hemen hiçbir fark yoktur.

İçindeki etnik grupların dillerine saygı göstermeyen, o dillerde, topluluk-içi düzeyde de olsa öğrenime izin vermeyen ve desteklemeyen çokkültürlü bir toplumda uzlaşma, yumuşama, normalleşme ne oranda mümkün olabilir ki?

Gerçek yurtseverler isek (çünkü sahteleri de var, onlar yurtlarını seviyorlar ama yurttaşlarını sevmiyorlar) bu olgunun önemine işaret etmek durumundayız. Üstelik bunu demokrasi ve barış adına yüksek sesle, açık yüreklilikle yapmalıyız. Çünkü, çokkültürlü bir toplum çok dilli olmak zorundadır.

İnsanlar gibi toplumlar da dille var olurlar. Kendi dillerini istedikleri gibi kullanamadıkları, geliştiremedikleri için siyasal birliği bozmak isteyen insanlara kızıyoruz. Ama biraz durup düşününce, ortak devlete ve onun yasalarına sadakat karşılığında bu hakkı onlara teslim etmenin, ulusal birliğe katkıda bulunacağını anlıyor muyuz? Anlıyorsak, en

azından ilköğretim düzeyinde iki dilli okulların var olması için kafa yormaya başlamamız gerekir.

Anadili değişik olan bütün çocukların aileden ve kültür kümelerinden edindikleri bilgileri, kavramları, öğretmenlerin yardımıyla tek dillilikten iki dilliliğe transfer edilmesi durumunda ne zengin bir kültür hazinesi kazanırız kim bilir... İşte o zaman belki okul, iki veya çok dilli bir öğretim kurumu olarak çokkültürlülüğün toplumsal mekiği olabilir. Kültür tekelciliği, ideolojik tekelcilik, ırkçılık ve bağnazlık hep birlikte kapıdışı edilebilir.

Dikkat edilirse, elit kesimin çocuklarının gittiği okullarda çokkültürlü eğitim on yıllardan beri sürüyor. Bir eğitim, temelde çocuğun mutluluğunu, dünyaya uyumu ve yeteneklerini ciddiye alıyorsa, bu eğitim kaçınılmaz olarak kültürler-arasıdır.

Diğer yandan, kendini çocuğa ve gelecek kuşaklara karşı yükümlü sayan bir eğitim sistemi, salt derslerle sürdürülen eğitim görevlerine indirgenemez. Toplumdaki ve dünyadaki fanatizmle, hoşgörüsüzlükle ve önyargılarla da mücadele etmek durumundadır.

Kim çocuklarının bir hoşgörü ortamında yaşamasını istiyorsa, hoşgörüsüzlüğe direnmek zorundadır. Kim kendisi için fırsat eşitliği istiyorsa, fırsat eşitsizliğini yok eden kurumlara ve güçlere karşı bayrak açmak zorundadır. Kim sevgi ilkesini savunuyorsa, kine karşı savaşmalıdır.

Çocuklarının yaratıcı olmasını isteyenler, kendilerini devletin ve okulun tek tip eğitim politikasına karşı savunmalıdır. Çok kültürlülüğün zenginliğinden yararlanmak isteyenler, engelleri ortadan kaldırmalı; önyargıların, nefretlerin, intikam duygularının birikimli hale gelmesini

durdurmalıdırlar. Hümanizma, barbarlığın ve bilinçaltının karanlık güçlerinin desteklediği şeylere karşı mücadele etmeyi içerir.

Ülkelerimizi, çocuklarımızı ve geleceğimizi barbarlığa teslim etmeyelim. Bizler, ülkelerimizin, aydınları, eğitimcileri ve velileri olarak, köktenciliğe, bağnazlığa, ırkçılığa ve fanatizme karşı koyalım ki, çocuklarımız, savaşın yerine barışı; zorbalığın yerine ikna etmeyi; dışlama ve düşmanlık yerine sevgiyi, anlayışı; tek tiplilik yerine, çeşitliliği; itaat ve baş eğme yerine, tartışma ve benimsemeyi; dalkavukluk ve yaltaklanma yerine, yaratıcılığı ve başarmayı gerçek erdemler olarak benimsesinler.

Üstelik bunları normal bir toplumun normal değerleri olarak görsünler. Bunun da yolu, çokkültürlülük olgusunun olağan bir durum olduğunu anlamak ve bu anlayışı siyaset ve eğitim hayatında geçerli kılmaktan geçer.

İKİNCİ BÖLÜM

BİREYDEN DEVLETE İNANÇ VE ULUSAL KİMLİK

BİREYDEN DEVLETE İNANÇ

İnsan ve İnanç

İnsan fiziki ve manevi bir bütündür. Bir başka ifadeyle, "beden" ve "bedensel olmayan özellikler"den oluşur. Bedensel olmayan özelliklerinin başında akıl ve yetenekleri gelir. İnsanın doğum ve ölüm arasında sürdürdüğü yaşam ise işte bu bedensel ve bedensel olmayan (manevi) ihtiyaçlarının karşılanması çabasıdır. Bedensel olmayan ihtiyaçlarının bir bölümünü akıl yönlendirir. Ama akıl-dışı eğilimler ve dürtüler de arzu ve eylemleri yönlendirir. Yaşam enerjisinin bir bölümü de akıldışı arzu, eğilim ve dürtülerle baş etmek ve onları zarar vermeyecek biçimde yönlendirmekte harcanır.

Pekiyi nedir bu ihtiyaçlar?

İnsanın en temel bedensel ihtiyaçları; beslenmek, barınmak, korunmak ve üremek olarak sıralanabilir. Yaşamın sürdürülebilmesi için karşılanması zorunlu koşullardır bunlar. İnsanın maddi varlığı bu koşulların yerine getirilmesine dayanır.

Ancak yaşamı sadece bu maddi koşullar üzerinden tanımlamak bütünü anlamamıza yetmez. Çünkü yaşam, bütünün diğer yarısı; manevi (akli ve akıl-dışı) ihtiyaçların

da karşılığının arandığı bir süreçtir. İnsan taşıdığı bedenin "beslenme, barınma, korunma ve üreme" gibi ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, maneviyatının gereği duyduğu "merak, sorgulama, inceleme, öğrenme, anlamlandırma, tanımlanma, tanınma, sayılma, güvenme ve inanma" gibi ihtiyaçları da karşılamak durumundadır.

Birey, dünyaya gözünü açtığı ilk andan itibaren, bu ihtiyaçlarını karşılandığı oranda insanlaşır, yaşamını sürdürür ve anlamlandırır. Yaşamın sürdürülebilirliği, fiziksel/bedensel ihtiyaçların karşılanması yanında, hayatta kalmak için gerekli "bilgi" ile donanmakla mümkündür. Gerek maddi, gerekse manevi ihtiyaçların karşılanmasında bilgi başat bir rol oynar.

Bilgi; insanın, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için gereken gözlem, deneyim (tecrübe) ve deneyle elde ettiği verilerin toplamıdır. Ancak kaynağı bu kadar farklı olan verileri sorgulamak zordur ve bilişsel (cognitive) karışıklıklara yol açar. Oysa insan, elindeki verileri anlaşılır ve inandırıcı kılmak, yani onları kullanılabilir bilgiye dönüştürmek ihtiyacındadır. O nedenle insanın sahip olduğu bilgiyi sınıflandırma gereği kaçınılmazdır.

Bu noktadan hareketle "bilgi"yi; bilimsel yollarla elde edilen bilgi ve deneyimler yoluyla elde edilen bilgi olmak üzere iki grupta tanımlamak doğru olur. **Bilimsel bilgi**, neden-sonuç ilişkilerine göre üretilmiş, tekrar tekrar sınanmış ve verili koşullar altında tekrarlanan olguları açıklayan bilgidir. **Deneyimsel** (tecrübi) **bilgi** ise belirli koşullar altında tekrarlanan olayların gözlenmesi sonucunda elde edilen bilgidir.

Bilginin bu her iki tanımı da bilgi üretimini fiziksel alanla sınırlar. Oysa insan bütünün manevi parçası olan "akıl",

fiziksel alanın ötesine geçen bir sorgulama yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla "merak, öğrenme, sorgulama, inceleme, anlamlandırma, tanıma, tanınma, sayılma, güvenme ve inanma" sürecinde bir "bilgi boşluğu" doğar.

- Neden varım?
- Nereden geldim, nereye gidiyorum?
- Hayatın anlamı nedir?
- İyilik ve kötülük nedir?
- Doğru ve yanlış davranış nedir?
- Ölüm nasıl açıklanır?
- Ölümden sonra hayat var mıdır?
- Yaşarken yaptıklarım, ölüm sornasını belirler mi?

İnsan, "aklın" sorduğu her soruya eldeki "bilgi" kaynağına (verilere) başvurarak yanıt bulamaz. İnsan, yalnızca gördüğü, duyduğu ya da kısaca deneyimlediği ile manevi ihtiyaçlarını karşılayamaz. İşte bu noktada bir 'bilme sorunu' ile karşılaşır ve insan bilginin yetmediği yerde ortaya çıkan 'bilme sorunu'nu "inanç"la aşar.

İnsan neden inanır?

- Genelde yaşamın, özelde kendi yaşamının bir anlamı olmasını ister.
- Üstün ve rakipsiz bir güce sığınmak, onun tarafından korunmak ister.
- Doğru davranışın ne olduğunu bilmek ister (günah ve sevabın kaynağı bu ihtiyaçtır).
- Güvenilir ilkeler üzerinden insanlarla ilişki kurmak ister.
- Güvenilir bir akıl ve irade tarafından yönlendirilmek ister.

- Yanılınca veya uygunsuz davranınca bağışlanmak ve rehberlik ister.

İnsan, beden ve akıl yetilerinin yetmediği durumlarda karşılaştığı veya ürettiği sorular karşısında çaresiz kalır. İşte burada imdadına inanç yetişir. İnancın en kapsamlı ve sistematik olanı dindir. Dinler, sadece insanın inanma ihtiyacını karşılamaz, akıl ve deneyimle üretilen bilginin karşılayamadığı bilme ihtiyacını, hazır ve ilahi kaynaklı anlamlarla karşılar. İnsana dünyada yalnız olmadığını ve varlığının bir anlamı olduğunu telkin eder. Karşılanmayan sevmek, sevilmek, inanmak, güvenmek, ait olmak, sığınmak ve bağışlanmak gibi ihtiyaçlarının yarattığı 'çaresizlik' duygusunu tatmin eder. İnsanın iyi davranışından ötürü ödüllendirileceğini, kötü davranışından ötürü ise cezalandırılacağını bildirir.

Bilgisinin doğruluğuna inanmayan veya eksik olduğuna inanan insan belirsizliğe düşer. Belirsizlik, akli ve manevi açıdan yönünü kaybetmek gibidir. Birey tarafından 'kaos' (boşlukta kaybolmuş, anlamsızlığın karanlığında yitmiş) olarak algılanır.

İnanç/din, kaostaki insana, güçlü bir iradenin sürekli ve doğruluğuna güvenilen ilkelerini (yön) sunar. Bu ilkelere uyulursa kurtuluş ve düzen vaat eder.

Toplum ve İnanç

Toplum, birlikte yaşama ihtiyaç ve iradesinin sonucunda oluşmuş birlikteliktir. İşbölümü, yardımlaşma ve dayanışma içeren bir ortaklıktır. Bu birlikteliği sürdürmek için ortak kurallar ve kurumlar gerekir. Toplum en genel tanımıyla; benimsenmiş ilke ve kurallara göre işleyen ilişkiler ağı ve

ortak ihtiyaçları karşılayan işlevleri yerine getiren kurumlar bileşkesidir.

İki türlü toplum vardır: Geleneksel toplum, modern toplum. Geleneksel toplum düzeninde;

- Kurallar geleneklere dayanır.
- Egemenlik-tabiiyet ilişkisi değişmezdir.
- İrade seçkinlerindir.
- Rolleri ve statüleri seçkinler tarafından dağıtılır.
- Hukuk, büyük ölçüde değişmez kurallara bağlıdır. Değişmezliğin dayandığı kaynak ilahi oluşlarıdır. Bu ilahi kaynaklı olduğuna inanılan kurallar, yönetici seçkinlerce gözetilir.
- Hukuk, ahlak ve siyasal hükümler genel olarak bir bütündür, ayrışmamıştır.

Modern toplum düzeninde;

- Toplumsal hayatı yöneten kurallar toplumsal (kolektif) iradenin ürünüdür.
- Toplumsal irade kolektif akıl olarak belirginleşir.
- Roller layık olana geçici olarak sorumluluklarıyla birlikte verilir.
- Hukuk, eşitlik temelinde hak ve görevler üzerine oturur.
- Hukuk, ahlak ve siyasal hükümler ayrışmıştır; birbirleri karşısında göreli özerklik kazanmışlardır.

Bu tanımlardan yola çıkarak geleneksel toplum düzeninde "din"in yerini şu şekilde tarif etmek mümkündür: İlahi irade dünyevi otoriteden üstündür. Yöneticiler, iktidarlarını ilahi iradeye dayandırırlar. Toplumda değerler, davranışlar ve ilişkiler değişmez -ilahi kaynaklı- kurallara bağlıdır.

Düzen sorgulanmaz, değişmez ve değiştirilemez. Hukuk kuralları mutlaktır, çünkü Tanrı buyruğudur. Toplumsal yaşamda insan iradesinin yerini ilahi irade, daha doğrusu onu temsil ettiğini ileri süren seçkinler (bu bir hanedan da olabilir, asiller veya rahipler sınıfı da olabilir) otoritesi alır. Böylesi bir hukuki-siyasi düzende birey yoktur, tabiî bir varlık vardır ve o siyasetin öznesi değil, nesnesidir. Hayatı ve toplumun nasıl işleyeceği üzerinde karar veremez, sadece verilen kararlara veya var olan hükümlere uyar. Onun adı, 'yurttaş' değil 'teba'dır. Teba, kendi başına karar veren ve bunun sorumluluğunu taşıyan kişi değildir; 'kul', yani kendi iradesi dışında oluşturulan kuralları benimseyen ve uygulayan tâbi kişidir.

Devlet ve İnanç

Devlet; insanoğlunun tek başına sağlayamadığı, yaşam, güven ve düzen arayışında oluşturduğu, toplumsal iradeye dayanan kurallarla bireyleri yönlendiren kolektif bilincin/gücün, temsil ve yaptırım aracıdır.

Devlet; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanda, toplumsal ilişkilerin mevcut hukuk sistemine göre iktidardaki güç tarafından yönlendirilmesinden sorumlu üst kurumdur. Bu tanımla, toplumun üzerinde ve dışında olan bir kurum/güç değildir. Onun organik bir parçası ve toplumsal iradenin ürünüdür. En azından demokratik bir devletin tanımı budur.

Devlet, siyasal yapılanma modeline göre farklılık gösterir. Bu noktadan hareketle en genel tanımıyla dört çeşit devlet modelinden söz edilebilir:

- Teokratik devlet,
- Monarşik devlet,

- Otokratik devlet,
- Demokratik devlet

Devlet, yaptırım gücünü, teokratik devlet modelinde hükümdarın mutlak otoritesinden ve dayandığını iddia ettiği ilahi iradeden alır. Monarşik devletin yaptırım gücünün kaynağı, bir kısım seçkinin egemenliğidir. Otokratik devlet modelinde yaptırım gücü, tek kişinin veya onun temsil ettiği egemen grubun tekelindedir. Bunu, kaba güce veya yıldırma politikalarına dayanarak gerçekleştirirler. Demokratik devlette otorite, toplum iradesi ve katılması sonucu oluşan kolektif akla ve iradeye dayanır.

Devletin kurumsal yapısının, tarihsel süreç içinde geçirdiği evreler sonucu bugüne taşınan biçimi, 16. yüzyılda başlayan Aydınlanma Çağı'nda şekillendi. Aydınlanma Çağı'yla birlikte, toplumsal değişime büyük oranda bilim öncülük etti. Akılcı düşünme ön plana çıktı. İlahi irade ve dünyevi irade ayrıştı. İlki, toplumların inanca ve ahlaka ilişkin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etti. İkincisi ise günlük hayatın (siyasal alanın) yönetimi alanında işlevsel oldu. Laikleşme denilen olgu, tarihsel süreçte böyle gerçekleşti. Din manevi alana çekilerek insanlara ruhsal ve ahlaki rehber olma konusunda aslî işlevini üstlendi. Özetle; "Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya, Kral'ın hakkı Kral'a ait oldu". Bu ilke, dünyayı (dünyevi yaşamı) yönetmek iddiasıyla sürdürülen kavgaya son verecek siyaset-inanç ayrışmasına, özerkleşmesine işaret ediyor.

İlahi olanla, dünyevi olan arasında yapılan bu keskin ayrım siyasal alanda karşılığını "laiklik" olarak buldu. Toplumun; eğitim, bilgi, teknoloji ve üretim kapasitesinin artmasıyla orantılı rasyonelleşmesi yanında kentleşme, sana-

yileşme ve dünyaya açılma yoluyla modernleşmesi sonucu devlet yeniden yapılandırıldı.

Modern devlet anlayışı içinde gelişen laiklik; mutlak ve sorgulanamayan otoriteler yerine yurttaş iradesinin ve toplum kararlarının geçmesi; iyiliğin ve ahlakın ilahi kaynaklı ilkeler yanında veya yerine, ortak ve dünyevi tercihlerle belirlenmesi; inancın özel alana çekilerek bireysel bir tercih olması; kamusal alanın inançtan ve ideolojik eğilimlerden/tercihlerden arınması; siyaset alanının ve iktidarın, rekabete ve değişebilir ilkelere bağlanması; inanç ve siyasetin birbirinden özerkleşmesi; ilahi ve dünyevi alanların birbirinin alanına müdahalesinin sona ermesi ilkelerine bağlı bir ahlaki sorumluluk olarak benimsendi.

Geleneksel Toplum Düzeni Nasıl İşler?

İlahi kaynaklı olduğunu iddia eden iradeye mutlak teslimiyet, insanın bir gün kaçınılmaz olarak hesap vereceği inancına dayanır. İlahi düzene uymamanın cezası bellidir ve cezalandırılma korkusu bu teslimiyet duygusunu pekiştirir. İlahi düzene uymamanın cezası "öbür dünya"da verilebileceği gibi, 'bu dünya'da da verilebilir. Bu görevi ilahi otoriteyi kullanan temsilci (kral gibi) ve kurumlar yerine getirir. Geleneksel toplum düzeninde insan, bireysel kaosunu Tanrı'ya sığınarak; sosyal kaosunu ise Tanrı'nın kutsadığı iktidara dayanarak aşmaya çalışır.

Modern toplum düzeninde insan, bireysel kaosunu hem Tanrı'ya sığınarak hem de kendi belirlediği ahlaki ilkeler (vicdanı) aracılığı ile aşmaya çalışır. Sosyal kaosunu ise yurttaş olarak yapımına katıldığı, gerektiğinde yine toplumsal rıza yoluyla değiştirilebilecek hukuk kuralları (laik ahlaki hükümler) aracılığı ile aşmaya çalışır.

Geleneksel ve modern toplumlar karşılaştırıldığında; geleneksel toplumda insan davranışını yönlendiren ilkeler bireylerin dışındaki ve üzerindeki (ilâhi) bir kaynağa dayandırılırken, modern toplumda dünyevi ve iradidir. 'Kul'luktan 'yurttaş'lığa geçişin anlamı da budur. Hukukun ve siyasal hükümlerin (bir toplumun nasıl işleyeceğine ilişkin ortak ilkeler) kaynağı geleneksel toplumdan modern topluma geçerken değişmişken, ilahi ilhamın ve din kaynaklı ilkelerin ahlakın temellerini oluşturması olgusu değişmemiştir. Değişen, bunların zorlayıcı hukuk kuralları olmaktan çıkması ve manevi alanda geçerliliklerini sürdürmesidir. Demokrasinin ve hukuk devletinin temeli olan 'inanç özgürlüğü' de budur. İnancın ve siyasetin-yönetimin birbirinden ayrışması ve özerk alanlarda insana -insani olana- yön vermesi...

ANAYASA VE VATANDAŞLIK HUKUKU

Son zamanlarda toplumsal bilincimizde "anayasal vatandaşlık" diye bir kavram dalgalandı. Ama bu dalgalanmanın ardı gelmedi. Sanki bir vantrolog konuşmuş, sonra da susmuştu.

Oysa zaten vatandaşlık anayasal bir olgudur. O halde anlatılmak istenen nedir? Bireylerin eşit(leyici, onları) evrensel(leştiren) haklar(ı) mıdır?

Bu anlatımda, tüm bireylerin anayasanın güvencesinde olduğunu ve eşit muamele gördüklerini söylemek istiyorsak:

1) Bireyi nasıl tanımladığımıza bakmak gerekir. Çünkü küme aidiyeti, insanın kendisi kadar önemlidir. Kimlikler çoğul olduğuna göre, bireyi tek ve tekil gördüğümüzde, toplumu ve toplumsal olan her şeyi inkâr ediyoruz demektir. Buna sivil toplum ile tüm kültür alanı da girer.

Birey ile devleti yalnız ve karşı karşıya bıraktığımız zaman, daima birey kaybetmiştir. Bunun tarihte istisnası yoktur. O halde anayasalar, politik topluma ilişkin hükümleri, yani bütünleştirici kuralları ve eşitleyici ilkeleri içermelidir. Kültürel alanda ne benzerlik (davranış, inanış, değer ben-

zerliği) ne de eşitlik aranmalıdır. Zaten eşitlik ve benzerlik kültürel alanın değil, siyasal alanın kavramlarıdır.

Siyasal alandaki eşitlik, herkesten aynı ilkelere ve davranış kodlarına bağlılık talebini içerirken, ortak bir alanı oluşturur. O alanda bugünümüz düzenlenir, yarınımız kurulur ve bu birlikte yapılır, edinilir ama kültürel alanda kimse egemen küme gibi davranmak, olmak zorunda değildir. Çokkültürlülük ve çok kimliklilik işte budur. Bu olguya yurttaş çoğulculuğu da denir. Yurttaş çoğulculuğu anlayışı, yurttaş ile devlet arasında yeni bir ilişki biçimini, yani uzlaşma gereğini ortaya koyar. Bu ilişkide etnisite, inanç, kültürel farklılıklar ve dolayısıyla kültürel kimlikler, siyasal alandan, kültürel alana alınır. Siyaset, asli işlevine kavuşur. Yani farklılıkları yönetmek sanatı olur. Kültür alanı da siyasallaşmaktan kurtulur.

2) Farklılıkları yönetmek, onları önce olağan (sapkınlık gibi değil) kabul etmekle başlar. Tescil etme, koruma ve kurumsallaştırma ile sonuçlanır. Olağan siyaset, kurumlar arasında, kurallara bağlı olarak yapılandırır. Bu tür bir siyasette ilke ortaklığını sağlayan hukuktur.

Klasik hukuk, bireyleri yasa önünde eşitler. Ama çağdaş hukuk, yeni demokratik taleplerle karşı karşıyadır. Bu taleplerin başında, bireyler arasında sağlanan eşitliğin, kültür kümeleri arasında da sağlanması zorunluluğu gelmektedir. İşte, çokkültürlülüğün hukuksal güvencesi böyle sağlanır. Milletle devlet böyle buluşur, barışır. Dünyada iç barışını sağlamış olan toplumlar, başkaca bir yöntem bulamamışlardır.

Kendi içinde entegrasyon (bütünleşme) sorununu çözen Türkiye, hem bölgesinde hem dünyada huzur ve cazibe merkezi olacaktır. Olmalıdır da... Türkiye bunu fazlasıyla hak ediyor. Neden daha azıyla yetinelim.

ULUS-DEVLET VE YURTTAŞLIK

Ulus-devlet, ilk kez Avrupa'daki feodal nitelikteki siyasi düzenden, merkezi devlet yapısına geçişle ortaya çıktı. Bu siyasal yapı, coğrafi keşifler ve sömürgeleştirme hareketleri sonucunda, Avrupalılar tarafından dünyanın diğer köşelerine de yayıldı. 18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar bir siyasi örgütlenme modeli olarak ulus-devlet, küresel ölçekte yaygınlığa ulaştı.

Ulus-devlet tanımı, küresel bağlamda farklılıklar göstermektedir. Ulus-devlet kavramı içinde yer alan iki unsurun bileşimi (ulus ve devlet) hem kurgusal hem de olgusal boyutta bu farklılığın kaynağıdır. Bu bağlamda üç bölgesel gruptan söz etmek mümkündür:

Birinci grupta, Avrupa ve Avrupa'nın yakın çevresini içeren ulus-devletler yer almaktadır. İkinci grupta, özellikle Amerika kıtasında olduğu gibi, yerli halk soykırımla ortadan kaldırılıp yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus-devletler vardır. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan sömürgelikten sıyrılma hareketleri sonucu oluşan ulus-devletler ise üçüncü grubu oluşturur.[9]

9 Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, 1 .B., Ankara, Dost Kitabevi Yayınlan, 1997, s.9.

Bu üç grup, ulus-devlet yapılanmalarında kendilerine özgü farklılıklar sergileseler de temelde Fransız Devrimi ilkelerine (1789) dayanmaktadırlar. Ulus-devlet kurgusu genellikle "Fransız Devrimi'nin çocuğu"[10] olarak görülür. Ulus, ulusal egemenlik ve ulus-devlet kavramlarını doğuran bu süreç, şu ifadelerle tanımlanmaktadır: "...iradesine aklın egemen olduğu, özgür insanların reyine dayanan bir toplumsal sözleşme, otoritenin tek meşruiyet kaynağıdır... Fransa'da sınırları önceden billurlaşmış bir ülkede yaşayan yurttaşların kendi özgür iradelerinden doğan mutabakat, bu ülkenin yegâne egemenlik ölçüsü olmuştur."[11] Bu noktadan hareketle yapılacak bir tanıma göre ulus-devlet, *"eşitlik, adalet, özgürlük"* değerleri üzerine yapılanan merkezi bir devlet ve ona yurttaşlık bağıyla bağlı bireylerden oluşan ulus unsurlarının siyasi örgütlenme modelidir.

Ancak, üç grup altında toplanan ulus-devlet modellerine bakıldığında, *"ulus devlet"*i yalnızca bu çerçevede tanımlamak yeterli değildir. Özellikle ulus-devletin meşruiyetini dayandırdığı *"ulus"* kurgusunun kavramsallaştırılmasında açığa çıkan farklılık, evrensel bir tanıma varmayı güçleştirmektedir. Ulus-devlet içinde yurttaşlık bağı aracılığıyla siyasal bir olgu olarak kurgulanan ulus, aynı zaman da **sosyal bir gerçekliktir.** Başka bir deyişle her toplum, doğası gereği, farklı kültürlerden; soy, dil ve din kümelerinden oluşan çoğul bir yapıya sahiptir. Çeşitlikler içeren bu yapının, ulus-devlet önermesinde yer alan *"tek dil, tek soy (kan bağı), tek dil, tek ideoloji"* gibi unsurlarla bağdaşmasında sorunlar

10 Doğu Ergil, *Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye*, Ankara, Doruk Yayımcılık, 1997, s. 67.

11 Suavi Aydın, Kimlik Sorunu, *Ulusallık ve Türk Kimliği*, 2. B., Ankara, Öteki Yayınevi, 1000, s. 35.

olduğu gerçeği ortadadır. Kaldı ki, her ulus-devlet modelinde bu koşulların tümünün sağlanamadığı görülmektedir.

Bu noktada, bazı analizler "devletin yapılanmasına" odaklanırken, bazıları da ulusu oluşturan sosyal topluluğun yapısından yola çıkmaktadır. İlkine göre; ulus devletin siyasal felsefesinin temelinde ulusçuluk/milliyetçilik vardır. Bu ideolojinin referansının tekil mi, çoğul mu olduğu, rejimin kurgusu ve geleceği açısından önemlidir. Eğer yoruma *'ulus, homojen bir halktan oluşmuştur'* önermesiyle başlanırsa tek-tip düşünen ve davranan bir kitle, tek soy mensubiyeti, tek önder gibi indirgemeciliklere gidilebilir. Burada vurgu soy birliğine ve onun standartlaştırıcı olduğu varsayılan etkisinedir.

İkinci yaklaşımda uluslar, iradi siyasi birlikler olarak kabul edilir. Ortaklık, paylaşılan ortak vatan ve birlikte yaşama iradesinden doğan hukuk üzerine kurulur. Bu tür bir ulusçuluk, dışlayıcı değil kapsayıcıdır.

Sonuç olarak; ulus ve ulus-devlet kavramları, siyasi iktidarın ve kurucu ideolojinin tarih içindeki meşrulaşma gereksinimine uygun olarak, *"kan bağı"* ya da *"toprak/vatan"* temellerinden birine dayanır. Ulus-devlet, birinci model üzerine şekillenmişse, haklar ve sorumluluklar alanında *"eşitlik"* ilkesine aykırı uygulamaların engellenmesi zordur. Çünkü *"makbul"* bir vatandaşlık tanımı vardır. O vatandaşlar, resmi tanıma uymadıkları için *"makbul olmayanlar"*dan daima daha avantajlıdırlar. Bu durum, büyük gruplar düzeyinde, toplumsal huzuru bozacak ve yurttaşlık bağını zorlayacak sonuçlar doğurabilir. Ne de olsa yurttaşlık, benimseme, benimsenme, katılma ve etkili olma temelinde gerçekleşir. Ulus, bu duyguları tatmin edilmiş bireylerden oluşur. Aksi halde karşımızda huzursuz ve bir arada olmaktan hoşnut olmayan bir kitle var demektir.

Ulusal Kimlik ve Yurttaşlık

Ulus-devlet modelinde birlik, farklılıkları bağdaştıracak çoğulcu bir bakış açısıyla değil, teklik/benzerlik arayışını ifade eden ulusçuluk hareketiyle (ideolojisiyle) sağlanır. Milliyetçilik, siyasi iktidar (devlet otoritesi) yoluyla, farklı aidiyetlerden oluşan birey topluluklarını görmezden gelir ve onları "ulus"un benzer unsurları olarak tanımlar. Bu tanımlama, toplulukların kendilerine atfettikleri (yakıştırdıkları) bir tanımlama değildir; resmi yani siyasidir. Bu anlamda dışsaldır. Onları ulus içine ancak bu resmi tanımlamayı kabul ettikleri zaman alır. Bu hareketi besleyen ve sürdüren kaynak ise ulusal devletin dayandığı öncelikli değerler bütününün simgesi olan "**ulusal kimlik**"tir.

Ulusçuluğun başlıca hedefi, toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak bir siyasi yapılanmanın yaratılmasıdır. Ulusçuluğun siyasi projesi genel olarak şöyle özetlenebilir: Bağımsız ve egemen bir devlet yapısı içinde ulusçuluk/milliyetçilik aracılığı ile toplumsal-kültürel farklılıkları eriterek türdeş (homojen) bir ulus yaratmak.

Bu türdeşliğin nasıl sağlanacağı ya da başka bir ifadeyle ulusal kimliğin hangi değerler üzerinden oluşturulacağı noktasında, ulusçuluk çeşitli şekillerde biçimlenir. Ulusçuluk hareketi/ ideolojisi aracılığıyla bir ulusun yaratılmasında ya içsel unsurlara; dil, din, soy, kültür ve tarih birliğine ya da baskın dışsal unsura, örneğin, "*düşman*" imajına başvurulur. Freudcu siyaset kuramı, tüm siyasi kimliklerin "öteki" ya da yabancı" kavramına göre tanımlandığını savunur. Bu hâkim görüşün delillerini (dışsal tehditlere karşı dayanışma öğesi) hemen hemen tüm ulus devlet modellerinde gözlemlemek mümkündür.

Ulus-devlet, *"öteki ve yabancı"* kavramlarını, onlardan farklı bir *"yurttaşlık"* tanımı yapmak için kullanır. Siyasal alanda oluşan ve hukuk ile güvence altına alınan yurttaşlık, merkezi otoriteye yani devlete bağlı niteliğiyle resmi bir sıfattır. Yurttaşlık, siyasal yapının sosyal yapıyla olan *"kat yeri"*dir. *"Vatan ve milletin bölünmez bütünlüğü"*, *"ulusal egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu"* söylemleri, ancak yurttaşlık kavramında anlam bulur. Bu yönüyle yurttaşlık; yalnızca resmi kimlik, siyasal hak, yetki, sorumluluk ve zorunlulukları belirlemekle kalmaz, bireyi, sahip olduğu değerlerden başka ve onlardan üstün bir *"aidiyet ölçütü"* ile yeniden tanımlar. Birey artık kendinin değil, ona tüm sıfatlarını veren ulusun ve onun otoritesini temsil eden devletindir.

Yurttaşlık kavramı, Fransız Devrimi'nin *"eşitlik, adalet, özgürlük"* ilkelerinin taşıyıcısı olarak tasarlanan ulus-devlet olgusunun bir parçası ve uzantısıdır. Ancak bu ideal durumlar gerçek hayatta birebir karşılıklarını hiçbir zaman bulamamışlardır. Dolayısıyla ulusçuluk hareketinin sonucu olarak biçimlenen yurttaşlık; her ne kadar, 1) bireyi doğal ve yasal olarak eşit saysa da; 2) devletin kurucu unsuru olarak ilan etse de onun siyasi olmayan başka özelliklerini/aidiyetlerini göz ardı ettiği oranda bir eşitsizlik kaynağı olmuştur.

Ulus Devlet Modelinde Kültürel Çeşitlilik ve Azınlıklar

Ulus-devlet kurgusunda, mükemmellik kusursuz türdeşle eş anlamlıdır. Bu türdeşlik düşüncesinin ayrıntılarına inildiğinde, ulusun, aynı soydan gelen, aynı dine mensup, aynı kültür ve tarih mirasını paylaşan, ortak düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak kurgulandığı görülür.

Devlet aygıtıyla ilişkisi, hukuki bir kavram olan vatandaşlık bağıyla sağlanan bu "türdeş" (olduğu varsayılan) insan topluluğu, "ulusal" olarak tanımlanan topraklar üzerinde yaşamaktadır. Böylece, mükemmel (türdeş ve dayanışmacı) ulus, devleti ve vatanı ile yani tüm parçaları birbiriyle uyumlu bir bütün olarak karşımıza çıkar.[12]

Ne var ki ulus-devlet yukarıdaki tanım çerçevesinde önemli bir çelişkiyi içinde barındırır. Ulus-devlet modelinin öngördüğü ve meşruiyetini ulusun türdeşliğinden alan "*siyasal birlik*", ulusun "*kültürel çeşitliliği*" gerçeğiyle bağdaşmaz. Farklı insan kümelerinin hukuki sözleşmesine dayalı ve bir arada yaşama isteğini yansıtan siyasal nitelikteki "*ulus*" ile yani kurgusal olanla, farklı aidiyetler taşıdıkları kültürel düzlemi ifade eden "*halk*", yani olgusal olan arasında farklılıklar vardır.

Bu farklılıkların yarattığı gerilim, demokrasi düzleminde çözülmeye çalışılır. Ama bu çözüm, çoğulcu değil, tekil veya "*homojen halk*" anlayışı çerçevesinde aranır. Farklılıkların kabulü ve bağdaştırılması, merkez kaç eğilimlere yol açacağı korkusuyla ulus-devlet kurgusu (ve ideolojisi) bağlamında pek makbul görülmez. Denklem, bireyin özgürlüğü ve toplumun güvenliği arasında "merkeziyetçi" bir yapı doğrultusunda kurulur. Ulus-devlet, hem siyasal olanın egemen öznesidir hem de yönetim sürecinin sınırlarını çizer. **Siyasala** (karar ve uygulama süreçlerine) hangi aktörlerin ya da hangi taleplerin dahil edileceğini ya da dışlanacağını belirleyen siyasal ve toplumsal özne işlevini görür.[13]

---

12 Erözden, op. cit., s. 122-123

13 E.Fuat Keyman **"Globalleşme,Modernite ve Devlet Sorunu"**, *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*, I.B., İstanbul, Haz., Murat Yalçıntan,Büke Yayınları, 2000, s. 223.

Modern çağın toplumsal örgütlenişi olarak karşımıza çıkan ulus devlet yapısında; ister doğal bir süreç sonucu, isterse belirli zorlama ve etkilerle olsun, bazı topluluklar kendilerini bir ulus kurgusu içinde, kimlik ve kültüre dayalı farklılıklarını yitirme riskiyle karşı karşıya bulurlar. Çünkü yaratılmak istenen *"türdeşlik"* adına, tarihsel ya da yapay bir *"etnik"*liğe dayandırılan ulusal kimlik, ulusun mensuplarına kim oldukları ve paylaşıldığı varsayılan bir kültür tasarımı sunar. Bu da kendini bu bütün içinde *"farklı"* gören bireyler/kümeler için bir *"tanınma ve sayılma"* sorununa, hatta krizine kaynaklık eder.

Bugün evrensel ölçekte yaygınlık gösteren ulus devlet modelleri içinde yaratılan *"ulusal kimlik"* kurguları, kültürel çeşitliliği içselleştirme yöntemleriyle farklılık gösterirler. Bunlardan ilki, "asimilasyon"dur. Asimilasyon; kültürel (soy, dil, din) parçaların, bütün içinde erimesi olgusudur. Asimilasyon politikaları (bu politikalar zora ya da rızaya dayalı olabilir) sonucunda, bireyler ve kümeler kendilerine sunulan olanakları ve değerleri benimseyerek *"ortak bir benlik/kimlik"* oluştururlar. İkinci yöntem ise *"entegrasyon"*dur. Entegrasyonda kümeler arası farklılıklar ortadan kaldırılmadan, değişik birimler arasında bir bütünleşme sağlanmaya çalışılır. Burada, asimilasyonda olduğu gibi, farklılıkları yok sayan bir *"türdeşlik/teklik"* değil, bir üst-kimlik altında farklılıkları yasal olarak benimseyen ve koruyan (vurgulayan veya azdıran değil) bir "birlik" amaçlanır. Ancak, ulus-devlet modellerinin *"demokrasi"* gereği başvurdukları bu yöntem de kimi tahlillerde sorunlu bulunur:

"Felsefi gıdasını ulus devlet modelinden alan ve çoğunluk prensibine göre çalışan geleneksel-klasik demokrasinin [kavramının] azınlıklar sorununu çözmekteki başarısızlığı

açık. Zira geleneksel demokrasiler bir halkın bir başka halk tarafından egemenlik altına alınmasını olanaksızlaştırmıyor, tam tersine birçok durumda, etnik çeşitlilik ulusal birliği parçalayan bir tehlike olarak algılanıyor. Ve bu tehlikeyi kontrol altında tutma isteği egemen çoğunluğu azınlıklara karşı genellikle baskıcı politikalar uygulamaya zorluyor"[14]

Bu noktada; ulus-devlet modelinin *"türdeşlik"* sorunsalının merkezinde yer alan *"azınlık"* kavramını açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Buraya kadar *"kültürel çeşitlilik"* olarak sözü edilen sosyal kümeler arası *"soy, dil, din"*e dayalı farklılıkların ele alınışında ortaya çıkan bu yeni boyut, her kültürel çeşitliliğin siyasal düzlemde *"anlamlı"* olmadığına gönderme yapıyor. İşte *"azınlık"* kavramı bu *"anlam"*ı tanımlamamıza yardımcı oluyor.

Azınlık kavramının içinde yer alan "alt kimlik-üst kimlik" tanımları ise şu şekilde yapılıyor: "Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla da objektif kimliğe denk düşer... Üst kimlik ise devletin vatandaşına empoze ettiği kimliktir. Bu anlamda vatandaşlığa denk düşer."[15] Birincisi tarihi, sosyolojik ve kültüreldir, ikincisi siyasidir. Modern çağın en önemli siyasal sorunlarından biri bunların birbirini dışlamadan nasıl bağdaştırılacağıdır. Bireylerin ve mensup oldukları kültürel kümelerin tatmini ve toplumun huzuru bu sorunun çözümüyle yakından ilgilidir.

Sosyal kümeler arası farklılığa dayalı bir talebin kültürel mi, yoksa siyasal mı olduğu, grubun tanımlanması açısından önem taşır. Bu durumda, eğer söz konusu olan yalnızca

14 Bülent Kaya, **"Avrupa Entegrasyon Modelleri"**, *Avrupa Kavşağında Türkiye*, Birikim, Sayı 128, Birikim Yayıncılık, (Aralık 1999), s. 53.

15 Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul, Tesev Yayınları, 2004, s. 18.

gelenek ve göreneklerin sürdürülme ve korunması çabasıysa, *"kültürel çeşitlilik"*ten ve bunun korunması talebinden söz edilebilir. Ancak bu çaba aynı zamanda siyasal bir talep de içeriyorsa bu, söz konusu sosyal kümeyi, *"azınlık"* diye tanımlamak gereğini doğurur. *"Azınlık bilincinin"* dışa vurumu olarak ifade edilebilecek bu durum, bireyin ve mensup bulunduğu kümenin *"alt kimliğini"* (grup veya kolektif kimliğini), *"üst kimlik"* veya vatandaşlık kimliği yanında taşımak istediğini; onu da kendini tanımlamada önemsediğini gösterir.[16]

16 İbid., s. 29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİMLİK- KÜLTÜR VE TARİH

KİMLİK VE KÜLTÜR

Ben kimim?

Bu soru, her kişi için hayatı anlamlı kılma çabasında önemli rol oynar. Farklılık yaratma amacı taşıyan insan doğasının şekillendiği ilk durak "*kimlik*"tir. Her bireyin bir kimliği vardır. Onunla kendini adlandırır ve diğer birey ve kümeler karşısında varlığını ve rolünü anlamlandırır. Bir başka deyişle; kimlik, benliğin, varlığın topluma dönük yüzüdür.

Kimlik nasıl oluşur?

Kimlik;

a) "Öteki" ile kurulan yakınlık ve karşıtlık ilişkileriyle;

b) Edinilen veya talep edilen toplumsal rol ve statüyle;

c) Geçmişte ve şimdi gerçekleştirilen şeylerle/eylemlerle; kendini tanımlama, anlamlandırma ve konumlandırma yoluyla.

Biz kimiz?

"Ben"in tanımlanması, kişiyi başka kişilerle buluştuğu bir durağa vardırır. Bu durakta oluşan "biz", benzer olan "ben"lerce kendilerine atfettikleri olumlu nitelikler üzerine kurulmuş kolektif bir kimliktir. Bu çoğul özne etkenlik ve

egemenlikle donatılmış olduğu için "ben"lerin toplamından daha büyük ve güçlüdür. Özgünlüğünün ve gücünün farkına varılması, "ben"i koruyucu nitelik kazanması, bir ölçüde bu kimliğin oluşmasında başvurulan "öteki" sayesindedir. "Öteki"nin niteliklerinin çoğu bilinmediği veya önyargılarla çarpıtıldığı için onların çoğu olumsuz algılanır ve bizim yaşam alanımıza müdahale edebilecek potansiyel düşmanlığı yansıtır.

"Biz" ve "öteki" olgularının/gerçeklerinin yaratılması bir süreçtir. Her birinin tanımı, birbirleriyle etkileşerek oluşturdukları yaşanmış veya kurgulanmış bir tarih gerektirir. Genellikle gerçek, olmuş ile olduğu varsayılan arasında bir yerde oluşur. Bu süreçte ortaya çıkan benzeşme ve farklılıklar; sempati ve düşmanlıklar, ilişkinin doğasını, daha doğrusu "kültürünü" yaratır. Bu kültürde gerçek ile efsane genellikle iç içe geçmiştir.

Kültür; insanın diğer öznelerle tarih içinde etkileşerek oluşturduğu anlam, değer ve maddi ürünlerin toplamıdır. Bir düşünme, yapma, kısaca yaşam biçimidir. Tarihsel kökleri kadar yarını (gelecek tasavvuru) vardır. Değişebilir ve başka kültürlerle etkileşebilir.

Eski çağlardan beri gelen hiyerarşilerin çökmesinden ve toplumların demokratikleşmesinden sonra tanınma talebi, "tüm bireylerin hukuki eşitliği ve saygınlığı" ilkesiyle yaygınlaştı.

20. yüzyılda yaşanan göç dalgası dünya coğrafyasını "çokkültürlü" bir yapıya büründürdü. Bu süreçte bireyin "kimlik" bağlamında siyasal ve kültürel dönüşümü, "bireyselciliğe" doğru bir seyir izledi. Parçalı cemaatler sistemindeki "insan"ın yerini, modern çağda "yurttaş", günümüzde ise özgün ve özgür "birey" aldı.

Ulus-devletin tarih sahnesine çıkış iddiası olan; "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum"un yaratılmasında yaşanan güçlük sonucu yükselen demokrasi taleplerinin odağına ise bugün "kimlik" ve buna bağlı "tanınma, sayılma ve kültürel haklar" sorunu yerleşti. Toplumların "statü ayrıcalıklarına" göre eşitsiz tabakalar halinde düzenlendikleri modernite öncesi duruma özgü 'şeref' (honor) kavramı yerini, insanların (sırf insan oldukları için) içsel 'haysiyet'(dignity) değerine göre eşit muameleyi hak ettikleri anlayışının geçtiği bir siyasal düzen arayışı aldı.

Bu noktada "kimlik" tanımının siyasal içeriği göz ardı edilmemelidir. Çünkü kimliğin iki bileşeni olarak kabul edilen tanınma/tanımlanma ve aidiyet, psikolojik ve kültürel oldukları kadar siyasal olgulardır. Dolayısıyla kimliğin nasıl oluştuğu, kültürel ve siyasal olanla ilişkisinin nasıl kurulduğu ve kendini ifade etme alanının yaratılmasına ilişkin (yöntemler ve kurumlar) önem taşımaktadır.

Kimliğe ilişkin en genel tanımlama, kişinin "ben kimim?" ya da grubun "biz kimiz?" sorusuna verdiği yanıt olarak özetlenebilir. Bu yanıtın hiç kuşkusuz, kişinin öznelliğine olduğu kadar toplumsallığına ilişkin bir yönü de vardır. Bu durum ise, kavram olarak tek bir "kimlik" ten söz etmemizi olanaksız kılar.

Kimlik, hem tümüyle toplumsal hem de benzersiz biçimde kişiseldir; değişen derecelerde kişinin kendisi tarafından benimsenen niteliklerden oluştuğu kadar başkaları tarafından atfedilen niteliklerden de oluşur. Hayatı dramatik, toplumsal huzuru problematik kılan, kişinin kendisinin sahiplendiği ama ötekilerin ona atfetmediği veya ötekiler

ona atfettiği halde kişinin benimsemediği kimliklerin sonsuz ikilemleridir.[17]

Kimlik, tanımı gereği taşıdığı bu çeşitlilikten ötürü farklı kategorilerde sınıflandırılır. Bu sınıflandırma kişisel olanla, toplumsal olanı ayırdığı gibi iki arasındaki ilişkinin sınırlarını da belirler. Buna göre üç kategoriden söz edebiliriz:

Birincisi, **bireysel kimlik-kolektif kimlik** düzlemidir. Bireysel kimlik, herhangi bir gruba mensubiyete göre tanımlanır. Bir grup aidiyetini ifade eder. Diğer yönden grubun bütününe atfen yapılan kimlik tanımlaması, "kolektif kimlik" olarak kabul edilebilir.

İkinci kategori ise, **objektif kimlik-sübjektif kimliktir.** Objektif kimlik, bir insanın doğuştan gelen niteliklerine bağlı oluşur. Kişinin bir seçimi söz konusu değildir. Tarihsel ve antropolojik yönü vardır. Sübjektif kimlik ise, bunun tam tersi kişinin kendi tercihiyle benimsediği kimliktir. Bu tercih, kişinin taşıdığı objektif kimlikten farklı olabilir. Son kategoride ise alt kimlik-üst kimlik yer alır. Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu kimliğe, yani objektif kimliğe denk düşer. Üst kimlik ise, kişinin yaşadığı coğrafyanın siyasi sınırları içinde benimsediği veya benimsemek durumunda olduğu (siyasi) kimliğine denk düşer ki bu da yurttaşlıktır.

Kimliğe ilişkin bir başka tanımlama da "bireyin eşsizsizliği" kabulünden yola çıkılarak yapılır. "Bireyselleşmiş kimlik" olarak kavramsallaştırılan bu tanıma göre; kişiye özgü olan ve kendi içinde keşfettiği bir kimlik vardır. Bu kimlik, kişinin "monolojik" yani tek başına değil, başkalarıyla etkileşim içinde "diyalojik" olarak oluşturduğu bir kimliktir. Dolayısıyla dinamik, sürekli kurulan ve değişme potansi-

17 Aydın, op. cit., s. 13-14.

yeli olan bir oluşumdur.[18] Bu tanım, ne ait olduğu kültürün tam içinde, ne de tam dışında, sınırda oluştuğu varsayılan "çokkültürlü kimlik" tarifine de uymaktadır. Özellikle çağımızda, dondurulmuş bir sosyal karakter olmaktan uzak, daha çok akışkan ve hareketli, değişikliklere uyumlu, çeşitliliğe açık bir öz-bilinç formuna sahip bu kimlik türü; bugün hem birey olarak temel insan haklarının korunmasını hem de özel kültürel gruplara üye olmaktan doğan özgül gereksinimlerinin tanınmasını talep etmektedir.

Biz, 'Öteki'ler ve Diğerleri: 'Hepimiz'leşmek

Bu tahlilin birkaç öznesi var:

Biz: Özde ve tözde benzer olan **'ben'**lerce olumlu nitelikler üzerine kurulan **kolektif kimlik**. Etkenlik ve egemenlikle donatılmış bir **çoğul özne**.

Öteki: **"Biz"**in karşıtı olarak, bize göre(li) inşa edilen çoğul yabancı kimlik. Özne değil, genellikle nesne (tabi) olarak kurulur veya kurulmak istenir. Niteliklerinin çoğu bilinmediği için olumsuz olarak kurulan 'öteki' kimliği, kuşku duyulan, 'biz'in yaşam alanına müdahale edebilecek potansiyel düşmandır. Bu nedenle denetimi, mümkünse boyunduruk altında tutulması arzu edilir.

Uzak Öteki: Nitelikleri ve niyeti neredeyse hiç bilinmeyen, sosyal-kültürel veya coğrafi olarak uzak olan birey veya kolektivite.

Yakın Öteki veya Diğeri: Sosyal veya kültürel olarak 'biz'den olmayan ama coğrafi hatta sosyal yakınlık nedeniyle birçok niteliği bilinen, bu yüzden kendilerine duyulan kuşkuların korkuya dönüşmediği birey veya kolektivite.

18 Taylor/Gutmann, op. cit., s. 13.

Örneğin; aynı köyde veya kentte yaşadığımız Alevi, Kürt veya Rum yurttaşlar/kümeler...

Burada bahsedilmeyecek olsa da bir **"uzak-biz"** kategorisinden de söz edilebilir. Örneğin; Orta Asya Türk dili toplulukları veya Yunanistan ile Bulgaristan'da yaşayan Türk soylular...

'Biz' ve **'öteki'** olgularının yaratılması bir süreçtir. Her çoğul kimliğin tanımı ve birbirleriyle etkileşerek oluşacakları ortak bir tarih gerektirir. Bu diyalektik ilişkinin olmadığı bir sosyal gerçeklikte kimliklerin ve kolektivitelerin oluşması mümkün değildir. Çünkü kimlikler, **'öteki'**lerine göre tanımlanır ve onlarla olan ilişkiler içinde biçimlenir. Kolektif farklılıklar, kültürel çeşitliliğin ürünüdür.

Bir sosyal mekânda **'ben'**den veya **'biz'**den başka **'öteki'**ler de vardır. Bunların kimi **'uzak öteki'**ler, kimi **'yakın öteki'**ler, yani **'diğerleri'**dir. Onların 'öteki' olmasının nedeni, **'ben'**den veya **'biz'**den farklı olmalarıdır. Bu farklılık, birlikte yaşamayı mümkün kılıyorsa **'öteki'**, **'diğeri'**ne dönüşebilir. Değilse, bir tehdit kaynağıdır ve yabancılığın nedenlerinden biri olarak sürer.

Başka kümelerden kaynaklanan tehdidi gidermenin iki (aslında üç) yolu vardır:

1) Tehdit eden (veya ettiği sanılan) kümeyi ('öteki'ni) yok etmek;

2) Özümleyip 'biz' içinde eritmek.

Bu işlemin ilk aşaması, **'öteki'**ni, kendisinin tanımladığından farklı tanımlamaktır. İkinci aşaması, onun olanaklarını, kapasitelerini sınırlamak; son aşamada da onu, **'biz'**leştirmek için özendirmek amacıyla ona **'biz'** içinde yer açmaktır. Bu, bir anlamda **'öteki'**ni **'diğeri'**leştirmek ve

'**diğeri**'ne atfedilen (tüm ötekiler için geçerli olan) önyargıları ortadan kaldırmakla mümkündür. Üçüncü yol, '**diğeri**'leştirilmiş '**öteki**'ler arasında önyargılarla çizilmiş sınırları kaldırarak, onları ortak yaşamın eşit özneleri olarak 'HEPİMİZ'leştirmektir.

'**Biz**' ve '**öteki**' arasındaki yabancılık ve karşıtlık içeren diyalektik ilişki, karşılıklı önyargıların nefrete dönüşmesi engellenmediği takdirde, var olan farklılıklar, açık çatışmaların mazereti olabilir. Hele kentleşmenin, göçün, sanayileşmenin, kültür değişiminin hızlandığı dönemlerde, aynı sosyal ve fiziki mekanlarda karşı karşıya gelen farklı kümeler ('**biz**'ler), kamu alanını bir kültürel çatışma zeminine dönüştürebilirler.

'**Biz**' ne kadar güçsüzse, kültürel açıdan (siyasal ve ekonomik açıdan olduğu gibi) kendisini ne kadar kırılgan hissederse, varlığını '**öteki**'lere karşıt, hatta düşman olarak tanımlar/kurar. 'Düşmanlarla' çevrili olduğu sanrısından veya olgusundan doğan duygusal alarm durumu, sürekliliğ atfedilen tehdit olgusuyla pekiştirilir.

Sürekli tehdit algılaması, '**öteki**'leri düşmanlaştırır, şeytanlaştırır. Düşman veya şeytan artık her yerdedir. Kadınımızdır, kardeşimizdir, komşumuzdur, hemşerimizdir veya yurttaşımızdır. Bu duygusal *'olağanüstü hal'* durumu, '**biz**'i içimize kapadığı kadar, bir 'haçlı seferi'ne veya 'cihad'a da çıkarabilir...

'**Biz**'in kendisini soyutlaması, '**öteki**'ni de kültürel veya fiziki bir mekâna hapsetmesine neden olur. Bölümlenmiş bir algı ve kültür dünyası (dünyaları) doğar. Her bölüm veya "biz'e ait alan" kendi içinde homojenleşme ve tek-tipleşme eğilimi taşır. '**Biz**' içine hapsolan '**ben**'(lik)lerin, kendi irade ve dinamikleriyle farklılıklar veya başka durumlar yarat-

maları, bizzat mensup oldukları küme tarafından önlenebilir. Söz konusu ayrışma, '**öteki**'lerin '**diğeri**', yani '**yakın öteki**' olmasını ve '**biz**'e yakınlaşmasını engeller. Bu durum, toplumsal dayanışma ve istikrar için sakıncalı olduğu kadar ilginç bir çelişki ile de malûldür (sakatlanmıştır): Sürekli olarak üretilen '**ötekiler**, ister istemez '**biz**' için, '**ötekiler**'den oluşan geniş bir dünya yaratır ve farklılıklarını, çeşitliliği, yaşamın bir gerçeği olarak tüm '**biz**'lere kabul ettirir.

Bu mekanizmayı bildik öğelerle örneklersek: Özne '**biz**' olsak da '**biz**'im de heterojen olduğumuz, bizim gibi olmayan farklı Türklerin olduğunu; ayrıca, Türkiye'de Türklerden başka Türkiyeli '**diğeri**'lerin yaşadığını benimsemek durumunda kalırız, kalıyoruz. Yaşam pratiği, bu pratik içinde her gün karşılaştığımız, algıladığımız kültürel çeşitlilik, kimlik çoğulluğu, bize bu gerçeği ister istemez kabul ettiriyor. O zaman, bütün '**biz**'leri içine alan bir üst-kimlik gereği doğuyor. En azından, siyasal alanda, 'bizler'den ve 'diğeri'lerden 'HEPİMİZ'i üretmek ihtiyacı beliriyor. Ulus-devletin doğasında var olan birleştirme-bütünleştirme niteliği de bu süreci etkiliyor. Çünkü, ulus-devletin merkezi karakteri, kaotik çeşitlilikle bağdaşmıyor. Ne var ki, ulus-devlet, farklılıkları bağdaştırmak yerine onları tekleştirmeye, tek-tipleştirmeye kadar gittiğinde toplumsal bütünlüğü tehlikeye atıyor. Çünkü toplumsal bütünlük, zora ve zorla korunan hiyerarşik ilişkilere dayanarak gerçekleşmiyor.

'**Öteki**'nin '**diğeri**'leştirilmesini ve '**diğeri**'lerin, '**biz**'imle birlikte yaşamasını sağlamanın ön şartı, '**öteki**'nin kimliğinin ona müdahale etmeden ve değiştirmeye (yeniden tanımlamaya) kalkmadan nasıl kurulduğunun bilincinde (ve tabii bilgisinde) olmaktır:

a) '**Öteki**'nin anlamlı kılınabilmesi ve endişe kaynağı olmaktan çıkarılması için onun/onların hakkında nesnel bilgi sahibi olmak gerekiyor. '**Öteki**' bilindikçe, yabancı ya da potansiyel düşman olmaktan çıkıyor.

b) '**Öteki**'nin özel bir yaşam çizgisi (tarihi) olduğu, bu tarihsel serüvende kendine özgü bir kültür geliştirebileceği gerçeği yadsınmamalıdır. Yani '**öteki**', sadece fiziksel (tözsel) olarak değil, kültürel (özsel) olarak da tanımlanabilmeli ve kabullenilmelidir.

c) '**Öteki**', '**biz**'im kendimizi tanımlamamızda ana dayanak, başat belirleyici olmamalı; olmaktan çıkarılmalıdır. Aksi halde biz, hep olumsuz olarak ve ötekilerine göre tanımlanır ve düşmanlıklarla bölünmüş, bölümlenmiş bir dünyada kendi farklılıklarımızın esiri olarak yaşar gideriz. Ya da kendimizi tüketiriz.

d) '**Biz**'in ve '**öteki**'nin tanımını ideolojik olarak değil, antropolojik ve kültürel verilere dayanarak yaparsak, '**öteki**'ler '**biz**'im için siyasi bir rakip değil, bilgi nesnesi haline gelir ve farklılıkları **olağanlaşır**.

'**Öteki**', bilgi nesnesi olunca, kültürel alan bir savaş alanı olmaktan çıkar. Kültürün, '**biz**'im farklı tekil ve çoğul aktörlerle, yani diğer öznelerle, tarih içinde etkileşerek oluşturduğumuz anlam, değer ve maddi ürünlerin toplamı olduğu gerçeği kabul görür.

Bu da kültürün, hem farklılıkların bütünü hem de farklılıkları taşıyan öznelerin, toplumun kurucu-ortağı olarak benimsenmesine olanak sağlar. O zaman kültür, hem farklılıkları tanır hem de farklılıkların öznelerini kurucu-öğe/yaratıcı olarak kabullenilir. Bu durumda '**biz**' ve '**öteki**'ler, bir bütünün parçaları, tarihin ortak özneleri (yapıcıları) ola-

rak '**HEPİMİZ**'leşiriz. Farklılıklarımız, "anlamlı nüanslar", yaşam biçemleri (üslupları) yaratan çıkış noktaları, yaratıcı çeşitlilikler olarak görülür.

Böylece '**öteki**' artık '**biz**'e yabancı değil, '**diğeri**' haline gelir. Onu kendi özgün nitelikleriyle anlamamız kolaylaşır. '**Diğeri**'lerine yaklaşır, onları daha iyi tanımak, 'hepimiz'den biri olarak tanımlamak için çaba sarf ederiz. Bunu yaptığımız oranda, bizim **farklı** ama tek ve mutlak biçimde özgün olmadığımızı anlayabiliriz. Niçin? Çünkü insan eylemi, farklılık yaratmak amacı taşır. Yeter ki farklılık, diğerleri için ayrımcılık ve ayrıcalık sonucunu doğurmasın; ayrışmaya, çatışmaya ve giderek şiddete yol açmasın.

Bu tahlilin ışığında, farklılıkların olağanlaştırılması, bir arada yaşatılması ve gerilimlerin yönetilmesi için nelerin gerekli olduğunu tartışabiliriz:

'**Biz**'lerin ve '**diğer**'lerinin (ya da '**yakın öteki**'lerin) '**hepimiz'leşmesi,** ancak kurucu öğeleri (ortakları) eşitlemeyi amaçlayan demokrasi ile mümkün olabilir. Demokrasi, önce '**biz**'ler arası hukuki eşitliğin sağlanması, sonra onların siyasi etkenliklerinin nispeten eşitlenmesiyle işlerlik kazanır. Bu, pratikte 'biz'lerin korunmasını istediğimiz farklılıklarımızın, bir arada ve hiyerarşik bir düzen olmadan yaşatılması demektir. O halde demokrasi, sadece farklılıkları kabullenişle yetinmez. '**Öteki**'lerin, '**biz**'im farklılıklarımızı diğer kümelerin zararına olmayacak, kamu düzenini bozmayacak şekilde korumak için harcadığımız çabaları haklı görmelerini, hatta desteklemelerini de teşvik eder. Etmelidir...

Demokratik terbiyenin (kültürün) esasları şunlardır:

1. *Uzak öteki* için daha iyi bilgilenme gereğini vurgulamak; '**yakın öteki**'nin (diğeri'nin) kaygan, gezegen tanımı-

nı, onun hakkındaki somut bilgiyle yeniden tanımlanmasına ve olumlanmasına olanak sağlamak.

2. **'Biz'**i **'öteki'**nin yerine koymak ve empati yoluyla **'biz'** ve **'diğeri'** arasında önyargı ile çizilen sınırı kaldırmak. Bu da yetmez. **'Öteki'**nin, tarihinin bir döneminde ciddi bir duygusal düğümlenmeye yol açan ve küme bilincinde/kimliğinde merkezi bir konum kazanmış olduğu için siyaset bilimi dilinde **seçilmiş travma** adı verilen bir olgu var olabilir. Eğer varsa, bu travma, kümede sürekli **yas** durumunun kaynağıdır. Bu nedenle muhakkak sonlandırılmalıdır. Aksi halde yas halini sürdüren küme, kendi içine kapandığı kadar, dışarı ('öteki'lere) karşı da kaygı ve korku besler. Diğer kümelerden kendini az veya çok soyutlar. Bir kümenin yası, ancak onun kolektif bilincinde taşıdığı mağduriyet duygusunun sonlandırılması ile biter. Bu da iki yolla olabilir. Ya mağdur küme, onun travmatik kaybının gerçek veya kurgusal faili olan kümeyi yenilgiye uğratır, yani intikamını alır. Ya da, travmaya yol açan kümenin önde gelen bir temsilcisi, yüzyıllarca sonra bile olsa, mağdur kümeden özür diler ve yas durumuna son verir. Böylece düşman ve yabancı 'biz'ler, birbirine yaklaşır; kurulan iletişim, sağlıklı bilgilenmenin önündeki engelleri kaldırır.

Yas, mağdurun düşmanlık duygularının içinde kaynadığı isli bir kazandır. Mağduriyet duygusuna son verilmezse, bu kazan, içinde biriken olumsuz enerjiyle fokurdamaya devam eder, düşmanlık ve şiddet üretir.

3. **'Öteki'**ni yakından, hatta içinden tanımak amacıyla yaklaşılınca, genellikle onunla 'biz' arasındaki benzerliklerin, sürtüşme yaratacak farklılıklardan çok daha fazla olduğu görülür. İçeriden tanınan, bu yüzden artık kuşku ve endişe kaynağı olmayan bir bireyin veya kümenin 'biz'imle

yaşaması kolaylaşır. 'Biz'lerin, **'hepimiz'leşmesi** mümkün olur.

'Biz'lerin birbirini anlaması, özgünlüklerimizi yitirmeden, tarih içinde ortak bir yolculuğa çıkmamızın ilk koşuludur. Bu anlayış, siyasette çoğulculuğun, kamu yaşamında çokkültürlülüğün temelidir. Ancak bu temel üzerinde, merkezine insanı alan çoğulcu evrenselliğin inşası mümkündür. Çünkü, 'ben' veya 'biz', kendi özümü(zü)n derin anlamını ararken tek başım(ız)a var olmadığımı(zı); var oluşu 'öteki'lerle, 'diğeri'leriyle paylaştığımı(zı) görürüm/görürüz. İşte bu benlik gettosunu aşıp evrensel çoğulculuğa (**'hepimiz'** olgusuna) varmanın yolları genç kuşaklara ilk yıllardan beri öğretilmekle kalmamalı, hukuk sisteminin ruhunu da oluşturmalıdır. Bu hukuk sisteminin can verdiği siyaset, 'öteki', özellikle 'yakın öteki' üzerine egemenlik kurma anlayışından uzak olmalıdır. Çünkü egemenlik, eşitsizlik; eşitsizlik, içkin olarak şiddet doğurma potansiyeli olan ilişki biçimidir.

Barışçı siyaset, egemenlik ve üstünlük değil, **coexistence** (birlikte var olma veya yaşama) felsefesi üzerine kurulabilir. Farklılıklarla birlikte yaşamak, bir erdem olduğu kadar, bir eğitim sorunudur da. Birlikte, barış içinde yaşayabilmenin ilk koşulu, toplumsal kümeler arasında olduğu kadar, toplumlar arasında var olan önyargılara, basmakalıplara kaynaklık eden yanlı tarihi bilgilerin kitaplardan ayıklanıp düzeltilmesidir.

Tarih, genellikle gerçeklerden oluşturulmuş bir efsanedir. Ulusal tarih ise efsanelerden oluşturulmuş bir gerçekliktir. Bu nedenle milliyetçi sapmalarla maluldür (sakatlanmıştır). Bu sapmalar ulus içinde olduğu kadar uluslararasında da düşmanlıklara yol açar. O nedenle tarih kitaplarından baş-

layarak tüm eğitim aşamalarında, bütün kitaplar ve öğretim yöntemleri gözden geçirilmeli ve toplumsal, dinsel, etnik açıdan farklı kültürel kümelerin arasında eşitsizliğe, ayrımcılığa ve önyargıya yol açacak hükümler temizlenmelidir. Çağ, milliyetçiliğin (ulusçuluğun) ayırıcı, düşmanlaştırıcı koşullandırmalardan arındırılmış (önce) yurttaş ve (sonra) insan yetiştirme çağıdır. Ulusçuluk ideolojisiyle değil, yurttaşlık bilinciyle, evrensel topluluğun bir üyesi olduğu bilgisiyle yetişen birey, içinde yer aldığı 'biz'i de evrensel çoğulculuğun bir öğesi olarak görür. Yani kendisini ve diğerlerini siyasaldan çok, kültürel olarak tanımlar.

4. Her '**biz**', bir kültürel yaşam alanı olduğu kadar bir kimlik alanıdır da. Kimliklerin, dışarıda '**öteki**'leri dışlayıcı, dünyaya küs; içeride üyelerini küme içine hapseder nitelikte olması, '**bizler-arası**' diyaloga da olanak vermez. Bu durumda toplumsal dayanışmadan söz edilemez. Dünya, gerçek veya siyasal kabileler mozaiğine döner. '**Biz**'leri siyasal kırılma hatları olmaktan çıkarıp kültürel özgürlük alanları haline getirebilmek için, onlar ('bizler') arasında iletişimi ve ortaklık duygusunu pekiştiren bir siyasal kültür geliştirmek zorundayız. Bu da evrensel eğitim, hukuksal eşitlik, siyasal katılma ve tüm bunları garanti altına alan fırsat eşitliğinin kaynağı olan üretken bir ekonomi ile mümkündür. Ancak bu yolla '**öteki**'ler, '**diğeri**'leşir; '**diğeri**'leri, '**biz**'im anlam alanımız içine girer. '**Biz**'ler ve '**diğeri**'leri, birbirimizi yaşam ortakları olarak gördüğümüz takdirde '**hepimiz**'leşiriz.

KİMLİK VE TARİH

Birkaç yıllık lise eğitiminden sonra tarihin seçilmiş gerçeklere dayanan bir efsane olduğuna inanmaya başladım. Bu mantıkla "ulusal tarih" de seçilmiş efsanelere dayanan bir gerçekti. Yine de ortak bir deneyim ya da kolektif izlenimlerin yansımaları olarak tarih bireysel, sosyal ve kültürel kimliklerin oluşturulmasında rol oynar. Tarih bize kim olduğumuzu, aslında örtülü bir niyetle de olsa, ne olmamız gerektiğini söyler ve bu; tarihi, ideoloji ile yüklemek demektir. Tüm ideolojiler de günümüz kavgalarının manevi cephanesi veya kalkanlarıdır.

Bu yüzden, kendimizle ilgili tarihsel anlatılar çok önemlidir. Bizler ya kendi anlattığımız veya büyüklerimiz tarafından bize kuşaktan kuşağa tek doğru hikâye(miz) olarak aktarılan ortak veya büyük ulusal anlatının bölümleriyiz. Bu bağlamda, bizler kendimizi anlattığımız hikâyeleriz. Bu hikâyeler doğru ya da yanlış veya ikisinin karışımı olabilirler. Fakat onlara inandığımız ve gerçeğin yansımalarıymış gibi davrandığımız sürece, bu hikâyeler kişisel veya toplu olarak hayatlarımızı etkileme, hatta yönlendirme gücüne sahiptirler. Bu yüzden kendi kendimizi kandırma ve/veya toplu olarak aldanma her zaman yanı başımızdadır.

Biz bilim adamlarına, olayları seçmek, sınıflandırmak ve dönemselleştirmek, sonra da onlara anlamlar yüklemek şaşırtıcı gelmez.

Bundan dolayı, "anlatı inşası" dediğimiz ayrıştırma ve sınıflandırma sürecinde kim olduğumuz hayati önem taşır. Ancak bu süreç bazı olayları dönemselleştirirken ve vurgularken farklı tarih anlayışları ile sonuçlanabilir (genellikle de öyle olur). Biz bunu yaparken, gerçek veya hayal ürünü olguların bazıları, "bizim" tarihimizde merkezi bir konum kazanır, diğerleri önemsizleşir.

Bu duruma sıkça rastlanır çünkü tarih genellikle egemen gruplar veya iktidar sahipleri tarafından kendi zamanlarından geriye bakılarak, güçlerini ve ayrıcalıklarını meşrulaştıran ve kendi kurdukları toplumsal düzeni en iyi yansıtan bir bakış açısıyla yazılır. Bu yüzden yazar, daha doğrusu tarih "yapıcı" ile ilgili çok ciddi bir sorunla karşı karşıyayız. İkinci önemli sorun ise tarihin birden çok aktörü içeren ortak bir olgu olması gerçeğidir. Fakat tarihçilik belirli bir zamanda ve coğrafyadaki üstünlüğünden dolayı, aktörlerden sadece birinin yüceltildiği belirli bir anlatıya yol açabilir. Bu nedenle, tarihten dışlananlar tarafından yazılan veya kurulan tüm tarihi anlatılar, ortak tarihi saptıran baskın aktöre karşı oluşturulur. Böyle bir şey olursa ki genellikle olur, ortak anılar parçalanır, tarih, ortakların her birini meşrulaştıran ve yücelten "küçük" anlatılara dönüşür, gerçek olmaktan çıkar. "Büyük anlatı" (ortak tarih), birbirine düşman kümelerin nefret ve suçlamalarla dolu hikâyeleri doğrultusunda parçalanır, ufalanır. "Ortak geçmiş" yitirilir. Yerini, harcını ideolojinin oluşturduğu "imal edilmiş" tarih alır.

ÖZELCİLİK SORUNU

Her topluluk (halk, ulus vb.) gerçek veya muhayyel (hayal edilmiş) durumları kutlamak için kendine özel bir yöntem yaratır. Bundan murat, o topluluğu (ya da bilinci-ni) "perspektif içinde" tutmaktır. "İstenmeyen" ya da nahoş olanlar süzülür, geride kalan olaylara ve eylemlere "meşruluk" kazandırılır. Bu sayede söz konusu insanlar/topluluklar ait olma, sadakat, kendini adama ve fedakârlık gibi duygularla zenginleştirilmiş ortak (özel) bir kimlik oluşturabilirler. Tarihsel anlatıya atfedilen geçerlilik veya meşruiyet "ortak olanı" belirleyen bir başvuru kaynağı olur. Tarihsel anlatının odak noktası veya vurgusu, grup üyelerinin içinde bulundukları anın değerini bilmelerini sağlayan zaferler ve travmalardır. Yani tarih, sadece geçmiş olayların kasası değil, yüzeyin altında şimdiki zamanı tartan ve ona anlam veren değer ölçeğidir de.

Kimliklerimiz işte bu ortamda oluşur ve sürdürülür. Tarihsel bir anlatı, onu paylaşanları ayırıp bir kısmını dışarıda bırakacak biçimde kurgulanabilir. Bu durumda, tek gerçeklik olarak sunulan bu tarihi anlatı, yüksek dozda muhalefet ve çatışmaya yol açabilir. Farklı (kendilerine özgü) değer ve çıkarlara sahip oldukları için çatışan grupları gerçek hayatta bir araya getirmek oldukça zordur. Bunun temel nedeni,

böyle bir çabanın her birinin ortak (özel) kimliğini tehdit edeceği gerçeğidir. Gruplar kimliklerini bağımsız, hatta düşmanlarınınkinin zıttı olarak koruma ihtiyacındadırlar.

Kimlik ve Yas Tutma Gereksinimi

Pekiyi çatışma durumundan çıkış yolu nedir o zaman? Karmaşık bir olguyu basitleştirmek için, "insanların, toprağın, saygınlığın ve bunun gibi birçok 'kıymetli şeyin' travma yaratan kaybı üzerine 'yas tutmayı' sonlandırmak" diyebiliriz. İnsanlar, kendileri için kıymetli olan şeylerin kaybından kaynaklanan travmalara büyük oranda 'duygusal yatırım' yaparlar. Yas tutma, kimliklerinin önemli ve tamamlayıcı bir parçası haline gelir (Volkan, 1981; Volkan ve Zintl, 1993).

İnsanlar sadece "kıymetlilerinin" kaybı için değil aynı zamanda nefretlerinin hedefi olan maddi veya insani unsurların kaybı için de yas tutuklarını bilmek (örneğin düşmanları için), eşit derecede bilgilendirici olabilir. Tarih travmalar üzerine kurulmuşsa, 'düşman', grup kimliğinin tamamlayıcı bir parçası haline gelir.

Yas tutma ihtiyacı, insan aklının travmatik bir kayıpla baş edebilmesinin aracıdır. Eğer kişi veya grup, 'kıymetlilerinin' kaybını duygusal olarak kabul edebilirse acısını taşıyabilir. Bu bağlamda yas, kaybedilen kıymetli insan(lar) veya toprak gibi maddi değerlerle köprü kuran içsel (psikolojik) bir süreçtir.

Yas tutma süreci, kişi veya grup, kaybını kabul edip kaybedilen değerliyi duygusal benliğinde taşımaktan vazgeçtiğinde sona erer. Kaybedilenin acısını hâlâ taşısa da anısını tarihe havale ettiğinde veya duygusal olarak ölüsünü gömdüğünde bu "yük"ten kurtulur. Aslında bu süreç, kişinin ya

da grubun kaybının acısını zihninde dindirmesiyle ilintili bir mekanizmadır. Ancak o zaman kaybedilen kıymetliler (kişiler ya da nesneler), "geleceği olmayan" anılar haline gelir (Tähkä, 1984). Bu, kayıpların, yastaki (matemli) kişi ya da grubun aklını ve ruhunu artık tutsak etmemesi demektir. Tamamlandığında, yas tutma süreci, psikolojik ihtiyaçlara artık hitap etmeyen tarihin eski yaralarından kurtulmayı kolaylaştıran 'uyumsal özgürleşme'ye yol verir. Kaybedilen insan ya da şeyin imgesi (sureti) bir 'hatıra'ya dönüşür (Tähkä,1984) ve yaşanan değişiklikleri veya kayıpları kabullenmeye hazır hale geliriz. Bu aşamadan sonra, kişiler ve gruplar, yas sonrası kimliklerinin bir parçası olacak yeni kişilere, şeylere veya projelere yatırım yapabilirler.

Ya kişi veya grup, kaybedilen kıymetlinin acısıyla başa çıkamazsa? O zaman yas tutma süreci karmaşıklaşabilir (Volkan, 1981; Volkan and Zintl, 1993). Bu durumda yastaki kişi veya grup, kaybetmesinin nedeni olarak algıladığı bir başka kişiden veya gruptan gelen özrü kabul edemez. Yastaki kimsenin öfke ve düşmanlığı, zamanla haksızlığa uğrama (mağduriyet) hissiyle güçlenir ve kimliğinin bir parçası haline gelir. Kendisine haksızlık edenin özrünü kabul etmek yastaki kişinin veya grubun travma-sonrası kimliğini değiştirme anlamına gelir, ki bu da yeni bir kayıptır. Bu yüzden yas tutmayı sonlandırmamış veya sonlandırmak istemeyenler için kendisinden dilenen özürü kabul etmek çok zordur. Travmayı izleyen utanç ve kayıp duygusu, yastakinin bu süreci tamamlayıp kendisine haksızlık edeni (veya suç işleyeni) affetmesini engeller.

Böylesi zaman içinde gerçekleşen "duygusal donma", kendini özellikle ideolojik boyutta gösterir. Bu, özellikle

kaybın başkaları tarafından kasten gerçekleştirilmesi durumunda meydana gelir. Ortaya çıkan kısır döngü ancak suçun veya haksızlığın failiyle uzlaşmakla veya kurbanın güvenlik endişesini yatıştıracak kapsamlı (uluslararası) organizasyonlara üye olmasıyla kırılabilir. Örneğin Yunanistan, Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra, Türkiye karşıtı ideolojik tavrını oldukça yumuşattı. Ancak, hâlâ yasını tuttukları geçmiş kayıplarını grup kimliklerinin bir parçası haline getiren Sırplar ve Ermeniler için aynısı söylenemez (Emmert, 1990, ve Markovic, 1983, ve Libaridian, 1991).

Başkaları tarafından (birlikte geçirilen uzun bir yaşama rağmen 'düşman' haline gelen) ciddi biçimde travmatize edilen bir grup, uyumsal bir şekilde yasını sonlandıramazsa, çaresizliği ve utancı tersine çeviremez. Bu durumda, tamamlanamayan yas, "kuşaklararası aktarımla" (Kestenberg ve Brenner, 1996; Kogan, 1995; Volkan, Ast ve Greer, 2002) bir nesilden öbürüne aktarılır.

Kişi veya grup, Şiiler ve Yahudiler gibi ebedi yaslılar haline gelir. Suçun veya haksızlığın failine (zamanla değişebilir), onun mirasçısına veya sembolik temsilcisine (yedeğine) karşı düşmanca ideolojiler ve intikam stratejileri üretmeye başlar. '*Düşman*' (nefret öznesi/nesnesi), ortak kimliklerinin tamamlayıcı parçası haline gelir. Ebedi yaslılar genellikle kaybedilen şeyin geri kazanılacağı umudundan vazgeçmeyi istemezler ve *nefret*, onların tarihteki "uzun bekleyişlerinin" güç kaynağı olur. Geçirdikleri şiddetli travma sonucunda veya süresince duydukları çaresizlik ve utançla böyle başa çıkabilirler. Fakat o zaman "normal" bir yas tutma süreci yaşayamazlar. Bunu, savaş zamanlarında veya savaşa benzer şartlarda yaşayan insanlarda gözleyebiliriz.

Kuşaklar-arası Aktarım Olarak Kimlik

Travma geçirmiş bir grup kızgınlık, çaresizlik ve utanç duygusunu tersine çeviremediğinde ve yasını etkin biçimde sonlandıramadığında, bu yarım kalan psikolojik görevleri gelecek nesillere aktarır. Bu tür aktarımlar planlı resmi politikalarla ve resmi eğitim yoluyla olduğu kadar çocuklar yetişirken aile ortamında kendiliğinden gerçekleşebilir. Şiddetli bir travma geçiren ve ciddi kayıplar yaşayan atalarının hikâyeleri grubun tarihsel anlatısıyla çocuğa tek gerçeklik olarak aktarıldığında, gelecek neslin (nesillerin) çocuklarına ciddi görevler yüklenmiş olur. Onlar artık yaslarını, acı, utanç ve aşağılanma duygusunu tersine çevirerek sonlandırmakla yükümlü hale gelirler. Bunu da aşağılanmayı, suçlamaya; çaresizliği, kendini göstermeye ve hakkını aramaya; nefreti, 'düşman'a zarar verecek kalıcı siyasal ve diplomatik stratejilere dönüştürerek yaparlar. Bu kuşaklar-arası aktarım, grup üyelerini fikirsel ve duygusal olarak birbirlerine bağlar ve tarihin travmatik okumasından bir kimlik türetir.

Edilgenliklerini girişkenliğe dönüştürme 'gücüne' sahip olmayan travma geçirmiş gruplar, mağduriyeti ülküleştirebilirler. Joe Montville mağduriyeti şöyle tanımlar:

"...grup üyeliği yoluyla bireysel güven duygusu ve özsaygı sağlayan geleneksel yapılar saldırgan, öfkeli politik 'ötekiler' tarafından yıkıldığı zaman ortaya çıkan kişisel ve ortak etnik zihniyet. Mağduriyet, aşırı ya da devamlı olarak ölümcül derecede incinebilirlik duygusu olarak tanımlanabilir.".

Mağduriyet bir ruh hali olarak benimsendiğinde, sadece grup kimliğinin temeli olmaz, aynı zamanda suçun veya haksızlığın faili veya onun soyundan olanların özrüne karşı travma geçiren grubu sağırlaştırır. Böylesi bir özrü kabul

etmek ve atalarının 'düşmanlarının' soyundan gelenleri affetmek için grup, paylaştığı 'ülküleştirilmiş mağduriyet' duygusunu terk etmek zorundadır. Fakat bu da travmatik bir süreçtir çünkü grubun kimliği mağduriyet tarafından şekillenmiştir.

'Seçilmiş bir travma', bir nesilden diğerine aktarılırken yeni işlevler üstlenebilir. Bazı nesillerde, 1- suçu işleyen veya onun soyundan gelenler geçmiş yanlışlarını/haksızlıklarını inkâr etmekte ısrar ettiklerinde; 2- grup hâlâ tahakküm altındayken; 3- grup çaresizlik ve utancının üstesinden gelecek yeterli gücü ve etkenliği elde edemediğinde, paylaşılan ve ülküleştirilen mağduriyetini sürdürebilir (Libaridian,1991).

Bir başka olasılık da sarsıntı geçirmiş daha geniş bir grubun içinden *'intikamcı'* diye adlandırılabilecek bir altgrubun ortaya çıkmasıdır. 'İntikamcılar', suçlu diye gördükleri gruba veya onun soyundan gelenlere karşı uyguladıkları karşı-şiddet ve gaddarlıklar için suçluluk hissi taşımazlar. Çünkü onlara göre kurbanları, bu suç sarmalında 'ilk günah'ın nedenleridir.

Temel İnsan İhtiyaçları: Ne Yapılmalı?

Farklı yorumladıkları ve duygusal olarak yatırım yaptıkları travma ile birbirlerine bağlı olan karşıt gruplar arasındaki iyileşme süreci 'öteki'ni veya 'düşman'ı *insanlaştırmak*la başlamalıdır. Bu, iki taraf arasındaki ilişkiyi yeniden (farklı biçimde) kurmayı gerektirir. Bu süreç, tamamen rasyonel bir seçimin ürünü veya iki tarafın da planlanmış eylemi olabilir. Ya da deprem, kuraklık veya bir komşu ülke ile savaş gibi başka bir travmanın sunduğu fırsat olabilir. Eski 'düşman' tarafından uzatılan yardım eli ve gösterilen

ilgi, var olan katı duyguları yumuşatabilir. Onları dönüştürerek daha olumlu duyguların ortaya çıkmasına vesile olabilir. Başka bir değişle, mağduriyeti sürdürme ihtiyacı, eski 'düşman'ın olumlu yaklaşımıyla karşılandığında dönüşebilir.

Bireyler ve topluluklar hem fiziksel hem de ruhsal anlamda tanınma, saygınlık ve güvenlik açısından inkâr edilemez hak ve ihtiyaçlara sahiptirler. Bu hak ve ihtiyaçlar üç düzeyde karşılanmalıdır: a) arzuladıkları yani kendilerine atfettikleri kimlikle yaşamak; b) saygın bir grup olarak kabul edilmek ve onaylanmak; c) kendilerini ilgilendiren kararlara ve politikalara katılmak. Bu insani ihtiyaçlar karşılanmıyorsa veya tehdit altındaysa, grup zarar görür ve kendisini tehlikede (mağdur) hisseder. Bu yüzden hasım taraflar, ilişkilerini normalleştirmek ve birbirlerini *insanlaştırmak* istiyorlarsa 'öteki'nin bu ihtiyaçlarına duyarlı olmalıdırlar.

Etkili iletişim, bir tarafın diğerine işbirlikçi ve barışçıl niyetlerini aktarması için eşit derecede önemlidir. Eğer taraflardan biri sonunda kaybedeceği bir ilişkinin içinde olduğunu fark ederse, bu grubun düşünce ve diğer tarafla etkileşim biçimini etkileyecektir. O yüzden iyileşme süreci, eşitsiz güç algılarını yıkmayı gerektirir. Hiçbir taraf kendini diğer tarafın gerçek veya hayali saldırganlığının daimi kurbanı olarak hissetmemelidir. İki taraf da daha güçlenmiş ve ilişkilerinin tekrar sömürülmeye olanak tanımayacak düzeyde değiştiğini hissedinceye kadar anlaşmazlıklarının çözüme kavuşması olanaksızdır.

Çatışmakta olan her iki grubun da kendini 'kurban', rakiplerini de saldırgan taraf olarak gördükleri durumlar vardır. Tarafların, "kim daha çok acı çekti" ve "kim diğeri tarafından daha çok sömürüldü" doğrultusundaki duygusal

yarışı nedeniyle ilişkileri çok karmaşık hale gelebilir. Üçüncü tarafları kimin gerçek kurban ve kimin saldırgan taraf olduğu konusunda ikna etmek için kapsamlı kamuoyu etkileme girişimlerinde bulunurlar. Çabaları, daha verimli amaçlar için kullanılabilecek enerjilerinin çoğunu tüketen küresel kampanyalar boyutuna erişebilir.

Bu kökleri derinde olan anlaşmazlıkların ötesine geçmek için, her bir grup ortak bir tarihe sahip olduklarının farkına varmalıdır. Bu farkındalık, tarihte beraber uzun bir yürüyüş yapmış oldukları anlamına gelir. Yolculuk sırasında ortaya çıkan farklı çıkarlar, beklentiler, yanlış anlamalar sonucunda büyük çaplı zulüm ve katliam boyutlarında gaddarlıklar yaşanmış olabilir. Neyin yanlış gittiğini ve her iki grubun geçmiş olayları (tarihi) yorumlarken neden farklı yollara saptıklarını ve bunun sonucunda ortaya çıkan trajedilerin neden meydana geldiğini anlamak zorundayız.

İlgili tarafların rollerini ve hikâyelerini içeren geçmişi yeniden kurmak ve gerçekten ne olduğunu objektif bir biçimde tahlil etmek için ideolojiden ve duygusallıktan arındırmak gerekir. Bu da zorlu bir görevdir. Milliyetçilik buna izin vermez. Mağdurluk duygusu bunu zehirler. İntikam ise öldürür.

'Düşmanlarının' da haksızlığa uğramış hissedebileceklerini kabul etmek çoğumuz için gerçekten de zordur. Çünkü mağduriyet, sadece öze yönelik bir algılama değil, 'ötekiler'le ilişkilerden doğan bir benlik meselesidir de. Mağduriyet, 'tarihin yükü'nden kurtulmak ve günümüz dünyasında normal hayatlar sürdürmek için tüm bireylerin ve toplulukların üstesinden gelmesi gereken bir durumdur. Mağduriyetin bir problem olduğunu kabul etmek iyileşmeye doğru atılan ilk adımdır. Mağdurlar için iyileşme süreci-

nin bir parçası, 'öteki'nin de insan olduğunu ve aynı sarsıcı olaylar nedeniyle onun da acı çekmiş ve kayıplara uğramış olduğunu öğrenmektir. Mağdur, ancak bundan sonra yitirdiği özgüven ve kendine olan saygıyı yeniden kazanabilir. Karşıtlık ve çatışmadan doğan mağduriyetten kurtuluş, tarafların farklı tarih algılarından kaynaklanan yanılsamaları gidermek için işbirliği yapmalarını gerektirir. Olumlu ve yapıcı bir ilişki ancak böyle kurulabilir.

Bu arınma işlemi, tarih denen kantarın doğru tartmasıyla mümkün olur. Bunun yolu, çekişen tarafların, hepsi için yitirilmiş bir tarihte tekrar bir araya gelmeleridir. Bu zordur ama, her grubun bilinç altında "kurban" damgasından kurtulma güdüsü olduğundan gene de mümkündür. Çünkü son tahlilde mağduriyet yenilgiye, çaresizliğe ve öz değerlerini savunamama zafiyetine yol açar. Düşmanlar arasındaki uzlaşma, 'kurban(lar)'ın öz-saygısını tekrar kazanmalarını amaçlamalıdır. Düşük öz-saygı, bir grubun diğerlerini algılama biçimini bozar. Bir grup kendisinin güç, saygınlık ve öz-güveni ile rakiplerininki arasında büyük bir fark algılarsa, 'ötekiler'i daha az insan gibi görebilir. O zaman ötekini küçük düşürmek, hatta öldürmek ahlaksal açıdan engellenemez olabilir.

Mağdur edici travmadan iyileşmenin temel unsurları şunları içerir:

- Şiddet ve aşağılamadan korunmak. Her iki taraf da diğerine artık onun yaşamına, özgürlüğüne ve refahına karşı bir tehlike arz etmediği güvencesini vermelidir.
- Ortak geçmiş (tarih) ve çatışmanın tarihçesi hakkında yeni yorumlar ve yeni bilgiler paylaşmaya olanak verecek bir anlaşmaya varmak. Bu çaba, "travmayı" ve bu-

nunla bağlantılı kimlikleri yapı bozuma (çözmeye) tâbi tutmak anlamına gelir.

- Diğer tarafın acılarını kabul etmek. Yeni (paydaş olunan) bir tarih anlayışından doğan ilişki ve zihniyetin her iki grubun saygın temsilcilerince benimsenip dillendirildiğinin sergilenmesi.
- Karşılıklı sorumluluk kabulü, kendi yanlışlarını tanıma ve bunlar için sorumluluk alma. İdeal olarak bu süreçler karşılıklı olmalıdır.
- Geçmiş için pişmanlık ifadesi ve bağışlanma (aynı zamanda bağışlayıcılık) arzusu; gelecekte işbirliği ve ortak yaşam için isteklilik sergileme.
- Grup üyelerinin "düşman" hakkındaki olumsuz düşüncelerini değiştirmek için okul ve yetişkin eğitimini devreye sokmak. Diyalog yoluyla ve tarih kitaplarının içeriğini değiştirerek karşı tarafın beklediği "onay" veya "kuşkuları yok etme" duygularını tatmin ederek yeniden güveni tesis etmek. İlişkilerde istenen dönüşüm, bir bakıma eski düşmanların gelecekteki ilişkileri konusunda uzlaşmalarına bağlıdır. Bu yüzden her birinin insanlığının karşı tarafça kabulü, onun psikolojik ihtiyaçları, inançları ve değerleriyle birlikte tanınmış olur. 'Eski düşman' artık olağan bir varlıktır; tehlikeli ve aşağılık (eşit olmayan) bir kimliğin taşıyıcısı değildir.
- Sürmekte olan çatışmayı nasıl çözecekleri konusunda iki grubun önderleri anlaştıktan sonra kitle iletişimini devreye sokup yerleşik algıları (grup bilincini) değiştirmek. Bu, eski düşmanla insani değerler üzerine kurulacak ortak bir inanç sistemi oluşturmak demektir. Kitle iletişim araçları yeni fikirler, yorumlar yayarak görevini yaptık-

tan sonra, daha az resmi (sivil) ilişki ve iletişim ağları insanların tutumlarını değiştirmek ve onları ikna etme işlevini üstlenmelidir.

İstenilen değişim, kanaat önderlerinin algılarının ve düşüncelerinin değişmesi ile başlamalı; onların etkisiyle izleyici kitlelere ulaşmalıdır. Sosyal bilim verilerine göre, nüfusun yüzde 15 ila 17'si tarafından benimsenen yeni tutumlar veya eğilimler, bir süre sonra tüm toplumu etkileyecek biçimde yayılıyor ve temel bir değişikliği başlatabiliyor. O zaman *"identirati"* (yani kimliği saplantı haline getirenler) ve demagoglar, meydanı terk ediyor ve artık var olmayan geçmiş yerine geleceğe bakan gerçek liderlere ve barış elçilerine yol açılıyor.

KÜLTÜREL HAKLAR VE SİYASİ TANINMA TALEBİ

İnsanın ancak toplumsal olarak var olabileceği kaçınılmaz bir gerçektir. Kültür de bu toplumsal var oluşun bir sonucudur. Kültür, bir insanın sosyal hayattaki tüm yetenek ve alışkanlıklarını içerir. Gutmann'a göre kültür; çoğu insan için yaşamda yaptıkları seçimleri anlamlı kılacak ve yönlendirecek bir gereksinimdir. Bu bağlamda bireyler tarafından değerli bulunan kültürleri, bireylerin hakları arasında saymak evrensellik gereğidir.[19] Kymlicka ise modern dünya siyasal sisteminin hem kamusal, hem de özel hayatı kapsayan kural ve kurumlarıyla bir "toplumsallık kültürü" yarattığını, bunun da kültürel aidiyetlerin özgürce oluşması ve ifadesi açısından bir "özgürlük ve eşitlik" sorununa kaynaklık ettiğini söyleyerek, kültürün tanınması, sürdürülmesi ve korunması konusunu, bireysel haklar çerçevesinde değerlendirmektedir.[20]

Bu noktada; kültürel haklardan söz edebilmek için "kültür"ün tanımını daha açık yapmak gerekir:

"Kültür; düşünce ve pratik dahil insan davranışının tümünü içerir. Kişisel haz ve beğeniler, insani etkinliklerin en-

19 Taylor/Gutmann, op. cit., s. 23.
20 Kymlicka, op. cit., s. 129.

telektüel, sanatsal ve edebi boyutları, nesilden nesile aktarılan öğrenilmiş kurumsal norm ve özellikler, toplumsallaşma sürecini niteleyen insan davranışları, kişilik ve karakter gelişiminin psikolojik dinamikleri, tercih edilen ahlaki kalıplar ve değer sistemleridir. Kültürel çoğulculuk, tanımlanabilir azınlık gruplarının egemen topluma katılımını sağlarken tipik olarak etniklik, dil ve din içeren kendi kültürel farklılıklarını koruması anlamına gelir."[21]

Kültürün geniş bir tanımını içeren bu ifadeler, kültürel haklar konusunda önemli bir ayırım yapmaktadır. Birincisi "tanımlanabilir azınlık grupları" ayırımıdır ki, yukarıda bu tanımın nasıl yapıldığına ilişkin bir çerçeve çizmiştik. İkincisi ise "etnisite, dil ve din" unsurlarına yapılan vurgudur. Çokkültürlü toplumlarda; başat konumdaki kültürel grubun, diğer kültürel gruplar üzerindeki etkisi ve buna karşılık alt kimliklerin, kendi kültürlerinin tanınması, korunması ve sürdürülmesi çabası arasında yaşanan gerilimin, siyasi zeminde tartışılması açısından bu iki ayırım bir çerçeve oluşturmaktadır.

Kültürel grupların "siyasi hak elde etmeye" dönük talepleri, hukuki olarak Birleşmiş Milletler'in düzenlediği "self determinasyon" ilkesiyle belirlenmiştir. Self determinasyon, sömürgelerin sömürgeci ülkeden bağımsızlaşması anlamına gelir. Bu noktada; bir ülkenin sömürge kabul edilebilmesi için iki şart koşulmuştur: Birincisi, sömürgeci ülke ile sömürgesi arasında ülkesel kopukluk olacaktır. İkincisi ise, sömürgeci ile sömürgesi arasında etnik farklılık olacaktır. Self determinasyonun bir başka anlamı da sömür-

21 Khoren Arisian, "Democracy, Universalism And Multicultururalism At Century's end", *Multiculturalism*, Haz. Robert B. Tapp, New York, Prometheus Books, 2000, s. 140.

ge durumunda olmayan, bağımsız olan ülkelerden ayrılma ve kendi bağımsız devletini kurması anlamına gelir. Bu hak ancak o ülkede demokrasinin olmaması durumunda meşru sayılır. Yani bir halk yaşadığı ülkede eğer kendi rejimini özgürce seçme imkânından yoksun ise, ancak o zaman *self determinasyon* hakkından yararlanabilir.

Bugün ülkelerin çokkültürlü yapıları göz önüne alındığında, bir kültürel grubun "bağımsız bir devletten ayrılma" şartlarına bağlı self determinasyon hakkını talep etmesinin, teoride ve pratikte doğuracağı önemli sonuçlar göz önüne tutularak birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemler ülkelerin toprak bütünlüğü ve siyasal birliğine atıf yapılarak; "... vatandaşlarına karşı ayrım yapmayan devlete karşı ayrılma anlamına gelen self determinasyon uygulanamaz"[22] şeklinde özetlenebilir.

Kültürel grupların siyasi taleplerinin karşılık bulduğu bir başka hukuki düzenleme ise "azınlık hakları" zemininde yaratıldı. 19. yüzyıla değin "dinsel" azınlıkların korunması bağlamında ele alınan konu, Fransız Devrimi'yle birlikte "ulusal" azınlıkları da içeren bir kapsamda değerlendirildi. Yani, dinsel hakların yanında, medeni ve siyasal haklar da devreye girdi. Ardından Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla azınlık hakları uluslararası sisteme girdi ve bu sistemde kavuştuğu "ırk, dil, din" ölçütüyle önemini giderek artıran bir konuma geldi. Bu süreçte; "ayrımcılığın önlenmesi"nden "azınlıkların korunması"na doğru, devleti yalnızca yasalar önünde eşitliği(negatif haklar) sağlamakla değil, aynı zamanda azınlık haklarının kullanılmasının(pozitif haklar) koşullarını yaratmakla da sorumlu sayan bir anlayış gelişti.

22 İbid., s. 129.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ, ÖZGÜRLÜKLER VE ENDİŞELER

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK VE DEMOKRASİ

Kültürel farklılıkların tanınması ve korunması konusunda ortaya çıkan hukuksal tablo, bazı analizlerde; "eşitlik, adalet ve özgürlük" adına "ideal" olandan uzak ve yetersiz bulunmaktadır. Bu teorik tartışmanın sosyal ve siyasal pratikteki karşılığı da eleştirileri destekler niteliktedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde "ulus devlet" modelinin "meşru"luğuna ilişkin tartışmalar hız kazanırken, öte yandan özellikle SSCB'nin çözülmesiyle ortaya çıkan mikro-milliyetçilik akımlar, dünya ölçeğinde etkinlik kazanmaktadır. Bu bir çelişkiye işaret etmekle birlikte, mevcut siyasal örgütlenme sistemi içinde, ihtiyaçlarına karşılık bulamayan toplumların bir arayış içinde olduklarını da göstermektedir. "Etnik, dinsel, dilsel" farklılıklara dayalı siyasal talepler, "eşitlik, adalet, özgürlük" hakkına dayandırılarak ortaya konulurken; tam da bu hakların taşıyıcısı iddia/kabul edilen mekanizmaların, bu hakların kullanılmasının önünde bir "engel" oluşturduğu eleştirisi ise, bir başka paradoksal durum yaratmaktadır.

Günümüz siyasal örgütlenme modellerinin "farklılıkları yok sayan" ya da iyimser bir yaklaşımla "farklılıkları görmezlikten gelen" tutumu, farklılıkların tanınması ve sayıl-

ması görüşünü savunanlar tarafından hem "ahlaki" hem de "adaletli" bulunmamaktadır. Kymlicka azınlık haklarının liberal politikalar içindeki yerine ilişkin şunları söyler:

"Kültürler piyasasında bazı gruplar adil olmayan bir biçimde dezavantajlıdır ve siyasal onay ve destek bu dezavantajı telafi edebilir. Toplumsallık kültürlerinin yaşam şansı belki çoğunluğun almış olduğu ekonomik ve politik kararlar tarafından zayıflatılmıştır. Toplumsallık kültürlerinin ayakta kalması için hayati önem taşıyan kaynaklarını kaptırmış ya da uygulamak istedikleri siyaset, çoğunluk oylarıyla reddedilmiş olabilir. Çoğunluk kültürlerinin üyeleri bu sorunla karşılaşmaz. Kültürel aidiyetin önemi ortadayken, eğer çare bulunmazsa, bu ciddi bir adaletsizlik haline gelecek olan önemli bir eşitsizliktir."[23]

Kültürel haklara ilişkin tartışmaları üç ana grupta ele almak mümkün: İlki, kültürel çeşitliliğin değeri konusundadır ve "kültürel çoğulculuk"a saygı gösterilmesi gerektiğini savunur. Çünkü ancak çoğulculuk politikalarının, bireylere alternatif yaşam şekilleri sağlayan kültürlerin korunarak geliştirilebilmesini sağlayacağı ve kültürler üzerindeki "kritik yansımaları" önleyebileceği savunulur. İkinci tür tartışma ise "tarihsel adaletsizlik" odaklı yapılmaktadır. Buna göre, geçmişte başat konumdaki çoğunlukla, bazı gruplar arasında "adaletsizlik" içeren anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların yeniden yorumlanması ve iyileştirilmesi gerekir. İyileştirme de ancak "grup hakları"nın tanınması ile mümkündür. Üçüncüsü ise, "kültürel aidiyetin değeri" üzerine yapılmaktadır ve grup haklarının verilmesinin yalnızca gruplar için değil, aynı zamanda üyeleri açısından da önemli olduğu görüşü dile getirilir.

23 Kymlicka, op. cit., s. 174-175.

Bu çerçevede; "kültürel çeşitliliğe alan yaratma" çabasının, liberal teorinin "bireysel eşitlik" ilkesine ters düşecek, hatta "ihlal edecek" nitelikte bir tehlike taşıdığı tartışmaları da yapılmaktadır. Ancak bu iddialar dahi, "kültürel farklılıkların göz ardı edildiği" gerçeğini dışlamamaktadır. Dolayısıyla sosyal ve siyasal olanın doğası gereği taşıdığı dinamizmin, "kültürel çeşitlilik ve haklar" bağlamında kendine bir yol açması kaçınılmazdır.

DEMOKRASİ NEDİR?

Demokrasi kavramının ne olduğunu maddeler halinde değerlendirecek olursak;

- Yurttaşlar ortaklığıdır.
- Yurttaşların ortak iradesinin uzlaşmayla yönetici iradeye dönüşmesidir.
- Yasalar önünde eşitlik, adalet ve katılımın gerçekleşmesidir.
- Farklılıkların (soy, kültür, inanç, düşünce, çıkar) kaba güç içermeyen yöntemlerle bağdaştırılması sürecidir.

Demokrasinin bu temel ve genel çerçevesinden yola çıkarak; devlet kurumunun, toplum hayatını düzenleme iradesini nasıl kullandığı sorusunu yanıtlamadan önce, toplum alanlarını belirlemek gerekir.

Toplum dört alanı içerir;

- Resmi (devlet) Alan(ı)
- Kamusal Alan
- Sosyal-Kültürel Alan
- Bireysel Alan

Resmi Alan: Devleti oluşturan resmi kurum ve kurallardan oluşur. Resmi kurum ve görevliler, yurttaşlara ve toplumsal kümelere eşit mesafede dururlar. İşlevlerini resmi kural ve usullere göre yerine getirirler. Personel seçimi ve çalışma yöntemleri resmi (kurum-içi) usullere göre belirlenir.

Kamusal Alan: Devlet ve örgütlü toplumsal kesimlerin buluştuğu ve etkileştiği alandır. Toplu kararların alındığı, siyasal rekabetin sürdüğü, devlet hizmetlerinin gerçekleştiği, sivil toplum kuruluşlarının çalıştığı, devletin yurttaşlara ayırımsız ve ayrıcalıksız her yurttaşa ve yurttaş kümesine hizmet sunduğu ve karşılığında görev ve sorumluluk beklediği alandır.

Sosyal-Kültürel Alan: Bu alan sivil topluma aittir. Benzer nitelikte olan bireylerin gruplaştığı, ortak özelliklerini (örneğin kültürel veya inançsal farklarını) yaşatmaya çalıştığı ve aralarında ittifakların kurulduğu alandır. Sosyal-kültürel alanda, çeşitli soy, din ve kültür kümeleri bu özelliklerini saklamadan özgürce yaşayabilir, örgütlenebilir ve etkileşebilir. Demokrasinin ve hukuk devletinin gereği olan bu yaşam tarzında farklı kümeler, yan yana ve iç içe yaşarlar ama birbirlerine müdahale etmezler ve kendilerine benzetmek için baskı kurmazlar. Aynı hoşgörü ve eşit muameleyi devletten beklerler.

Bireysel Alan: Bireyin başkasına zarar ve rahatsızlık vermediği sürece her türlü tercih ve özelliğini yaşayabildiği, kendini geliştirebildiği alandır. Eğer insanın ana gayreti farklılık yaratmak ve taşıdığı farklılığı ortaya çıkarmaksa, sağlıklı ve eşitlikçi bir kamu düzeni bunu kolaylaştırmalıdır. Bu da yetmez, çoğunluğun tiranlığı veya tahakkümü denilen hoşgörüsüzlük ve kendine benzetme baskısı zaman zaman baskıcı devletlerin dayatmacılığından daha koyu

olabilir. Yasalar ve resmi uygulamalar bireyleri (özel alanı) böyle gayriresmi dayatmalara karşı korumalıdır. Bu alan ne kadar özgür ve geniş ise birey, gelenek ve baskıdan o kadar bağımsız ve özgürce davranabilir. Benzerleriyle ilişkiler geliştirebilir. Demokratik düzende, inanç/din, bireylerin özel alanında işlevseldir; resmi bir tercih olarak onlara dayatılamaz, dayatılmamalıdır. Birey inancını seçme ve yaşamada özgürdür, özgür olmalıdır. Devlet ise bu hakkı güvenceye almakla yükümlüdür. Demokratik düzen, inanç özgürlüğünün korunması adına bir güvencedir. Laisizm, anlamını bu özgürlükte bulur.

Demokrasinin Önündeki Engeller

Demokrasi, gruplar aracılığıyla ve grupların etkin katılımıyla oluşan bir rejimdir, insanlık tarihi incelendiğinde, kişilerin ve grupların kendi yerel, etnik, dinsel ve ulusal kimliklerini en dramatik biçimde ifade ettikleri zamanlar, bunalım dönemleridir. Bu dönemlerde siyasal baskı, ya en üst noktadadır ya da baskının kaynağı zayıflamıştır. Göreli bir özgürlük ortamı doğmuştur.

Sözü edilen olguya en son örneklerden biri, Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekildiği şu son yıllardır. Bütün özgül küme kimliklerini, ortadan kaldırmayı "evrensellik" olarak anlayan Komünizm, bunca yıl bastırıldıktan sonra, bugün "yeni-aşiretler" biçiminde su yüzüne çıkan soy ve kültür kümelerinin sunduğu yerel ve özgül grup kimliklerini tam anlamıyla anlamamıştır. Çünkü evrenselliğe, bütün bu alt-kimliklerin bastırılması veya yok edilmesi yoluyla varılacağını sanmıştır.

İlginçtir ama Komünizm de "uluslararasıcılığı", tıpkı Habsburg ve Romanov hanedanlarının birçok ulusu, kendi

imparatorluklarına tabi kılmalarındaki mantığa dayandırmıştır. Keyfi olarak yönetilen imparatorluk halklarının veya ulusal kümelerin, "şimdi neden Komünizmin şemsiyesi altında yaşamasında sakınca olsun" denmiştir.

Tabii böyle bir anlayış, önünde sonunda iflas edecekti. Etti de... Şimdi Batı'da yeni bir süreç işliyor: Avrupa Birliği kuruluyor. Sovyet boyunduruğunda yaşayan Doğu Avrupa halkları da kendi ulus-devletleriyle bu sürece katılmak istiyorlar.

Yakından bakılınca, Batı'da birlik arayışının iki ana olguya dayandığı görülür. Önce, toplumlar, ulus-devletler olarak iç tutarlığa erişmişler, siyasal ve ekonomik olarak "rüştlerini ispat etmişlerdir".

Şimdi daha büyük siyasal ve ekonomik örgütlenmelerin çatısı altında daha müreffeh, daha güçlü ve güvenli olacaklarına inanıyorlar.

Diğer bir süreç de Avrupa'da büyük (ve emperyalist) devletlerin egemenliklerinin sona ermesiyle pek çok tabi devletin bağımsızlaşmasıyla işlemeye başlamıştır. Bu sürece, "demokratikleşme" adını verebiliriz. Zaman ilerledikçe, demokrat olmanın bağımsız olmaktan çok daha zor olduğu anlaşılmıştır. İş başına geçen iyi niyetli demokratik yönetimler, demokrasiyi hayata geçirmeye çabalarken, "demos" yani halk deyiminin bir tek halk tarafından temsil edilmediğini anladılar. Gördüler ki her devletin çatısı altında birden fazla halk, yani kültür kümesi var...

Demokrasinin "İnşaı"

İşte gerçek demokrasinin "inşaı" bu anlayışla, yani tüm kültür kümelerinin temsil edilmesi sorununun çözümü arayışı ile başladı. Bu doğrultuda hızlı ve etkin adımlar atama-

yan ülkelerde, kültür kümelerinin temsil krizi baş gösterdi. Yugoslavya, Gürcistan gibi ülkelerde bu kriz, savaşa neden oldu. Çekoslovakya örneğinde ise halklar veya kültür kümeleri (Çekler ve Slovaklar), birbirlerinden barış içinde ayrılıp kendi demokrasilerini kurdular.

Bütün bu deneyimler göstermiştir ki demokrasi, ancak kendi kendini yönetebilen halklar sayesinde var olmuştur. Bir arada yaşayamayan, yaşamak arzusu duymayan halkların arasındaki ilişki, uzlaşmacı ve barışçı olamaz, olamıyor. Bir arada yaşamak iradesini körleten en önemli etmen, tarafların birbirlerini siyasal eşitleri olarak görmemeleri, bu yüzden de birbirlerini egemenlikleri altına almaya çalışmalarıdır. Bu uzlaşmaz zihniyet, kaçınılmaz olarak çatışmacı ve anti-demokratiktir.

Bir genelleme ile "Batı'da demokrasi, uyuşamayan kümelerin birbirlerinden ayrılmasıyla doğmuştur" diyebiliriz. "Doğu"da ise birbirleriyle uyuşamayan grupların zorla bir arada tutulması yüzünden demokrasinin gelişmesi gecikmiştir.

Tek çare ayrılmak mıdır? Hayır, o zaman dünya siyaset haritası arı peteğine benzer, siyasal tarih de tek hücreli varlıkların mezarlığına dönerdi. Yapılması gereken, ulusal devletin, herkesin devleti olmasını sağlamaktır. Bunun için onun "inşasına" ve yönetimine, bütün toplumsal kümelerin eşit olarak katılmalarının yolunu açmak gerekir.

Batı'da çokulusluluk, uluslar üstü örgütlenmelere dönüşürken, Doğu'nun otoriter, hatta diktatoryal siyaset anlayışı, bırakalım uluslar üstü birlikleri, gönüllü ulusal birlik yaratma endişesi bile taşımamıştır. Doğu'da siyasetin dili de kurumları da şiddetle yüklüdür. Bu nedenle, siyasal yapılar istikrarsız, meşruiyet sorunu hep gündemde, iktidarlar sal-

lantıdadır. Böyle bir ortamda kalıcı uluslar üstü örgütlenmelere gitmek olanaksızdır.

Evet, Batı'da da önce güçlü devletler kuruldu. Ama ondan sonra güçlü toplumlar/uluslar oluştu. Güçlü bir devlet, ancak güçlü bir toplum üzerinde ayakta durur. Doğu'da bu gerçek hiç anlaşılmadı. Devlet güçlü, millet güdük kaldı. Dolayısıyla, aksine görüntü vermelerine karşın, "doğulu" devletler hep güçsüz oldular. Bu niteliklerini saklamak için şiddete başvurdular. Şiddet, her türlü özgürlüğün gelişmesini engelledi. Ancak özgürlük ortamında gelişebilen bilim, sanat, demokrasi ve hukuk kavruk kaldı. Otoriter devletler, ülkelerinin geri kalmasına neden oldular. Ondan sonra da "neden bizim ülkemizde gerici akımlar baş gösteriyor" diye hayret ettiler. Gericiliğin kaynağının, ulusal gerilik veya gecikmişlik olduğunu, bunun ana nedeninin kendi buyurganlıkları olduğunu kabullenemediler.

Batı deneyiminde, "ulustan önce" tarih sahnesine çıkan güçlü devletler, birden fazla halkı kendi içlerinde bir süre tuttuktan sonra, bu birlikteliğin ancak rıza ile olabileceğini anlayıp "ulusal bilincin" gelişmesine gönülsüz de olsa, yol açmışlardır. İşte, demokrasi, bu çabanın ürünüdür.

Demokrasi, kendi kendini yönetebilme olgunluğu ve becerisidir. Bugünün çokuluslu yapıları, demokratik toplumların birlikteliğinden doğmaktadır. Bu toplumlar, kendi içlerinde barışı sağlayıp demokratik siyasal yapılar geliştiremeselerdi, gönüllü olarak aralarında uluslar üstü bir örgütlenmeye gidemezlerdi. Bir ülke içinde toplumsal barışın (dolayısıyla demokrasinin) asgari koşulu nedir? Bu sorunun en basit yanıtı, toplumu/ulusu oluşturan kümelerin kendi günlük hayatlarını yönlendirmede özgür olmalarıdır. Başka bir deyişle, kamusal alanla kültürel alanın birbirinden (ayrı

değil ama) özerk olmasıdır... Eğer toplumun "ilmikleri" sayılan kümeler, özel/kültürel tercihlerinde özgür iseler, o toplum demokratiktir. Gerisi sadece sözel yakıştırmalardır.

Demokrasi evde başlar, kümeler içinde olgunlaşır. Kümeler arasındaki ilişkilerde sınanır, toplum düzeyinde somutlaşır ve devlet katında yasallaşır. Eğer, örgütlü kümeler, üyelerinin günlük hayatlarını kolaylaştırma kulvarını güvenceye alma çabasında özgür değillerse, göstermelik kurumları olsa da o toplum, demokratik değildir. Demokrasinin kurucu üyeleri, toplumsal kümeler ve onların temsili örgütleridir. Bu durum, birden fazla soy ve kültür kümesinin bir arada yaşadığı çokkültürlü toplumlarda daha da belirginlik kazanır.

Her çokkültürlü toplumda, geçmişten günümüze miras kalmış birtakım çözülmemiş sorunlar bulunabilir. Bunların çoğu psikolojiktir. Kümelerarası çekişmeler, yenilgiler, aşağılanmışlıklar, geçmişte yaşanmış acılar veya bunlar tam olmamışlarsa bile, öyle olduğuna ilişkin yaygın kanılar olabilir. Bu olgunun, günümüzün insan ilişkilerini ve toplumsal barışını "kirletmemesi" son derece önemlidir. Tarih içinde oluşmuş olumsuz duyguların "kompleks" haline gelip süregelen nefretlere dönüşmesi, ancak, devletin toplumsal kümeler arasında eşit mesafede durması ile mümkündür. Çokkültürlü bir toplumda, etnik ve dinsel açıdan "milliyetçilik" yapmak veya resmen taraf tutmak, toplumsal barışın temeline konmuş bir dinamittir. Demokratik yönetimler ideolojik olarak tarafsız olmak durumundadır. Onların koruyacakları tek şey, demokrasinin esaslarıdır. Ancak böyle bir yönetim anlayışı ile dünün anlaşmazlıkları, bugünün kavgaları biçiminde devam etmez. Toplum, kendi tarihinin "mahpusu" olmaz...

Bugün artık yeni bir tarih yazmak durumundayız. Hem de büyük fetihlere ve keşiflere, dolayısıyla "imal edilmiş" efsanelere dayanmayan bir tarih. Günün tarihi, kılıç ucuyla, kan mürekkebiyle ve fatihlerin buyruğu ile yazılmayacak. Aklın terazisinde, bir kefede kitlelerin gereksinmeleri, diğer kefede bireyin özgürlüğü tartılacak ve saptanan ölçü kara kaplı hukuk kitabına kaydedilecek. Ölçüm işlemini de, kayıt işlemini de ilk kez kendi tarihinin yapımına ve yazımına katılan halk yapacak. Halkçılar değil... İşte ancak o zaman tarihe, "halkın" ana niteliği olan "çoğulcu" bir karakter kazandırılabilir.

Bu tarihte, tekil siyasal kimlikler olabilir. Bunlar, devlet adları ve aidiyetleriyle anılır. Ama bu üst-kimliklerin aynasına, çokkültürlülüğün prizmasından yansıyan farklı kimlik renkleri, topluma çoğulcu niteliğini anımsatır. Devletin bütün yapacağı, bu gerçeği görmek, tekil kimlik anlayışının renk körlüğüne düşmeden, bu renk cümbüşünden ahenkli bir siyasal tablo çıkarmaktır. Bu tablonun bütünü toplum, çerçevesi devlet, renkleri ve figürleri birey ve kümelerdir. Siyaset (katılma) ise bu tabloyu yapan fırçadır.

Birleştiricilik siyasette olmalıdır. Siyaset, kültürel alandaki farklılıkları korurken, onların bir arada yaşamasının koşullarını hazırlar, hazırlamalıdır. Siyasetin baş öznesi olan merkezi otorite tarafsız davranırken, bütün kültür kümelerinin birbirlerinin kimliklerine, inançlarına, yaşam tarzlarına, dillerine saygılı olmalarını sağlamalıdır. İşte o zaman, vatandaşlar özel bir muamele istemezler. Tarafsız bir devlet de yurttaşlarına ayrıcalık veya azınlık statüsü tanımak durumunda kalmaz. Çünkü, tarafsız bir devlet, soy veya din temeline dayanmaz.

Böyle bir devlet yapısı, "apartman" örneğine benzetilebilir. Her apartman, bir arsa (vatan) üzerine kurulmuştur. Herkesi içeren ve koruyan bir çatısı vardır (devlet). Apartmanın cari giderleri için daire sahipleri aidat öderler (vergi). Yönetici (hükümet) ve denetici(ler) seçilerek işbaşına gelirler (demokrasi). Her dairenin sakinleri, apartmanın ortak yükümlülüklerini karşıladıkları ve düzeni (asayişi) bozmadıkları sürece, diğer daire sahipleri tarafından rahatsız edilmezler. Bu ortak yaşam alanında özerk (ama bağımsız değil) bir hayat sürebilirler. Eğer bir devlete, "apartman devlet" özelliği kazandırılabilir, bütünlüğü (tekilliği) bozulmadan demokratik bir yönetim için ideal ortam oluşturulabilir.

Niteliği belirlenen "apartman devletin" bir "daire efradı" tarafından baskı ve tehditle yönetilmeyle başlanmasıyla ortaklık statüsü ve eşitlik biter, egemenlik ve tabiiyet başlar. O zaman zorba daire sahibi, diğer sakinleri şiddet ve dehşet (terör) kullanarak "apartmandan" atmak ve yaşam alanlarını ele geçirmek isteyebilir. Bu durumda, tüm daire sahiplerinin aynı keyfilikte ve zorbaca davranma "hakkı" doğar. Oysa, zorbalık bir hak değildir. Bir hak gaspıdır. Ama haksızlığa ve zorbalığa direnmek bir haktır. Bu hak, demokrasilerin özüdür. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bu özü, insan haklarının dayanaklarından biri olarak benimsemiştir.

Haklarını ve kimliklerini koruyabilmek için insanların örgütlenmeye ve bu savunmayı haklı kılabilmek için de hukukun güvencesine gereksinmeleri vardır. Hukuk, bireyleri ve kümeleri eşitleştirir. Bu nedenle çok güçlü olan devlet örgütünün, yurttaşlar ve alt örgütlerle ilişkilerinde hukuk kurallarına uygun hareket etmesi, toplumsal adalet açısından

büyük önem taşır. Bir toplumda adalet duygusu yok olur ve toplumsal kümeler güvenlikleri ve kimlikleri konusunda endişeye düşerlerse, kendilerine güvenli yaşam alanları ararlar. Bu güveni, ya aşkın güçlerde bulurlar, karizmatik önderlerin peşinde radikal dünyevi veya semavi akımlara kapılırlar. Ya da kendilerine bağımsız küçük "vatanlar" yaratmak isterler. Bu arayışlar, etno-milliyetçilik, ayrılıkçılık, "yeni-kabilecilik" gibi sonuçlar doğurur. Her halükârda, bölünen, ayrışan toplumlar, kuşkunun, düşmanlıkların çalı ateşi gibi nefret dalgalarıyla kan ve ateşe bulanırlar. Dünyanın büyük bir bölümü şimdi böyle dramatik bir evreden geçiyor.

Bütün insanlığın Tanrı'nın ailesi olduğu kabul edilirse, bu kardeş kavgasının bitmesi, bitirilmesi, hepimizin sorumluluğudur. Bunun da tek bilinen yolu eşitlik ve insan haklarına dayanan çoğulcu demokrasidir. Hangi korku veya çıkar nedeniyle demokrasi ve barışın oluşmasına direnenler varsa, onlar sadece insanlık suçu değil, günah da işliyorlar demektir.

Demokrasi Dinden Nasıl Beslenir?

Dine göre, Tanrı'nın gözünde tüm insanlar eşittir. Tanrı, insanlara adil, merhametli, hoşgörülü ve affedici olmak yeteneği vermiştir. Her din, izleyicilerinden (inananlardan), Tanrı'ya atfedilen ve insana bahşedilen bu niteliklere göre davranmasını bekler ve bunu 'iyi davranış'ın kodu (sevap) olarak kaydeder. Buna mukabil, saldırganlık, hırsızlık, haksızlık, saygısızlık ve hor görme günah sayılır. Bu değerler, iyi 'insan' olmanın olduğu kadar iyi 'yurttaş' olmanın da şartlarıdır. Yani, dünyevi ve manevi alanlar, iyi ve kötü insan davranışı üzerinden kesişirler. Bu nedenle tüm dinler-

de dünya ve yaşam insan için bir sınavdır. İyi davranış ve ahlaklı olmak bireyin görevi ve toplumun esasıdır. İnsan yaptıklarının mükâfatını da cezasını da görecektir; hem bu dünyada hem de dinlerin öngördüğü gibi, öteki dünyada.

Demokrasilerde; dince makbul olan bu ilkeler, Tanrı buyruğu oldukları için değil (buna bir itiraz yoktur), insan iradesince benimsenmiş iyi davranış kodları oldukları için de geçerli ve iyidirler. İyi olmaları, insanlar-arası ilişkilerde çatışmaya ve haksızlığa yol açmayacak olmalarındandır. Toplu yaşamın ortak kararlara dayalı kurallara bağlanması demek olan hukuktan beklenen de bu değil midir? Hukuk; ilahi değil, dünyevi ihtiyaçların karşılanması için toplumun ortak istemiyle oluşmuştur ama dünyevi ihtiyaçların içinde manevi olanları da vardır ve inanç onları karşılayacak ilke ve ilhamları, içinde barındırır. O halde bir karşıtlıktan değil, bizzat insanın benliğinde sinerjik bir birlikten söz etmek daha anlamlıdır. Ancak, bu sinerji, inancın ve hukukun, dünyayı kontrol etmek için tek başına hareket etmek ve diğerini insan yaşamından kovmasıyla bozulabilir. Yüzyıllarca süren din savaşları bu nedenle çıkmış, onca cefa ve yıkımdan sonra insanoğlu hayatında her ikisine de yer bulmuştur. Bu barışın adını da laisizm diye koymuştur.

Demokratik sistemlerde iktidarın meşruiyeti bireyin özgür seçimine ve buna bağlı oluşan hukuka dayalıdır. Egemenliğin millet iradesine dayanması bu demektir. Demokrasilerde "devlet-birey" arasındaki iktidar ilişkisinde bu meşruiyet sorununun çözülmüş olması ve devletin, milletten aldığı vekaletle egemenliği temsil etmesi esastır. Oysa meşruiyetini "ilahi" kaynağa dayandıran bir yapılanmada bir "meşruiyet sorunu" doğar, çünkü egemenlik, toplum veya millet dışında bir kaynağa dayandırılmaktadır. O za-

man din siyasallaşmakta, hukuk ve teoloji iç içe girmekte, birey ve toplumu, sorgulayamayacakları, eleştiremeyecekleri ve değiştiremeyecekleri zaman-dışı kurallara göre yaşamaya zorlanmaktadırlar. Üstelik bu yapı içinde kurulan iktidar ilişkisi, bireyin/insanın "Tanrı-kul" arasında bireysel olarak kurulan (doğrudan ve doğal) ilişkiye de zarar verir.

Din-iktidar ilişkisi kısaca şöyle özetlenebilir:

Din; içinde bağışlanma ümidini taşıyan, iyilik ve kurtuluş beklentileri insan ömrünü aşan ve dünyadaki davranışlarının sonuçlarıyla hesaplaşma anını belirsiz/sonsuz bir tarihe erteleyen bir inanç sistemidir. İktidarlar için bu bilinç yeri doldurulamaz bir yönlendirme ve ikna aracıdır. Bu (ilahi) kaynakla kurduklarını iddia ettikleri ilişki ve temsiliyet olgusu aracılığıyla, iyiliklerin onayı ve ödül-ceza işlevlerini üstlenerek, insanlar üzerinde mutlak bir egemenlik kurabilirler. Böylesi bir role soyunan iktidarlar, güçlerini ve inandırıcılıklarını pekiştirmek için 'kutsalı' kendine ortak ederler. Bunu yapan siyasal iktidarlar (dünyevi otoriteler), zaman ve şartlar değişse de ilahi kaynaklı oldukları iddiasıyla koydukları yasaları değiştirmezler ve topum üzerindeki otoritelerini tüm zamanlara yaymak isterler. Toplumun değişim ve özgürleşme talepleri bu yasalarla çatıştığında baskıcı bir yönetim tarzı geliştirirler. Teokratik rejimlerin baskıcı ve otoriter niteliği bu gerekçeden beslenir. Bu ortamda doğan gerilim sürecinde insanlar, itaat ettikleri için "inananlar", iktidarı ve yasalarını sorguladıkları için "inanmayanlar" diye ayrıştırılır. Çatışmakla toplum hiçbir zaman huzura kavuşamayacağı gibi, inanç ya da din de yara alır. Siyasal çekişmenin nesnesi olur ve dünyevi kavgalarda manevi saflığını ve çok ihtiyaç duyulan ahlaki yönlendiriciliğini kay-

bedebilir. Hiçbir siyasal akımın insana ve dine bu kötülüğü yapması kabul edilemez, edilmemelidir.

Din, gerekli bir inanç sistemidir. İnsanların başkaca (akıl ve deneyimle) karşılayamadığı ihtiyaçlarına cevap verir. Manevi ve ahlaki konularda işlevseldir. Bu haliyle huzur ve barış kaynağıdır, yeter ki siyasallaştırmasın ve dünyevi kavgalara alet edilmesin. O halde çare nedir?

Din ve inanç bireylere yani kişisel iradeye; siyaset ve yönetim, toplumlara yani kolektif iradeye bırakılmalıdır. Bırakılmalıdır ki, insanın maddi ve manevi dünyaları bütünlüğünü ve tutarlılığını kaybetmesin, birbirini beslesin, zenginleştirsin ve güçlendirsin. Ne kendi içimizde, ne kendi aramızda kavga edelim. Çünkü biz hem madde hem manayız; insanlığı da tanımlayan bu bütünlüktür.

HOŞGÖRÜ ve DEMOKRASİ

İnsanlar, doğal yaşamın bir parçası olarak doğar ve yaşarlar; insan olmayı diğer insanlardan öğrenirler. Bu nedenle, genetik kodlarındaki insanlık potansiyelini geliştirene kadar yüz binlerce yıl geçmiştir. Bu potansiyeli geliştirdikçe, kendilerini diğer canlı türlerinden ayırabilmişler, onlardan üstünlüklerini kanıtlayabilmişlerdir.

Zulüm, özgürlük, adalet, kölelik, demokrasi, siyaset, hoşgörü, bağnazlık, savaş gibi kavramlar sosyal olgulardır. Toplum içinde öğrenilir ve uygulanırlar. Ancak, olumlu kavram ve değerlerin öğrenilebilmesi için özgürlük ortamının bulunması gereklidir. Özgürlüğün olmadığı bir ortamda, korku ile belletilen şeyler ise çabuk unutulur. Korku, öğrenmekten çok, kabullenmeyi sağlar. Bu nedenle ancak özgürlük var oldukça, hoşgörü ve diğer olumlu kavram ve değerler var olabilirler.

Hoşgörü saygıdır; insani farklılıkların olağan karşılanmasıdır. Bir şeyin olağan karşılanması, ondan endişe duymamayı sağlar. Ancak bilen insan, endişe duymaz. Endişe duymadığı için de korkmaz. Bilmeyen ve güçsüz insan ise korkar. Korktuğu için farklı şeylere, farklılıklara tepki gösterir. Tepkinin aşırı biçimi fanatizmdir. **Fanatizm**, kuşkunun aşırı telafisi olarak da adlandırılabilir.

Hoşgörü, sadece özgürlüğe karşı duyarlılık değildir; özgürlüğe olan ilkeli inançtır. İnsanın özgürlük arayışı, söylemde kalan bir siyasal çoğulculuk veya çokkültürlülük anlayışına değil, kırılgan insan varlığının ve onurunun korunması amacına yönelik olmalıdır.

Hoşgörü, **zorlama** ve **kuralsızlık** ortasındaki alandır. Bu alanda etkileşim, ikna yoluyla sağlanır. İkna etmek için kestirme yol yoktur. Hoşgörü, uyarmak, cezp etmek ve ikna etmek yoluyla sağlanır. İkna edilen insan tercih eder. Tercih, bilinçli ve gönülden bir seçime dayandığı için gerilimden ve şiddetten arınmıştır.

Özgürlüğe saygılı bir toplum, beğenmediği veya olağan durumlarda destek vermeyeceği şeylere göz yumabilir. Ama aynı zamanda, resmi veya resmi olmayan kurumları aracılığıyla toplum yaşamı ve dayanışması açısından yararlı şeyleri/örnekleri teşvik eder.

Hoşgörülü bir toplumda, gerek siyasal otoriteler, gerek toplumsal gruplar, inançlarını, düşüncelerini, değerlerini savunurlar. Hatta bunları yaymak isterler. Ama bunu zorla ve tehditle değil, ikna yoluyla yaparlar.

Hoşgörü, tüm yaşam tarzlarını veya "iyi insan", "iyi toplum" tekliflerini ahlaken veya tercihen aynı düzeyde görmemizi gerektirmez. Ama bireylerin benimsedikleri yaşam tarzı yüzünden eziyet görmemelerini ve toplumdan dışlanmamalarını gerektirir. Hoşgörü, bireylerin ve grupların, kendilerine has toplumsal değer ve inançlarını, hatta yerleşik ölçülerin dışında olsalar bile sürdürebilmelerini benimser. Çünkü hoşgörü olmazsa, kuşku ve nefret zemin kazanır. Nefret, bağnazlığı ve kimi zaman ırkçı, kimi zaman dinci fanatizmi besler. Hoşgörünün esası birlikte var olmak hakkına (çoğulculuğa) saygıdır.

Kültürel Çoğulculuktan Siyasal Çoğulculuğa

Hoşgörü, öğrenilen bir sosyal değer ve tutumdur. Ama bu tutumun maddi hayatta dayanağı olmalıdır ki,tutum davranışa dönüşebilsin... Hoşgörü iklimi, her toplumun tarihinden şu veya bu oranda çokkültürlü bir miras devraldığı gerçeğinin kabulüyle oluşur. Dolayısıyla, çokkültürlülük, ne yadsınacak ne de fazla abartılacak bir olgudur. Bu nedenle, ne bir ayrımcılığın ne de bir ayrıcalığın kaynağı olmalıdır.

Bu, söylenmesi kolay, gerçekleştirilmesi zor bir olgudur. Resmi tavır (devletin işlemleri) ne kadar tarafsız olursa olsun, önyargıların, kör inançların ve siyasal saplantıların etkisiyle etnik ve kültürel kümeler arasında soğukluklar, hatta gerilimler doğurabilir. Ama devlet, tüm kümelere nispeten eşit mesafede duruyorsa ve bu göreli tarafsızlığını, hukuk kuralları ile temellendiriyorsa, kümeler arasında barışı sağlayabilir.

Çokkültürlü bir toplumda farklılıklar yok edilemeyeceğine göre, onlarla yaşamasını öğrenmeliyiz. Siyaset, farklılıkları yönetme sanatıdır. Sorun, kültürel farklılıkların varlığında değil, bunlara karşı yöneticilerin baskı, ayrımcılık hatta yok etme türünde beliren tavırlarında somutlaşmaktadır.

Günümüzde siyasal ve kültürel çoğulculuk iki tür baskıya maruzdur:

- Tekelci ve otoriter yönetimlerin tektipleştirici baskıları;
- Küreselleşmenin çok-boyutlu etkileri.

Kültür kümeleri, her iki baskı türüne karşı varlık mücadelesi verirler. Kimi zaman bu varlık mücadelesi, bir içe kapanış ve yabancı olan her şeye karşı korunma ve kuşku

biçimine dönüşür. İşte o zaman totaliter bir toplum/topluluk anlayışı tomurcuklanmaya başlar. Oysa kültürel varlıklar öyle kolay kolay silinmezler. Uygarlığın üstün değer ve uygulamalarıyla eklemlenirler. Aynı kalmazlar, ama yok da olmazlar. Özgün biçimler, özgün bileşimler içinde yerlerini alırlar. Böylece kültürler ile uygarlık arasındaki ilinti de kurulmuş olur.

Kapalı ve değişime dirençli toplumlarda varlık mücadelesi, özellikle kan bağı veya etnik mensubiyet ve kültürel kimlikler üzerine bina edilir. "Ben, etnik veya kültürel kimliğim için ölürüm" demek, "Ben, bunlar için öldürürüm" de demektir. Başkalarına göre tanımlanan kimlikler, negatif enerji ile yüklü olarak toplum veya siyaset sahnesine çıkarlar.

Geleneksel kültüre aşırı bağlılık, insanların diğer inanç ve kültür kümelerini anlamalarını, dolayısıyla onlara hoşgörüyle bakmalarını engelleyebilir. Korumak/korunmak için kendi grubu içine kapanan insanlar, toplumun karmaşık yapısını ve çokkültürlülüğünü anlamadıkları için istikrara değil, istikrarsızlığa hizmet ederler.

Kan bağına veya dar kapsamlı küme üyeliğine dayalı kimlikte ısrar, kendini daha üstün niteliklerle tanımlayamama, sığındığı kimlik alanını da yitirme korkusuna dayanır. Kimlik, korku ve korunma ihtiyacına dayanıyorsa, başkalarını, farklı olanları anlamak çok zorlaşır. O zaman kimlik, başkalarına karşı olmak, bir adım sonra da onlardan nefret etmekle şekillenir ve ifade edilir.

Değişimden korkan, dünyadaki köklü dönüşümler çarşısında varlık mücadelesi vermesi gerektiğini hisseden kümeler, "kültürperest" oluyorlar. Küme kültürlerini (ya da kan bağını) uygarlığın önüne koyuyorlar. Oysa uygarlık,

kültürlerarası ortak değerlerin, düşüncelerin, yöntemlerin ve uygulamaların bileşimidir. Bu ortaklık, oluşan dünya sivil toplumunun "harcı"dır. Böylesine zengin bir ortaklık yerine, "ben bana benzerim; kimse bana benzemez, hatta bana düşman" düşüncesi, tecritçiliğe, uygarlıktan dışlanmaya, dünyada yalnız ve yabancı kalmaya neden olur, oluyor.

Çokkültürlü bir toplumda istikrarı sağlayan, kümelerden birinin kültürünü bütün topluma egemen kılmak değil, kültürlerin kaynaşmasının önünü açmak ve bu süreci siyaset dışına çıkarmaktır. Kültürel ilmeklerin, **engelsizce** toplum kumaşını dokumalarına zemin hazırlamaktır. Bu kumaşın **mekiği** insanlardır; bilimsel buluşlarıyla, yatırımları ve üretimleriyle, bilişim ve iletişimleriyle, hukuk ve inançlarıyla insanlar...

Uygarlık, çeşitli farklılıklarıyla insan gruplarının birbirleriyle iletişim ve işbirliği ilişkisi kurdukları bir kültürel bütünleşme sürecidir.

Farklılıkların uyumuna ve kolektif iradeyi oluşturmadaki ortaklığına siyasette verilen ad, **demokrasi**dir. Şu halde kültürel alanda da siyasal alanda da çoğulculuk ilkesine dayanan bütünleşme, bir istikrar ve gelişme ölçüsüdür.

Demokrasiler, rakip yönetim biçimlerinden, muhalefete izin vermeleriyle ayrılırlar. Bu nedenle demokrasiler, muhalefetin biçimi ve derecesi konusunda hep tartışmalara konu olmuşlardır.

Hoşgörü, karşı olduğumuz veya hoşlanmadığımız şeylere katlanmayı, onlara saygılı olmayı peşinen kabul etmektir. Siyaset açısından hoşgörü, karşı çıktığımız düşünce ve çıkarların ifade edilmesine izin vermektir. O halde hoşgörülü bir rejim, tıpkı hoşgörülü bir kişi gibi, kendi temel il-

kelerine karşı çıkan düşünceleri sınırlamayan, hele hele engellemeyen bir rejimdir. Bunun üst sınırı başka düşünce ve inançları, yerleşik kurumları zorla ortadan kaldırma çağrısı veya girişimidir.

Kısaca söylendiğinde, hoşgörü bir usul adaletidir/ dürüstlüğüdür. Çok farklı düşünceleri içinde barındırmasına ve pek çok akımın yarattığı gerilime tabi olmalarına rağmen demokrasiler, anayasal usullere ve barışçı rekabete bağlılık nedeniyle istikrarlarını korurlar.

O halde hoşgörü, "oyunun kurallarına" (hukukun üstünlüğüne ve açık rekabete) bağlılık ve onların eşit olarak uygulanmasıdır. Daha açık ifade edildiğinde hoşgörü, demokratik anayasanın öngördüğü konuşma, yayımlama, örgütlenme, seçme-seçilme eğitim, çalışma ve adalete ulaşma haklarının, uyuşmadığımız kişilere ve gruplara da yaygınlaştırılması olgusunu benimsemektir.

Farklılıklara eşit muamele, dinsel alanda tomurcuklanmıştır. Uzlaştırılmayan inançlar, siyaset alanı dışına çıkartılmıştır. Siyasal çekişme, tartışma ve egemenlik arayışı, inanç sistemlerini/gruplarını birbirlerine karşı o kadar keskinleştirmiştir ki toplumun istikrarı bozulmuştur. Dinin kamu alanından özel (kültürel) alana çekilmesinden ve bu iki alanın toplum yaşamında özerkleştirilmesinden başka çare bulunamamıştır. Böyle olunca, insanların uyuşamaması, önyargılı olmaları sadece onların özel yaşamlarını ilgilendirir olmuştur. **Bazı konularda uyuşamayacakları**, uyuşmaları da gerekmediği düşüncesinde **uyuşma** sağlanabilmiştir. Bu anlayış, hoşgörünün kilit taşıdır.

Hoşgörü, önyargının tersi olarak tanımlanabilir. Ama insanlar, bir küme hakkında olumsuz duygular besleseler de düşünce ve inançları, onların davranışlarını düşmanlık

düzeyine taşımayabilir. İşte bu özdenetim, demokrasinin yaşatılması için ön şarttır.

Hoşgörüden mahrum demokrasi olmaz, hoşgörü demokrasinin temel direğidir. Bir toplumda yurttaşların çoğu bu ilkeyi benimsemiyorsa, o toplumda demokrasi yerleşmez.

Hoşgörü ve "düşüncelerin serbest piyasası" arasında doğrudan ilinti vardır. Çünkü insanlar arayarak, düşünerek ve tartarak önünde sonunda doğru düşünceyi bulurlar.

Düşünce özgürlüğü bu nedenle önemlidir. Akıl yoluyla olguları özgürce sorgulama, yanılmaya karşı önemli bir engeldir.

Özgürlük, kişiliği ve aklı, özellikle kolektif aklı geliştirir. Muhakeme ve deney(im) özgür bir ortamda mümkündür. Siyasette yanılma, özgür seçimle ve özgür düşünceyle giderilebilir. Siyasette sürekli yanılma, yönetimlerin veya otoritelerin hatalarında ısrar etmelerinin sonucudur. Doğrular kendi başlarına ayakta kalabilirler; onların sağlamasını zaman ve gerçekler yapar. Yeter ki gerçekler (siyaseten) inkâr edilmesin...

Hoşgörünün Gücü ve Sınırları

Rejimin kökten değişmesini (ama şiddet yoluyla değil) savunanlar bile hoşgörüyle karşılanmalıdır ki, demokratik olmayan zorba yönetim biçimleri karşısında demokrasinin üstünlüğü anlaşılsın. Bir mantıksal veya siyasal hata sonucu demokrasiyi yok etmek isteyenlere karşı top tüfek değil, insanların inancı ve aklı karşı koymalıdır ki aklın ve demokrasiye inancın gücü anlaşılsın. Demokrasinin gücü, kendi karşıtına (muhalefetine) bile hoşgörülü olmaktadır. Bundan daha büyük bir manevi güç var mıdır?

Başkalarına maddi olarak zarar vermediği sürece muhalefet etmeye ve tüm muhalif/farklı düşüncelere, inançlara izin verilmelidir. Hiçbir din ve siyasal kurumun/kümenin, toplumun tümüne egemen olmasına izin verilmemelidir. Zor ve zorbalık özgürlüğü; özgürlüğün yokluğu hoşgörüyü öldürür.

Demokrasi, bireylerin ve kümelerin birbirlerine hoşgörülü olmalarıyla sağlanabilen bir rejimdir. Cumhuriyet, herkesin **kardeş** olduğunu ilan etmiştir. Günümüz demokrasisi ise bütün **kardeşlerin farklı olduğu** ilkesini benimsemiştir. Buna alışmalıyız. Kardeşlerin inanç, köken, renk ve düşünce çeşitliliğini kabul etmemiz bizi hoşgörülü kılacaktır.

Var mısınız paramızın üzerine, *"Ulusumuz, farklılıklarımızın bütünlüğüdür"* diye yazalım? Duyguda saygıya, hukukta eşitliğe dayanan **bütünlük**, tepeden inmeci bir benzeştirme ve tek-tipleştirme eylemiyle değil, farklılıkların uyumlu kılınmasıyla sağlanır. Uyum, farklılıkların saygın ve kabullenilir olduğunu benimsemekle başlar; **ortaklık bilinci**, teklikle değil, bütünlükle sağlanan bir duygudur. Bütünlükle **birlikte emeğin** ve **karşılıklı saygının** ürünüdür. Bu gerçekleri anlamayan toplumlar, ne bütünlüklerini koruyabilirler, ne de geleceklerini inşa edebilirler; günün sorunlarıyla boğuşur dururlar.

DEMOKRATİK VE KATILIMCI YÖNETİMİN ÖNKOŞULU OLARAK İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

İfade özgürlüğü, haberleşme ve bilgilenme özgürlüğüdür. Hangi araç kullanılırsa kullanılsın bilgi ve düşünce alışverişi, temel bir insani ihtiyaçtır. Resmi veya gayriresmi otoritelerin müdahalesi olmaksızın ve ulusal sınırlara tabi olmadan gerçeği arama, bilgiye ulaşma, görüş ve düşünceleri paylaşma özgürlüğü, insanların kendilerini ifade etme ve aralarında anlaşma ihtiyacından kaynaklanır. Bunun özgürce yapılabilmesi, ortak anlayışın, hoşgörünün ve birlikte yaşama kültürünün oluşmasına katkıda bulunur.

Bir başka tanımla, *ifade özgürlüğü,* sansürlenmeden veya engellenmeden düşünce açıklamak ve bilgi paylaşmaktır. Bu özgürlük, bağımsız bir değer veya ilke değildir; bir özgürlükler ve sorumluluklar rejimi olan demokrasinin ödülüdür.

Özgürlüğün dereceleri önemli ölçüde değişse de ifade özgürlüğü hiçbir ülkede mutlak değildir. Gelişmiş ve demokratik ülkelerde bile özgürlüğün derecesi ile kamu düzeni arasında bir denge gözetilmiştir. Hemen tüm liberal demokrasilerde ifade ve haberleşme özgürlüğü esastır ve sı-

nırlamaların istisna olduğu kabul edilir. Ama bu ilkeye tam anlamıyla uyan bir ülkenin var olduğu pek söylenemez.

Liberal veya özgürlükçü ülkelerde ifade özgürlüğü, insanların nasıl yaşamaları ve davranmaları gerektiği konusunda baskı altında tutulmama hakkına dayandırılır. Buna ek olarak şu gerekçeler de ileri sürülür:

İfade özgürlüğü, siyasal özgürlükler ve demokrasi için gerekli olan düşüncelerin ve bilginin serbestçe akışını sağlar. Bu da devletin, özgürlükleri engelleme çabalarını büyük ölçüde önler.

İfade özgürlüğü, çeşitli düşüncelerin ve bilgilerin özgürce dolaşımını sağlayarak, gerçeğin anlaşılmasını güvence altına alır.

İfade özgürlüğü, iletişimin taraflarını birbirleriyle (aracısız) temasa geçirir ve "kendileri olmalarını", yani ihtiyaç duydukları bilgileri edinmelerini ve kendilerine ait bilgileri başkalarına aktarmalarını sağlar. Başka bir deyişle, kendilerini (amaçlarını) gerçekleştirmelerini sağlar.

"Kamu düzeni" veya "toplum yararı" adına özgürlükleri sınırlandıran otoritelerin asıl niyetini açığa çıkarır.

Bütün bu gerekçeler bir arada, yurttaşlığın gereği olan "sivil" özgürlüklerin dayanağını oluşturur. Sivil özgürlükler, üst-otoritelerin baskısından arınmış ve kendini yönetebilecek olgunluğa erişmiş toplumlarda kamu alanında kullanılan dille iletilen sembollerin barışçı ve uzlaşmacı olmasını ve toplumu oluşturan kümelerin otonom alanlar arayışını destekler. O halde, ifade özgürlüğü, demokrasinin temel taşlarından biridir ve başka özgürlüklerle desteklenen karmaşık bir olgudur.

Noam Chomsky, ifade özgürlüğü konusunda şunları söylemektedir: "Eğer ifade özgürlüğüne inanıyorsak, be-

benmediğimiz düşüncelerin dile getirilmesi özgürlüğüne de inanacağız. Goebbels ve Stalin de ifade özgürlüğüne inanıyorlardı, ama sadece kendi görüşleriyle uyuşanların ifade edilmesi şartıyla. Eğer ifade özgürlüğünden yanaysak, nefret ettiğimiz görüşlerin dile getirilmesinden de yanayız demektir." [24]

İfade özgürlüğü "kendini yöneten toplum" veya "özyönetim" kavramlarıyla da ilintilidir. Bu özgürlük, *katılımcı demokrasi*nin olmazsa olmaz şartıdır. Bir toplum, açık bir tartışma ortamı olmadan kendini iyi yönetmek için gerekli görüşlerin ve tekliflerin ve bu teklifleri yapan kişilerin (adayların) özgürce ortaya çıkmasını sağlayamaz. Ayrıca, ifade özgürlüğü aracılığıyla yurttaşlar, hükümetlerini ve yönetenleri etkileyebilir, düşünce, talep ve şikâyetlerini onlara duyurabilirler. Bu da politikaları etkileme ve değiştirme gücü demektir. Diğer yandan, özgür bir iletişim ortamı sayesinde, yönetenlerin icraatı irdelenir ve onlardan hesap sorulması sağlanır. Bütün bunlar, sağlıklı bir kamu politikasının ve iyi yönetimin (yönetişimin) oluşmasına katkıda bulunan olgulardır.

Eğer ifade ve iletişim özgürlüğü olmazsa hükümetler/yönetenler, yurttaşlara/yönetilenlere hesap vermezler. İşte bu nedenle, açık olmayan (otoriter ve keyfi) yönetimler, icraatları için sorumlu tutulmamak amacıyla ifade özgür-

24 "Manufacturing Consent: Noam Chomsky and the Media", 1992. Noam Chomsky'nin politik yaşamını ve düşüncelerini ele alan belgesel film. Film, Kanadalı iki bağımsız film yapımcısı olan Mark Achbar ve Peter Wintonick tarafından hazırlandı. Film, temel olarak, Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın birlikte yazdıkları *Manufacturing Consent*, (Pantheon Books, 1988) adlı kitaptaki medya eleştirisini konu almaktadır. [Türkçesi: *Rızanın İmalatı*, çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, 2006.]

lüğünü sınırlandırır. Bu tür yönetimlerde yurttaşlar, dile getirdikleri düşünceler ve şikâyetler nedeniyle zarar görebilecekleri için yönetime yönelik itirazlarını dile getirmezler, susarlar. Yurttaşların sustuğu, susturulduğu yönetimler, daha da otoriter ve sorumsuz hale gelir.

Kamu yetkililerinin (seçilmiş veya atanmış) hesap vermesi, karar ve uygulamalarında açık olması sadece bir sorumluluk olgusu olmamalıdır. Demokratik kültürün gereği olmalıdır. Sonuçta yetkililerin kullandığı otorite, onlara seçmenler veya yönetilenlerce delege edilmiştir. Yetkinin sahibi, onun nasıl kullanıldığını da denetleyebilmelidir. İşte bu denetleme mekanizmalarının var ve işler olduğu rejimlere demokrasi denmektedir. Demokrasiden bütünlemeye kalmış bütün ülkelerde, yetkilerin kötüye kullanılması olasılığı vardır. Bu da yozlaşma ve otoriterlik biçiminde ortaya çıkar. Yolsuzluk ve keyfilik bir topluma ağır bedeller ödetebilir. Bu nedenle açıklığı (şeffaflığı) sadece devlet kurumlarından değil, devletin işleyişini denetleyecek sivil toplum kuruluşlarından da beklemek gerekir.

Bu kuruluşların başında siyasal partiler gelir. Üzücüdür ki ülkemizde siyasal partiler, ne yasalarımızda yazdığı gibi "demokrasinin asli unsurları"dır ne de kendi içlerinde demokrat ve şeffaftırlar. Delegeleri parti başkanı isim isim belirler. Aynı kişiler, parti içi bir seçimle kendilerini delege yapan kişiyi başkan seçerler. Parti başkanı, seçmenden hemen hiç onay almadan kendine biat edecek bir "temsilciler" listesiyle genel seçimlere gider. Böylelikle ortaya çıkan, temel bir felsefesi, bu felsefeye dayanan bir programı olan, arkasına halk desteğini almış bir siyasal örgüt değil, başkanının keramet sahibi bir şeyh gibi davrandığı bir tür siyasi cemaattir. Bu nitelikteki partilerin içinde rekabet ve

yenileşme yerine baş eğme ve mevcut durumu sürdürme eğilimi olması şaşırtıcı olmamalıdır.

Halkın değişim isteği ve taleplerine dayanan bir programdan yoksun olan siyasal partiler, kaçınılmaz olarak yetkilerini halktan değil devletten almak durumunda kalmaktadır. Bu, hem sistemin devlet merkezli otoriter yapısını sürdürmekte hem de partilerin devlet kurum ve kadrolarını denetleme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Siyaset kurumunun devletten bağımsızlaşamaması ve devleti halk denetimine açamamasının başlıca nedenlerinden birisi, siyasal partilerin bu kapalı, otoriter ve genel başkan vesayetine dayanan yapısıdır. Halk, örneğin bir seçim boykotu veya tehdidiyle bu kısır döngüyü kırmadıkça güçsüz partiler ile güçlü devletin ortaklığına dayanan kapalı ve anti-demokratik yapının sürmesi kaçınılmazdır.

Yerel yönetimlerin, "yerinden yönetim" ilke ve ihtiyacı doğrultusunda toplumun katılımına ve kararların yerel olarak alınmasına yol açacak bir yapıya kavuşturulması hem demokrasi hem de verimli yönetim açısından elzemdir. Ademi merkeziyetçilik, verimlilik, açıklık ve katılımcılık çağımızın bir gereği haline gelmişken ülkemizde demokrasi korkusu ve devletçi vesayet anlayışı, bu açılımı "bölücülük" ile eş görmekte ve engellemektedir. Sonuçta vardığımız noktada hiçbir sorununu tam olarak çözemeyen bir devlet ile onun aczini görmesine rağmen her şeyi devletten bekleyen bağımlı yığınların mutsuz izdivacı, rejimimizin ana karakterini oluşturmaktadır. Ne yönetim ne de denetim; ne tam olarak ne istediğini bilen bir kitle, ne de ne yapacağını ve nasıl yaptığını açıklayabilen bir otoriteler hiyerarşisiyle ulusal varlığımızı sürdürmeye çabalıyoruz.

Dünya Bankası, 1997 yılında "Dünya Çapında Yönetim Göstergeleri" ve 2008 yılında "Yönetimin Performansını

İzlemek ve Ölçmek" adı altında 200 ülkeyi kapsayan iki araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmalardan çıkarılan temel sonuç, ifade özgürlüğü ile yönetimin şeffaflığı (hesap verebilirliği) olgularının, bir ülkedeki yönetimin kalitesini doğrudan etkilediği gerçeğidir. İfade, iletişim ve örgütlenme özgürlüklerinin yanı sıra bir ülke halkının kimi seçeceğine kendi hür iradesiyle karar verip bunu gerçekleştirmesi, o ülkenin ne kadar özgür, dolayısıyla demokrat olduğunun da ölçüsüdür. İfade özgürlüğü, gerçeğin anlaşılmasına veya ortaya çıkarılmasına da katkıda bulunur. İfade özgürlüğü, "düşüncelerin açık pazarı"nda her bir düşüncenin tartılıp en doğru olanının kabulü sonucunu doğuracağı için, özgürlük ortamının korunması elzemdir.

"Düşüncelerin açık pazarı" anlayışı, sonunda doğrunun yanlıştan ayrılabileceği beklentisine dayanır. Oysa tarih, insanların akıldan çok duyguyla yönlendirilebileceğini; sonunda doğruya ulaşılsa bile geçen sürede insanların büyük zarar gördüklerini kanıtladığı için bu görüş eleştirilmiştir. Ama bu olasılık bile yönetimde olanların "doğru"nun ne olduğuna tek taraflı karar vermeleri ve onun dışındaki görüşleri sansürlemeleri olgusundan daha iyidir diye savunulmuştur.

İfade ve iletişim özgürlüğü savunulurken, tarafların karşılıklı saygıyı ve nezaketi elden bırakmaması da önemsenmiştir. Aksi halde, hakaret, nefret, küçümseme ve saldırganlık içeren düşüncelerin ve davranışların da savunulması yanlışına düşülebilir. Özgürlük bu olumsuzlukların serbestisini getirecek olursa, doğrunun aranması kadar bireyin veya kümenin kendisini doğru ifade etmesi imkânı da tehlikeye girebilir.

İfade özgürlüğünün hoşgörüyle de yakın ilişkisi var. Farklı düşünen ve inanan insanların kendileri için özerk

düşünce, inanç ve duygu alanları oluşturmaları karşısında, diğer grupların bu alanlara saygı duymayı öğrenmeleri ve "çoğulculuğu" (hukuksal eşitlik ve "yaşa ve yaşat" ilkesini) benimsemeleri hoşgörünün esasıdır. Çoğulculuk, "kendini oluşturmak" veya "kendi olmak" kadar bu hakkı başkalarına da tanımak gibi özgürlükçü bir bakış açısını gerektirir. Farklılıkların bağdaştırılması ve ortak yaşam alanının (kamu alanının), kültürel alandaki tüm farklılıklara karşın, ortak kural ve ilkelere göre düzenlenmesi gereksinimi, hoşgörünün paylaşılan bir toplumsal değer olarak benimsenmesine bağlıdır. İfade özgürlüğü ve onunla sağlanan düşüncelerin ve bilginin serbestçe dolaşımı/paylaşımı olgusu, hoşgörünün ana yapı taşlarındandır. Denebilir ki ifade özgürlüğü, bir toplumun entelektüel karakterinin mimarıdır.

Bu görüşün karşısında olanlar, başkalarına hoşgörülü olmayanlara karşı hoşgörülü olmanın nafile, hatta toplum için zararlı olacağını iddia ediyorlar. Savlarını kuvvetlendirmek için de soykırım gibi insanlık suçlarını savunanları veya övenleri gösteriyorlar. Dayandıkları ilke, "topluma zarar verme" olasılığının önlenmesidir. Bu görüş, ifade özgürlüğünü, insanı insan yapan özgürlüklerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmesine rağmen, her alanda ve sonuna kadar kullanılabilecek bir özgürlük olarak görmez. Bunu sakıncalı bulur.

İfade Özgürlüğünün Sınırları

İfade özgürlüğü, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (EİHB) (özellikle 19. maddesi) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) (özellikle 10. maddesi) gibi çeşitli uluslararası hukuk araçlarıyla güvence altına alınmasına rağmen, birçok ülkenin yasal ve idari uygulamaları ifade özgürlüğüne sınırlamalar getirmiştir.

"İfade özgürlüğü" siyaset yazınına girdiği andan itibaren, onun istisnaları ve sınırları olması gerektiği tartışması da başlamıştır. Sınırlama gerekçesi olarak şu tipik örnek gösterilir: "Kalabalık bir sinema salonunda yangın var" diye bağırmak, halkı aşırı heyecana sürükleyerek ona zarar verebilir. Bu nedenle, ifade özgürlüğüne getirilecek kimi sınırlamaların demokrasi ile çelişmediği, hatta onun korunmasına hizmet ettiği ileri sürülmüştür. Bu sav, II. Dünya Savaşı öncesi ırkçı nefreti bir devlet politikasına dönüştüren Nazi düşünce tarzı örnek gösterilerek savunulmuştur.

Sınırlamanın ölçüsü insanlara veya topluma zarar vermektir. Ancak sınırlama, ideolojik önyargılardan uzak bir tarafsızlıkla yapılmalıdır. Sınırlamalar muhakkak zorla gerçekleşmezler. Kimi güç merkezleri (hükümet, resmi veya gayriresmi kuruluşlar/gruplar), etkin konumlarından yararlanarak halkın görüşlerini değiştirmeye teşebbüs ederler ve onun güçsüzlüklerinden yararlanarak kimi zaman da bunda başarılı olurlar. Bu duruma Michel Foucault, "etkileşimin veya iletişimin kontrolü" adını veriyor.

İfade özgürlüğüne getirilen sınırlamaların, genellikle bu özgürlüğe yönelik saldırıları durdurmak için getirildiği savunulur. Bu saldırılar şunlardır:

Karalama, aşağılama, küçük düşürme, iftira, bir ürünü haksız yere kötülemek, yüz kızartıcı itham, tehdit, mahkemede yalan söylemek, sahtekârlık, mahkemeye hakaret ve adli görevlileri küçük düşürmek, yargı süreci devam ederken dava hakkında konuşmak, halk içinde üçüncü kişiler hakkında izinsiz olarak, o kişilere zarar verecek şekilde konuşmak, izinsiz veya izin verilen alanlar dışında gösteri yapmak, kutsal değerlere sözlü saldırı, nefret yaymak, aşırı

gürültü çıkarmak, intihal (başkasının fikri veya sanatsal yapıtını kısmen veya bütünüyle aşırmak), ticari sır çalmak ve açıklamak, siyasi sır çalmak ve açıklamak, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren gizli bilgileri ve belgeleri açıklamak, kalabalıkları harekete geçirip panik yaratacak tarzda yalan söylemek, insanlara zarar veren veya onları aşırı heyecanlandırarak kamu düzenini bozan sözlü beyanda veya saldırıda bulunmak, aldatma yoluyla insanları kendilerine zarar verecek davranışlara yöneltmek, vatana ihanet (yurttaşlarının ölümüne veya hükümetin devrilmesine yol açacak sözlü ifadeler sarf etmek), terörizmi ve siyasal şiddeti övmek, bir etnik veya dinsel gruba karşı saldırganlığa çağrı (nefret söylemi, ırkçılık), Türk Ceza Yasası'nın (TCY) 301. maddesinde olduğu gibi devletle özleşen bir etnik kimliğe hakaret.

İfade özgürlüğünü kısıtlayan bir yaptırımı meşrulaştıran gerekçe şu varsayıma dayanır: Özgürlüklere yönelik bir tehdit bizi, tehdit olmadığı zamandan daha az özgür kılacak; tehdit, bizim özgürlüğümüzü kullanmamızı daha da güçleştirecek veya tümüyle imkânsız hale getirecektir. Yaptırımlar (veya sınırlamalar) iki biçimde olur. Birincisi, devlet (organları) tarafından cezalandırılmadır. Cezalar parasal olduğu kadar değişen uzunluklarda tutukluluk hali de olabilir. Diğer bir ceza türü ise toplum tarafından ayıplanmak veya yerilmektir.

İnsanlar genellikle yaptıkları ve söyledikleriyle toplum karşısında küçük düşecekleri veya ahlaki düşkünlükle suçlanacakları korkusu taşırlar. Bu "ceza" daha çok manevi niteliktedir, ama sözgelimi ırkçı, saldırgan veya iftira özelliği taşıyan ifadeleri nedeniyle toplumun önemli bir kesiminin hışmını çeken veya dışlanan kişiler için bu durum ağır bir bedeldir.

O halde sorulması gereken soru, "düşünce açıklamayı ve bilgi aktarımını (iletişimi) ne kadar zorlaştırmalıyız?" sorusu değildir. Özgürlükçü bir siyasal rejimde benimsenmesi gereken olgu, "topluma hangi konular zarar verebilir, kamu düzenini hangi düşünceler bozabilirse onların ifadesini zorlaştıralım" önermesidir. Bu önerme, ifade özgürlüğünü diğer özgürlüklerin üzerine çıkarmaz, ama onu önceler; çünkü ifade özgürlüğü, diğer tüm özgürlüklerin güvencesidir.

Bu noktada ikinci bir sorunsalla karşı karşıya kalırız: Toplum için neyin yararlı veya zararlı olacağına, neyin kamu düzenini bozacağına kim(ler) karar verecektir? Bu soruya verilecek yanıtlar bizi devlet vesayetine veya bir "akil kişiler" oligarşisine mahkûm edeceği kadar, yasaların toplumsal uzlaşma sonucu yapıldığı ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir demokrasi olgusuna da götürebilir. Bu durum, ne hukuki ne de siyasal bir tercih sorunudur. Bu, tarihsel evrim ve toplumsal gelişme sorunudur. Belirli bir dönemde, bir toplumda görülen hukuk ve siyaset de toplumun tarihsel evrimini ve gelişme düzeyini yansıtır. Sınıfların yeterince belirginleşmediği azgelişmiş bir ülkede siyasal çoğulculuktan çok, çoğunlukçuluk anlayışı ile karşılaşmamız bir rastlantı değildir. Demokrasinin hiç olmadığı veya tam anlamıyla kurumlaşmadığı bir toplumda hukukun üstünlüğünü görmemek de şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan, tarihlerinde Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sanayi Devrimi geçirmemiş olan ülkelerde demokrasi ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasıdır. Bu da ancak o ülkelerin son yüzyılda hızla gelişmiş olmalarına ve çoğulcu bir siyasetin (demokrasi) altyapısını teşkil eden kurumları oluşturup işletmelerine bağlıdır. Özgürlükler, onu kullanma talebinde bulunan ve bunun için bedel ödemeye hazır olan insanlar

tarafından korunur. Devlete veya geleneksel otoritelere bağlı olan ve bu bağlılığı günlük ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gören insanlar topluluğu, ne özgürlük ne de demokrasi üretebilir.

Türkiye'de İfade Özgürlüğü

Türkiye'de ifade özgürlüğü sorunlu bir alandır. Bu özgürlüğe ilişkin yasalar birbiriyle çelişmektedir. TC Anayasası'nın bir maddesi yurttaşlara ifade özgürlüğü sunarken, başka bir maddesi veya Ceza Yasası bu özgürlüğü ciddi biçimde sınırlar.

Örneğin, Anayasa'mızın 25. maddesine göre: "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz." Hemen ardından gelen 26. madde "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti"ni garanti altına alır. Ancak, 2001 yılından itibaren Anayasa'da yapılan değişikliklerle bu hak Anayasa'dan kısmen çıkarılmış ve kullanımı müeyyidelere bağlanmıştır. Ne var ki, 25. madde hâlâ yürürlükte olduğu için yasalardaki "cezalandırıcı ruh" ile Anayasa'nın bu maddesinin lafzı arasında ciddi bir karmaşa doğmaktadır.

Amir hüküm (26. madde) oldukça özgürlükçüdür: "Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir."

Ancak aynı maddenin devamında, "bu özgürlüklerin kullanılması, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir" denmektedir (Değişik: 03.10.2001-4709/9 md.). Bu gerekçeler belirtilirken "devlet" kavramının büyük harfle yazılması, onun yasalarda yurttaşlara göre öncelikli olan konumunu sergilemektedir.

Özgürlüklerin devlet merkezli tanımlanması, 1 Haziran 2005'te yürürlüğe giren 5237 sayılı TCY'nin 301. maddesiyle kayıt altına alınmıştır.[25] Bu madde, "Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama" diye son derece muğlak esaslara oturtulmuş ve ifade özgürlüğünü ciddi biçimde ortadan kaldıran şu yaptırımları öngörmüştür:

"Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Türklüğü aşağılamanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi hâlinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır.

25 Aşağıda belirtildiği gibi, daha önce de eski (765 sayılı) TCY'de yer alan ve yeni (5237 sayılı) TCY'deki 301. maddenin eşdeğeri olan 159. madde benzer bir işlev görüyordu.

Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz."

Maddenin sonuncu fıkrası bir özgürlüğü korurken, diğer fıkralarda bu özgürlüğün kullanılması durumunda ne gibi yaptırımlarla karşılaşılacağı sayılmış, böylelikle özgürlük fiiliyatta kullanılamaz hale getirilmiştir. Diğer yandan Ceza Yasası ve diğer yasalar bir *Türklük* tanımı yapmamaktadır. Tanımı yapılmayan bir konuya veya kavrama karşı nasıl suç işleneceği hukuk mantığına aykırıdır ve yaptırımların siyasal nitelikte olduğu, olacağı aşikârdır. Nitekim, devletin kendisine yakın bulmadığı nice aydının, yazarın ve çizerin bu muğlak tanımlar yoluyla yasaya uygun, ama evrensel hukuk normlarına aykırı olarak cezalandırılması Türkiye'yi kendi içinde kamplara ayrıştırırken, üyesi olmak istediği uluslararası camiada da zor durumda bırakmıştır. Nitekim, 2005 yılında yürürlüğe giren yasaya dayanılarak bugüne kadar 1.481 kişi hakkında dava açılmış ve 745 mahkûmiyet kararı verilmiştir. Sonuç olarak, Türklüğün itibarını korumak adına Türkiye'nin itibarı zedelenmiştir.

İşbaşındaki AKP Hükümeti çeşitli kereler, çeşitli dönemlerde verdiği sözlere rağmen bu maddedeki iç çelişkiyi, keyfi kararlara yol açan muğlak lafzı ve otoriter ruhu değiştirmekte isteksiz davranmıştır. Ne zaman ki mevcut Anayasa'da ve diğer yasalarda var olan otoriter öz, kendisini hedef alan kapatma davasıyla aleyhine kullanılmaya başlanmıştır, işte o zaman hükümet 301. maddeyle ilgili ayak dirediği değişiklikleri Avrupa Birliği'ne uyum adı altında yapmak durumunda kalmıştır. Böylece, 301. maddedeki muğlaklıkları giderici bir yarım adım atmıştır. 7 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe giren yasa değişikliğiyle, öngörülen su-

çun maddi unsurlarının açık, net ve kolay anlaşılır olması amaçlanmıştır.

Eski yasa metnindeki "Türklüğü" ifadesi, "Türk milleti" olarak değiştirilmiştir. Eskiden "Cumhuriyeti" olan ifade ise, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" olarak değiştirilmiştir. Daha önce "Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni alenen aşağılayan..." ifadesi, "Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, devletin kurum ve organlarını aşağılama" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca isnat edilen suçun soruşturulması adalet bakanının iznine bağlı hale getirilmiştir. Diğer yandan, daha önceki metinde yer alan Türklüğü aşağılamanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi halinde cezanın ağırlaştırılmasına ilişkin hüküm yeni madde metninden çıkarılmıştır. Ancak, "aşağılama" son derece geniş, muğlak ve yoruma açık bir kavramdır. Bazen sözsüz ve yazısız bir duruş (mimik, jest) bile aşağılama olarak algılanabilir. O nedenle bu kavramın değiştirilen yasa metninde korunması, yargının ifade özgürlüğü konusunda keyfi karar ve uygulamalarının devamına yol açabilecek niteliktedir.

Yine de yapılan değişiklikler, kısmi ve yetersiz de olsa, iyileştirme yönünde atılmış adımlar olarak görülmelidir. Esas sorun, yasanın otoriter ruhunda ve onu yorumlayacak olan kurumun sistem içindeki "koruyucu" rolündedir. Ceza Yasası'nın 301. maddesi, çağdaş her türlü ölçüden uzak bir 19. yüzyıl hükmüdür. Madde, 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasası'ndan (m. 123, 126) değiştirilerek alınmıştır. Eski Türk Ceza Yasası'na madde 159 olarak eklenmiştir. Yani, bu madde, 1926'dan beri şu ya da bu biçimde yürürlüktedir. 82 yıldır Türkiye'nin düşünce ve ifade özgürlüğünün ufkunu karartan bu madde, çağdışı cezalarıyla birlikte Türk Ceza

Yasası bünyesinde sekiz kez değiştirilmiş ama iyileştirilmemiş, hatta 2005 değişikliğiyle daha da kötüleştirilmiştir.

2008 değişikliği, düşünce özgürlüğüne daha geniş bir alan açacak mıdır? Yargının sistem içinde adalet dağıtmaktan çok rejimi koruma alışkanlığı ve refleksi düşünüldüğünde, bu soruya olumlu yanıt vermek için fazla iyimser olmak gerekir. Yıllardan beri Yargıtay, verdiği kararlarla ülkenin gayrimüslim azınlıklarına "yerli yabancı" gibi hukuk dışı bir ad takarak, onların mallarının idare tarafından müsaderesine ışık yakmıştır. Diğer yandan, "Türklük"ten hep etnik bir mensubiyeti anladığını belirten kararlar vermiş ve bu tutumun aynı etnik kökenden gelmeyenler için bir ayrımcılık ve dışlanma nedeni olduğu konusunda yeterli hassasiyeti göstermemiştir.

Bunun yanında yüksek yargı, cumhuriyet ile devleti hep özdeş görmüş, cumhuriyetin yapısal zafiyetlerine ve işleyişine ilişkin eleştirileri ya da değişim taleplerini devlete yönelik yıkıcı faaliyetler olarak görme eğiliminde olmuştur. Bu durum, adaletin dağıtımında hukukun üstünlüğünden çok sistemi koruma endişesiyle davranan, o nedenle sistemin otoriter niteliğine ortak olan bir yargı kurumuna da işaret etmektedir. Özetle sorun sadece bir yasa sorunu değil, aynı zamanda bir adalet ve hukuk sorunudur. Bu da denkleme yargı erkini ve kadrosunu dahil etmektedir.

Sistemin otoriter ve kapalı karakterine tek örnek Ceza Yasası da değildir. 03.01.2003 tarihinde sistemsel krize çare olarak tasarlanan Acil Eylem Planı içinde ve Kamu Yönetim Reformu başlığı altında yer alan "Vatandaşın Bilgi Edinme Hakkı Yasası", 2004 yılından beri yürürlüktedir (24.10.2003 tarihli *Resmi Gazete*). Ancak yasaya giren bu özgürlük fiiliyatta pek işlememekte, çeşitli kamu kurumlarından bilgi

isteyen yurttaşların pek çoğu ya yanıt alamamakta ya da sudan yanıtlar almaktadır. Oysa, bireysel bilgilenme hakkı, yurttaşa kamu idaresine ait her alanda bilgi alma hakkını, hatta görevini vermektedir. Yurttaş, yasayla kavuştuğu bu hakkı kullanabilse, kamu otoritelerinin pek çok uygulaması hakkında bilgi sahibi olacak, sağlıklı tercihler yaparak ve siyasal karar alma sürecine katılarak yönetimlerin keyfileşmesini engelleyebilecektir.

Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Etütler Vakfı (TESEV) 2004 yılından beri yürüttüğü çalışmalarla ifade özgürlüğü konusunda önemli bir birikim sağlanmasına katkıda bulunmuştur. TESEV'in özgürlükler konusunda vardığı yargı şöyledir:

Demokratik yönetimlerde siyasal gücün bireyden saklayacağı hiçbir şey olamaz. Demokrasi saydam yönetimdir. Sır kültürü ise kötü yönetim, her koşulda yetersizlik, yozlaşma ve yolsuzluk demektir. Vatandaşın belgeye erişim hakkı çerçevesinde açıklığın ve kamunun karar alma sürecinde şeffaflığın sağlanabilmesi için, "sır dereceli bilgi ve belgeler", "gizlilik", "devlet sırrı" kavramlarının tanımlanabilmesi amacıyla, Devlet Sırları Yasası ve Ticari Sırlar Yasası taslakları üzerinde yürütülen çalışmaların etkin şekilde hayata geçirilmesi ve Türk Ceza Yasası, İdari Yargılama Usulü Yasası ve Basın Yasası'nda süregelen ölçüsüzlüğün giderilerek mevzuat birliği sağlanması gerekmektedir.[26]

Neden hâlâ Türkiye, sır kültürü ve ulusal güvenlik devleti uygulamalarının gereği olarak gizlilik perdesi arkasında yürütülen bir kamu anlayışı ile yönetiliyor? Bunun iki yanıtı var: 1- Millet hâlâ devletin tabi bir unsurudur ve

26 Bkz. http://www.tesev.org.tr/etkinlik/bilgi_edinme_anasayfa.php.

ondan özerkliğini kazanamadığı (sivilleşemediği ya da "siyasi toplum" ile "sivil toplum" ayrışamadığı) için devletin toplum üzerinde vesayeti sürmektedir. 2- Haklarını ve özgürlüklerini talep eden ve devleti "efendi" olarak değil, bu hakları ve özgürlükleri koruyacak bir "hizmet organı" olarak gören yurttaşlar topluluğu oluşmamıştır. Bu bir gelişme ve demokratikleşme sorunudur ve Türkiye, üzülerek söylemek gerekirse, hem gelişme hem de demokratikleşme göstergeleriyle gelişmiş ve demokratikleşmiş ülkelerin bir hayli gerisindedir.

Olumlu Bir Örnek ve Sonuç

Pekiyi, durum umutsuz mudur? Bir devletin kanun devleti olmaktan hukuk devleti olmaya evrilmesi zor ve zahmetlidir. Ama uluslararası hukuk normlarını benimseyen seçkinleri, yöneticileri ve her şeyden önce hukukçuları olması bu süreyi kısaltabilir. Her ne kadar hukukçular üzerinde Ankara Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırma, hâkim ve savcılarımızın önemli bir bölümünün, yurttaşlardan daha çok devletin çıkarlarını korumayı mesleki sorumluluklarının öncelikli konusu olarak gördüklerini ortaya koymuşsa da sevindirici istisnalar da yok değildir.

Ülkemizin önde gelen bilim adamlarından Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu ve Prof. Dr. Baskın Oran, 12 Nisan 2001 tarihinde çıkarılan 4643 sayılı kanunla Başbakanlık bünyesinde kurulan İnsan Hakları Danışma Kurulu'na üye olarak atanmışlardır. Bu kurul insan hakları ve azınlık hakları konusunda hükümete yol gösterici çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir. Ne var ki Başbakanlık, kurulun raporları, özellikle "Azınlık ve Kültürel Haklar Raporu" yayımlanınca, kendi oluşturduğu kurumu lağvetmiş ve iki bilim

adamının dava edilmesine seyirci kalmıştır. Böylece yürütmenin haklar konusunda ne kadar demokrat ve kanun devletinden hukuk devletine geçişe istekli olduğu ortaya çıkmıştır. Davayı gören Ankara 28. Asliye Ceza Mahkemesi, Türk Ceza Yasası'nın 301. maddesindeki "devletin yargı organlarını aşağılama" suçundan açılan davayı, davanın açılması için gerekli koşullar oluşmadığından düşürdü. "Halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek" suçundan ise beraat kararı verdi. Ama temyiz incelemesini yapan Yargıtay 8. Ceza Dairesi, Kaboğlu ve Oran'a ilişkin beraat kararını esastan bozdu: Her iki akademisyenin çalışmalarıyla, "düşünce özgürlüğü sınırlarını aştıklarını ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek suçundan mahkûmiyet kararı verilmesini" savundu. Bunu yaparken gerekçesinde bilimsel olmaktan uzak tartışmalı bir siyasi gerekçe ileri sürdü: "Raporda, azınlığın etnik, dilsel ve dinsel olmak üzere üç türlü olduğu, Türkiye'de sadece din kıstasının esas alındığından söz edilmiştir. Türkiye'de Müslüman olmayan vatandaşlar dışında azınlık yoktur. Yeni bir azınlık tanımının ve uygulamasının yapılması ve yaratılması, etnik ve kültürel çeşitliliği olan üniter devleti ve milletin bölünmezliğini tehlikeye düşürecek bir sonuca ulaşacaktır ..." Böylece Yargıtay, bilimsel bir analizi siyasal bir yargıya dönüştürerek ona suç isnat etmekle kendi anlayışına uygun bir kamu güvenliğini hukuka üstün tutmuştur. Kendi yorumuyla suçu da şöyle formüle etmiştir: "Etnik ve kültürel çeşitliliği barındıran Türkiye'de bu çeşitliliklerden bir veya birkaçı diğerleri aleyhine öne çıkarılır veya daha fazla değer verilirse, barışçı toplumun bir kesimini diğer kesimi aleyhine veya halkı birbirine karşı kamu düzeni, kamu güvenliği için tehlikeli

olabilecek şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye alenen tahrik suçu oluşur." Çok güzel; ancak yurttaşlığın Türklük sıfatına indirgendiği Anayasa'nın, Yargıtay'ın da tespit ettiği üzere ülkenin etnik ve kültürel çeşitliliği içinde bir grubu diğerlerinin önüne çıkardığını görmemesi nasıl mümkün olmuştur?

İşte bu sorudan ve arkasındaki hukuk mantığından hareket eden Yargıtay üyesi Yargıç Hamdi Yaver Aktan, "raporun hiçbir yerinde şiddete tahrik olmadığı" gerekçesiyle karara karşı oy kullanmış ve aşağıdaki görüşü belirterek "Türkiye'de yargıçlar var" dedirtecek yorumu hukuk yazınına armağan etmiştir:

Düşünce özgürlüğünün demokratik toplumlardaki mutlak sınırı *"şiddet"*tir. Kurulu düzene ve düzenin kabul ettiği *"doğrulara"* aykırı ifadeler demokratik toplumda korumadan yararlanırlar. Demokratik toplumlarda düşünceyi korumak, kullanılmasına olanak vermek esastır. Düşünce özgürlüğünün ve bu bağlamda, eleştiri özgürlüğünün bulunmadığı yerde yaşam, çekilmez hale gelir; *"ifade özgürlüğü yoksa, hayat fakirdir."*[27] Öte yandan, bilim adamları, bilim yapar ve üretirler. Bilimde özgürlük asıldır ve eleştiri esastır. Tersine bir düşünce bilimle bir araya gelemez; bilimle birlikte düşünülemez. Bilim adamları, bilimsel-akademik birikimlerini, ulaştıkları sonuçları her zaman ve her yerde açıklayabilirler; bu da bilim adamlığı dürüstlüğünün ve zorunluluğunun gereğidir. Bilim dünyasına karşı, tarihe karşı sorumlu olmak gibi etik değerleri taşımaları nedeniyle, bilim üretenlerin düşünce özgürlüğünden en geniş ölçüde yararlanmaları gerekmektedir.[28]

---

27 Herman Schwartz, *Radikal*, 23.03.2007, s. 10.

28 Kaynak: http://avukatilkiz.blogspot.com.

Bu örnek de göstermektedir ki ülkemiz, (hedeflediği) 21. yüzyılın bilgi toplumu ile (olduğu) sanayi öncesi toplumu arasındaki gerilimleri yaşamaktadır. Devlet otoritesine dayanarak yasa yapan (kendilerini modern ve laik olarak tanımlayan) seçkinlerle; onların vesayetinden kurtularak kendini yönetme açısından rüştünü ispatlamaya çalışan (gelenekleriyle değişmeye çalışan) ve çağdaş dünya ile uyumlu bir hukuk düzeni kurmak isteyen toplum kesitleri arasındaki çekişme, orta vadede ikincilerin baskın çıkmasıyla sonlanacaktır. İşi zorlaştıran, bu kesimin de yeterince modernleşmemiş olması ve donanımlarının küresel düzene ilişkin bilgi ve davranış kodlarıyla zenginleşmemiş olmasıdır. Değişimi ve dünya ile bütünleşmeyi isteyen kesitler bu donanımı edinene kadar, gelişme, modernleşme ve demokratikleşme süreçleri, toplumsal değişimin bir istikrarsızlık gibi algılanmasına yol açacaktır. Bu da gelişme serüveninde gecikmiş olan Türkiye'nin ödeyeceği bir tarihi bedel olarak görülmelidir.

ÖZGÜRLÜKLER VE ENDİŞELER

Tarih sahnesine çıkan ve kendisi için bir yaşam alanı arayan her inanç, sosyal sınıf veya siyasal akım, başta özgürlükçü ve hoşgörülüdür. Nasıl olmasın? Varlığını sürdürebilmesi ve etkin hale gelebilmesi için bunlara ihtiyacı vardır. Ne zaman ki yerleşik düzenin bir parçası veya kendi başlarına iktidar olurlar, kendilerine bunu sağlayan düzeni korumaya girişirler. Bu tarihin değişmez kuralı, siyasetin temel olgularından biridir. Ne iyidir, ne kötüdür; bir gerçekliktir.

Bu gerçeklikten kalkarak özgürlük alanını genişletmek, çoğulculuk ve hoşgörüyü birlikte yaşamanın (co-habitation) felsefesi haline getirmek çabasındaki bir gücü desteklemek hiç de yabana atılır bir faydacılık değildir. Bu tavra iki itiraz yükseltilebilir. Birincisi, özgürlük ile hoşgörü talep eden sosyal grup veya akım özünde hiç de özgürlükçü ve hoşgörülü olmayabilir. İkincisi, böyle bir grup veya akımla yol arkadaşlığı eden özgürlükçü ve hoşgörülü kümeler, iktidara gelmesine yardım ettikleri güç veya akım tarafından yutulabilir veya ihanete uğrayabilirler. Olabilir. Nitekim İran'da olmuştur. O halde ne yapmalıdır?

Öncelikle hedef demokrasi ve çoğulculuğa saygıdan türetilen bir hoşgörü kültürü ise kendisi için özgürlük ve anlayış isteyen grup ve akım mensuplarından tüm farklılık-

lar, yani tüm düşünceler, inançlar, soylar, siyasal ve cinsel tercihler için özgürlük ve eşitlik taahhüdü istemek gerekir. Yapamayacaklarsa doğru yol arkadaşı değildirler, çünkü sadece duygu olarak belirtilen hoşgörünün demokratik çoğulculukta genellikle karşılığı yoktur. Ama "varız" diyorlarsa, sistemi daha demokratik esaslara kavuşturmak için onlarla ortaklık yapılabilir.

İkinci olarak, kendilerine sosyal ve siyasal hayatta bir yaşam alanı açmak için özgürlüklerden yana iseler ve bu yere kavuştuktan sonra hoşgörü ve özgürlü tavırlarından vazgeçecekleri algısını taşıyorsak (AKP'ye bu gözle bakılıyor) onları topyekun reddetmenin anlamı yoktur. Gidilecek yere kadar birlikte gidilir ve bu yolculuğun hangi kavşakta sona ereceği başta müzakere edilir. Yani teslim olunmaz ve onların iktidarına tabi olunmayacağı, razı olunacak şeyin en fazla 'birlikte yaşam' olduğu bildirilir.

Siyasette 'ya hep ya hiç' yoktur. Mümkün olanın adım adım gerçekleştirilmesi vardır. Bu yolda amaç-çıkar ortaklıkları kurulur ve ortak programlar oluşturulur. Bu programların gerçekleştirilmesine çalışılır. Ortaklık gittiği yere kadar gider ama yeni aşamalar kaydedilir; sistem daha üst bir düzeye taşınır. Özgürlüklerin ve hakların sınırları genişler. Demokrasi ancak böyle adım adım, aşama aşama inşa edilir. Önemli olan eylem ve amaç koalisyonları oluşturmaktır. Eğer bu doğrultuda bir niyet yoksa birlikte yaşamak azmi ve çabası da yoktur. Bugün Türkiye böyle bir görüntü vermektedir.

Ortak sorunları çözmek için ortaklık kurmayan farklı çıkar ve sosyal çevrelerin temsilcileri arasındaki çatışma, toplumun demokratik beklentilerinin karşılanmasını, istikrarın sağlanmasını da engelliyor. Bu durumda insanlar tek-

nik hukuki konulara önem vermeden hangi grup ne kadar özgürlükçü ve yerel inisiyatife önem veriyor, hangisi daha otoriter ve merkeziyetçi ona bakıyorlar. Tercihlerini hukuki önermeler üzerinden değil, genel tercihler üzerinden yapıyorlar ve kendi hayatında olumlu değişiklikler meydana getirmiş yaşam pratiklerine göre karar veriyorlar. Bu nedenle anayasa değişikliği için bir referanduma gidilirse tercihlerin ne yönde olacağını tahmin etmek zor değil. Sonucu belirleyen söz verilip gerçekleştirilmeyen yüksek siyasi veya hukuki idealler olmayacak.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BU TOPRAKLAR BARIŞI ARARKEN

ANADİLDE EĞİTİM ÜZERİNE

Dil, evrendeki varlıkları ve nesneleri adlandırmaya ilişkin gizleri veya onlar arasındaki ilişkileri anlamanın aracıdır. Sadece adlandırmak ve anlamlandırmak değil, anladığını anlatmak için de insanın dile ihtiyacı vardır. Bu dil sözlü, yazılı, bedensel veya bunların bir karışımı olabilir. Bu karışım da kültüreldir; toplumdan topluma, zamandan zamana değişir. Dili (ilk öğrendiği veya **ana dili**) ise bireyin varlıksal şifrelerini içinde taşır; kim olduğunu, nasıl bir topluluğun üyesi olduğunu, onun hangi kültüre ait olduğunu söyler.

İnsan dili olduğu için düşünebilir. Düşündüğü için de dile muhtaçtır. Geliştiği oranda dilini de geliştirir; geliştirmek zorundadır. Her birey, içine doğduğu topluluğun dilini hazır bulur. Doğumdan sonra öğrenilen dilin sahibi olan topluluğun bir geçmişi, toplumsal belleği ve bunların karşılığı olan bir tarihi serüveni vardır. Yani, birey sadece bir dil öğrenmez, kim olduğunu ve edindiği kimliğin taşıyıcısı olan topluluğu, tarihi ve kültürü ile özümler. Böylece kimlikten (kolektiviteden) kişiliğe (bireyselliğe) giden yol önünde açılmış olur. Dille bildiğini ve belleğinde sakladığını başkalarına aktarabilir. Dil olmadan iletişim sınırlıdır ve dille taşınanlar (bilgi ve sosyal değerler) birikimli değildir.

Bu yolda ilerlerken birden anadilde konuşmanın ve gelişmenin engellendiğini düşünelim. Tam birey yedi yaşına gelmiş ve kendi ana dilinde iç diyaloglara başlamıştır. Doğduktan sonra öğrendiği dille, nesneler ve kişiler hakkında kendine has ilintiler kurmaya, bilgi üretmeye başlamıştır. Bu yolla duygu ve düşünce kapasitesini genişletiyor, üzerinde düşündüğü kişi ve nesneler hakkında *kendince/kendisi için* bilgi dağarcığı oluşturuyordur. Bunun adı **iç dil**dir.

Biz o iç dille, dışsal özne ve nesneleri kendi dünyamızın bir parçası yaparız. Bunu yaptıkça, onlar, içinde bizim de olduğumuz bir anlam çevresinin öğeleri haline gelir. Kendimizi, yakın çevremizin dışında anladığımız, anlamlandırabildiğimiz daha büyük bir evrenin parçası olarak görürüz. Biz artık sosyal bir varlığızdır. O nedenle bilim insanları, 0-7 yaşlarını "şekillendirici" veya "kurucu" dönem olarak adlandırırlar.

Bir kişi, diyelim yedi yaşında hiç bilmediği bir dilde dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya, konuşmaya, yazmaya **zorlanırsa**, iç dilini yitirir. İçsel diyalog sonlanır. Bu, bir yapının içe çöküşüne benzer. Yeni bir dilde eğitim bu yıkıntının üzerinde kurulmak zorundadır. Yedi yıllık kişilik oluşturma çabası, kimlik kurgusu, dünyayı anlamlandırma ve onun içinde kendi yerini bulma süreci sıfırlanır. Yeniden başlaması, yeni doğan bir çocuğun hayata başlaması gibidir.

İnsanlar ancak ana dil yoluyla okul öncesinde dünyayı ve hayatı öğrenebilirler. Öğrendikleri sadece nesneler ve özneler değil, onlar arasındaki ilişkilerdir de. Bunlar okul sırasında öğreneceklerinin alt-yapısıdır. Birden önü kesilen bu bilgilenme ve bilgi kullanma işlemi, daha sonraki öğrenim sürecini büyük ölçüde aksatacağı gibi, ana dili ile resmi dili aynı olan çocuklarla eşit şartlarda hayata başlamalarını

engeller. Bu büyük bir haksızlıktır. Ana dili farklı çocukların hayatından yedi yıl çalınmış, zihinsel dünyaları bir o kadar geriletilmiş olur. Bu 'geriden geliş', ömür boyu sürebilir ve sosyal adaletsizliğin temellerinden birini oluşturur. 'Mağdurların' tepkisinin siyasal yansımaları olmayacağını düşünmek safdilliktir.

Ana dilin zihinsel, düşünsel gelişimin temeli olduğu düşünülecek olursa, bu gelişimin okul öncesi başlaması nedeniyle, ikinci dil (bu resmi dil olabilir) öğretimi, birincisini yok sayarak başlamamalıdır. Başlayan öğrenme sürecini devam ettirecek biçimde sürece eklenmelidir.

Sanat alanında bile ana (ilk öğrenilen) dilin önemi büyüktür. Güzelliği ve güzel olanı (estetik değerleri) birey ilk kez kendi ana dilinde öğrenir ve ifade eder. Estetiği o dilde, o dilin kavramları ve çağrışımlarıyla özümser. Bu kavramlar ve ölçüler bir dilde soyutlama düzeyine eriştiği zaman sanat başlar. Bu nedenle sanatsal yaratıcılığın teşvik edilmesi için de ana dilde eğitimin yedi yaşından sonra da devam ettirilmesi gerekir.

Sonradan öğrenilen bir dil ne kadar iyi öğrenilirse öğrenilsin, sözcüklerin ardındaki kültür dünyası, bütün gizlerini veya kapılarını yedi yaşından sonra o dili öğrenene (*geç öğrenene*) açmaz. Hele ikinci (veya resmi) dili öğrenme süreci, bireyin kendi kültür çevresinde gerçekleşiyorsa. Öğrendiği ikinci dilin kültür ortamından uzak kalan birey, her iki dilde de **dil zengini** olmakta zorlanır. Genellikle anlam dünyası, özne ve nesnelerin dış dünyasıyla sınırlı kalır; iç dünyalarını anlamakta ve anlamlandırmakta, bunları zenginleştirerek aktarmakta güçlük çeker.

Ancak, yedi yaşında öğrenilmeye başlayan ikinci dil, bireyin kendi ana dili ile birlikte öğretiliyorsa bir kesintiden

veya sıfırlamadan çok bir zenginleşmeden söz edilebilir. Ana dilini öğrendikten sonra birey (çocuk), ikinci bir dili daha kolay öğrenir. İkinci dili öğrenirken birincisi kolaylaştırıcı bir basamak görevini görür. O nedenle ikinci dilin öğrenilmesinde birinci dilden yararlanmak hem öğretim tekniği hem bilişsel (kognitif) süreklilik açısından önemlidir.

İlk (ana-)dili yasaklayarak ikinci dil öğretmek, cehaletle-bilgilenme arasında akan azgın suların üzerinden geçilecek bir köprüyü yıkmak gibidir. Geçiş hırpalayıcı olur. Çocukluğun masumiyeti biter, genç yaşta kişi siyasetin bir aracı (kurbanı) haline gelir. O da bunun farkına varır; çok erken yaşta politize olur.

Çokkültürlü bir öğrenim, bireye ülkesinin kültür zenginliğine, çeşitliliğine kapı açtığı gibi, birden çok anlam dünyası ile tanıştırır. Onun anlama kapasitesini, anlamlandırma potansiyelini alabildiğine geliştirebilir. Farklılıkların bir arada yaşayabildiğine şahit olması, kişinin, çeşitliliğin toplumsal bütünlük için bir tehdit değil, olağan bir olgu olduğunu idrak etmesine neden olur. Çokkültürlülük algısı (**çoğulluğun** olağan bir olgu olduğunun idraki), demokrasi kültürünün de alt-yapısını oluşturur.

Çoğulluğun doğal bir olgu olduğu, doğaya dikkatlice bakıldığında bile anlaşılabilir. Yaşayan varlıkların biyolojik olarak hayatlarını devam ettirebilmeleri (değişen çevreye ve koşullara uyabilmeleri) için **farklılaşarak değişmeye** veya farklı türlerle alışverişte bulunmaya ihtiyaçları vardır. Değişmeyen veya tekil kültürler dayanıksızdır, uzun süre varlıklarını sürdüremezler.

Ulusal sınırlar içinde birden çok kültür (ana-)dili konuşuluyorsa bunların **resmi** (ortak) dil yanında yaşamaları ve gelişmeleri neden sakıncalı olsun? Birlikte gelişip, ara-

larında etkileşip hayatı anlamlandırmaları, anlatmaları ve daha zengin bir kültür evreni oluşturmaları hem onları kullananlar hem de tüm **ulus** için daha iyi değil midir? Kendilerini özgür hisseden kültür kümelerinin üyeleri, onlara bu serbestiyi tanıyan siyasal düzen ve otoriteye daha sıkı bağlanmazlar mı? Tersinden düşünüldüğünde, dilleri ve kültürel gelişimleri yasaklanan veya sınırlanan topluluklar, uğradıkları haksızlığa karşı direnç göstererek siyasal sistemi zorlamazlar mı? Bu durumda ulusal birliği kurmak ve korumak daha güç olmaz mı?

Yurttaş olarak bireyin ve mensubu bulunduğu kültür kümesinin (**halkın**) ana diline saygı göstermek bir siyasal tercih olmamalıdır. İnsan haklarının ve demokrasinin bir gereği olarak görülmelidir. Çünkü bir kümenin/halkın dili onun varlığına ve geçmişine saygı duymakla eş anlamlıdır. Birbirine saygı duymayan ve yasa önünde eşit olmayan bireylerden ne ulus ne de demokrasi oluşturulabilir.

BAĞNAZLIĞIN ÇEŞİTLERİ

Bağnazlığın dini imanı ve de milliyeti yok. Bağnaz kişi veya yönetim, kendi görüşünü din adına da laik bir ideoloji adına da egemen olduğu topluma dayatabilir. Sovyetler Birliği'nde din ve kiliseler neredeyse sosyal yaşamdan kovulmuştu. Komünizmin çöküşünden sonra geri geldiler. Hiç de Hristiyan köktencilik biçiminde bir tepkiye neden olmadı bu geri dönüş.

Türkiye'de hep bir irtica (gericilik) tehlikesi olduğu iddia edildi. Kim etti? Devlet aygıtına egemen, resmi makam ve görevlerinden aldıkları güçle toplumu yönetmek ve yönlendirmek konumunda olanlar. Eğitim, haberleşme ve hukuk yanında toplumun maddi kaynaklarının dağılımını yönlendirebilen bu kesim, neyin iyi veya kötü; neyin doğru veya yanlış olduğunu hep belirlediler.

Onlar için irticanın ve dinsel bağnazlığın panzehiri laiklikti. Bu doğruydu, ancak irtica gericilikse; yani geçmişte yaşanan "altın bir çağın" bugünden daha iyi olduğuna inanıldığı için o çağın koşullarının yeniden canlandırılmasını istemekse, günümüzde cehaletin, yoksulluğun ve eşitsizliğin, siyasetin dar bir oligarşik çevrenin ayrıcalığı olmasından mağdur olanların tepkisi olduğunu görmek durumundayız. Onlar "ideal durumu" geçmiş bir çağda veya dinin

dünyevi hırs ve siyasetle kirlenmemiş değerlerinde ararken içinde bulundukları olumsuzlukları, günümüzün ileri ülkelerinin vardığı refah, özgürlük ve hukuk standartlarıyla kıyaslıyorlar. Referansları, idealize ettikleri bir geçmişte olmasına rağmen özlemleri gelecekte, en azından bu günde.

"Gerilik", siyasetten (hayatları hakkında karar verilmesi sürecinden) dışlanmak, yoksulluk ve eşitsizlik; kısaca güçsüzlük ve mağduriyet olarak yaşanıyorsa, daha iyisini arayanları anlamak gerekir. Bu arayışın var sayılan "iyi" bir geçmişte yönelik olması birilerini "gerici", idealize ettikleri bir gelecekte aramaları da diğerlerini devrimci veya komünist yapmıştı.

Her iki durumda da düzenin egemenleri tarafından ezilmişler, siyaset hatta toplum yaşamının dışına sürülmüşlerdir. Ama gericiliğin kaynağı olan geriliği giderecek pek bir şey yapılmadığı için toplumun çoğunluğundan kaynaklanan muhalefeti bastırabilmek için hep irtica öcüsü hiç gündemden düşürülmedi.

Eğer laiklik, gericiliğin ve ondan kaynaklanan bağnazlığın panzehiri olacaksa üç temel şart yerine gelmelidir:

1. Yaşama ilişkin kararların sadece din kaynaklı olmamasını isterken tekil bir ideolojiye bağlanmasını da reddetmek. Böylece, toptancıtalist bir yaşam ve toplum algısının önünü kesmek.
2. Hukukun, kutsal, yani doğruluğu sorgulanamaz emir ve hükümlere değil, toplumsal mutabakata dayandırılmasını savunmak.
3. Ahlakın sadece dinden türetildiğine değil, insanlar arasında genel geçer hak-insaf-adalet-eşitlik ve karşılıklılık ilkelerine de dayanması gerektiğini kabul etmek.

Türkiye'de laiklik resmen hiç böyle görülmedi. Laik olduğunu iddia eden bir egemenler kümesi, toplumu kendi bildiğince yönetmeyi laiklik diye tanıttı. Bunu yaparken de öyle çelişkili davrandılar ki ne laiklik kentlerin dışında kök salabildi ne de yönetim, etkisini şiddet olmadan sürdürebildi...

HUKUK VE DEMOKRASİ

Sürekli hukuk ve demokrasi diyoruz ya acaba bunların gerçek anlamlarına ne kadar aşinayız? Son yıllarda izlediğimiz çoğu seviyesiz, kimi hakaretamiz tartışmalar sırasında hoş anekdotlar da işittik. Biri şuydu: 1980 (12 Eylül) darbesinden sonra birbirlerinin inançlarını ve grup dayanışmasını törpülesinler diye, "iti ite kırdırma" politikasının devamı olarak sağcılarla solcuları hapishanelerde aynı koğuşlara koymuşlardı. Biri için diğeri komünist (diyemezlerdi de'komonist' derlerdi) veya faşisti. Her taraf rakibinin kendisini nasıl adlandırdığını bilirdi. Ama solculardan biri, sağcı bir gence sen "Turancısın" dediğinde ezber bozulmuş ve o genç grup kıdemlisine "Turan dayı kim" diye sormadan edememiş. İşte uğruna ölünen ve öldürülen ideolojiler hakkındaki bilgi düzeyi.

İktidarlar (hükümetler demek değil bu) cehaletten ve sefaletten her zaman yararlanmışlardır. Bu nedenle kitlelerin güdülmesi veya harekete geçirilmesi için bağımlı kılınmasına önem verilmiştir. Bir ülkenin bir sürü doğal zenginliğine ve yeteri kadar büyük olmasına rağmen halkının yoksul ve cahil kalmasının siyasi sebepleri devletin denetimsiz gücü ve hukuku belirlemesi bağlamında düşünülmelidir.

Hukukun kaynağı bir ülkenin demokratik olmasıyla yakından ilişkilidir. Eğer hukuk bireyler arasındaki ilişkileri ve toplumla yönetim arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar olarak doğmuşsa o 'toplumun hukuku'dur. Özellikle pazar (ekonomik) ilişkileri ve mukavele güvenliği; bu güvenliği sağlayan yönetimin güvenilirliği esasından hareketle bir dizi kural türetilmişse, hukuk hem toplumsaldır hem de seküler (bu dünyaya ait). Böylesi bir hukuk bireyi, topluluğu (anlaşma hükümlerini) korur, bireylerin, devletin veya yerel otoritenin keyfi davranmasını önler. Demokrasiye ve çoğulculuğa açıktır.

Ama pazar ilişkilerine dayanmayan, bireyi ve bireyler arası mukaveleyi güvenceye almaktan çok yönetimin (bir aşamadan sonra devletin) gücünü ve bekasını gözeten hukuk, demokrasiye kapalı ve otoriterdir. 'Devletin hukuku' diyebileceğimiz bu hukuk, toplumsal ve kültürel çoğulculuğu benimsemediği gibi demokrasinin esası olan müzakereciliğe (farklılıkların bağdaştırılmasına) kapalıdır. Kuvvetler ayrılığının sözü edilse bile gerçek bir kuvvetler ayrılığı yoktur ve toplum çeşitli hüküm ve mekanizmalarla devletin vesayeti altındadır.

Başka deyişle devletle toplum arasında egemenliğin kullanımı konusunda sürekli bir gerilim vardır. Egemenliğin kaynağı toplum olması gerekirken, yani kendisi hakkındaki kararları doğrudan alması gereken toplumun bu gücü devlet tarafından kullanılır. Bu hakkı geri almak isteyen toplum, devlet tarafından her zaman 'bozguncu' (düzeni bozan), başıbozuk (disiplinsiz) ve kurulu düzene karşı çıkan asiler (hainler) olarak görülmüş ve muamele edilmiştir.

Böyle gerilimli toplumlar sadece "iç düşman" üretmemişlerdir, ordularını kendi halkıyla devlet arasındaki ge-

rilimde ikincisinin bir iktidar aracı olarak kullanmışlardır. En fazla kullanılan siyasal söylemler, "istikrar" ve "birlik" iken ikisi de tam sağlanamamıştır. Hukuk, sadece yasalardan oluşmaz, devletin gücünü toplum lehine sınırlayan bir kurallar bütünüdür.

Otoriter devletler ve yaratmış oldukları hukuk, devletin toplum üzerindeki denetim ve yönlendirme gücünü (vesayeti) sürdürebilmek için toplumun sürekli olarak içerden ve dışarıdan çeşitli tehditler altında olduğunu vurgular. Hep tehdit vardır; toplum kendini savunamaz. O nedenle devlet ve onun kolluk güçleri 'kurtarıcı' olarak hazır ve nazır olmalıdırlar. Bu bir bakıma 'sürekli savaş' halidir. Olağanüstü durumlar, olağanüstü hukuk gerektirir. Bu hukuk hep devleti korur; çoğu zaman da halkına karşı.

Bu durumun düşünce özgürlüğünü, çoğulculuğun getirdiği rekabeti ve yaratıcılığı engellediği unutulur. Eğer demokrasi ve hukukun üstünlüğü isteniyorsa, toplum asgari müşterekleri üzerinde uzlaşıp kendi hukukunu "büyük birader" olmadan yapabilmelidir.

TOPHANE: HOŞGÖRÜ?

Fetihten önce "Metopon" adını taşıyan Tophane semti Bizans'ta kim bilir nasıl bir manzara arz ederken, Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen bir top döküm binası ve topçular kışlası ile başlayan yapılaşma, daha sonraki dönemlerde yeni yapıların eklenmesiyle askeri bir nitelik kazanmıştır. Bizim bildiğimiz Tophane'nin ilk kentsel dönüşüm serüveni kısaca budur. III. Selim döneminde başlatılan yenileşme hareketleri sırasında Tophane semtinde top döküm tesislerine ek olarak Topçu ve Top Arabacıları Kışlaları inşa edilmiştir. Top dökümü yanında, kışla binalarında askeri eğitim verilmiştir. Bu özellikleriyle Tophane endüstri devrimi öncesinin askeri ve sanayi merkezi olmuştur.

Osmanlı, 19. yüzyılda (yy) artık sanayi çağını kaçırmış ve geleneksel endüstrileri çökmüş bir ülkedir. Bu yapılardan günümüze sadece, yamaçta yer alan iki top döküm binası ile 1851 tarihinde yapılan "Tophane Kasrı" olarak bilinen yapı kalmıştır. Tophanenin geri kalanı 19. yy.ın ikinci yarısında sivil yerleşim alanı haline gelmiştir. 19. yy.da imparatorluğun nüfusunun üçte birinin gayri-Müslim ve gayri-Türk olduğu ve bu karışık nüfusun daha da yoğun olarak İstanbul'da yaşadığı, Tophane'nin de bu olgudan payını aldığı düşünülürse, ikinci kentsel dönüşümün bu döneme denk düştüğü söylenebilir.

Cumhuriyet bu kozmopolit nüfusu devraldı ama pek sevmedi. Çeşitli yöntemlerle (açık-kapalı baskılar, Varlık Vergisi, 1936 Vakıflar Beyannamesi, 6-7 Eylül 1955 olayları vs.) caydırılan ve uzaklaştırılan yüz binlerce azınlıktan arta kalan binlerin daha varlıklıları Nişantaşı ve Şişli gibi semtlere taşındılar. Onların (satarak veya kaçarak) boşalttıkları yerlere Anadolu'nun çeşitli yörelerinden aileler geldiler ve yerleştiler. Daha çok Siirtli ve Bitlisli olduğu söylenen bu grupların farklı bir sosyal ve kültürel iklimden geldikleri açık. İstanbul onlar için yükselme, modernleşme ve geleneksel geçmişlerinden uzaklaşmanın sembolü oldu. Yani "daha iyi"nin yaşandığı yer. O yüzden de geri gitmediler...

Ama son yıllarda yeni bir toplumsal değişim dalgası hayatlarını etkilemeye başlamış. Türkiye'de eğitim düzeyinin artması, sermayenin el değiştirmesi, geleneksel üreticilerin modern sınai ve ticari tesisler kurarak dünyaya açılması ve bu değişimin büyüttüğü hizmet sektöründe palazlanan yeni orta sınıf, gelenekselle modernin iç içe geçtiği kentlerde ikincinin lehine belirgin değişikliklere yol açmış. Tüketim kalıpları değişen, ihtiyacın giderek zevkle bütünleştiği, yaşam alanları (iş, hobi, eğlence ve rekreasyon) çeşitlenen; yerel ve ulusaldan evrensele geçişin kapısını aralayan yeni gruplar kendilerini giderek geleneksel ve yerelden 'özgürleşmiş' hissetmişler. Nüfus hacmi ve ekonomiye yaptığı katma değer oranıyla bu kesitlerin en yoğun olduğu yer İstanbul. Ama gelenekselle modernin; varsılla yoksulun; gelişmiş tüketim alışkanlıkları olanlarla kıt ve sınırlı tüketen; eğitimli ve görece eğitimsiz olanların birbirine değecek kadar yakın oldukları yer de İstanbul.

Modern olanın tüketim alışkanlıkları içinde sanat da var. Onu arayıp bulduğu oranda sınıfsal davranış kodlarına uy-

gun hareket etmiş olur. Ama daha alt tabakalar için sanat, ne üretim ne de tüketim kalıpları içinde önemli bir yer tutar. O nedenle üst sosyal kesitlerin veya 'modern' olanın ürettiği veya tükettiği sanat onlar için oldukça 'yabancı'dır. Alt toplumsal tabakalar sanata karşı olmasalar da 'üst' tabakalara (daha doğrusu onların tüketim alışkanlıklarına) olan karşıtlıklarını sergilerken 'onların olan' sanata karşıymış gibi görünebilirler. Bu bir tür (sembolik) sınıf çatışmasıdır.

Bu iki küme arasında bir de kültür farkı vardır. Her küme kendi varlığını sürdürmek ve bütünlüğünü korumak için ortak alışkanlıklarını ve değerlerini (kültürünü) korumak ister. Bunları yeni kuşaklara aktararak sürekliliğini sağlar. Daha avantajlı kümelerin kendi fiziksel veya kültürel alanını 'işgal' ediyorlar duygusuna kapılan 'alttakiler' karşı koyar. Bu 'dışarıda kalma' korkusu ne kadar kuvvetliyse tepki o kadar şiddetli olur. Olan bundan ibarettir.

SAVAŞ SAVAŞANLARIN, BARIŞ HERKESİNDİR

Türkiye'nin akışkan gündeminde şimdinin konusu "eylemsizlik" olgusudur. Yakıcı soru bunun ne kadar kalıcı olacağıdır. Bunu öğrenene kadar iki konuyu bir kez daha düşünmeliyiz:

1- "Silahlar sussun" sözü silahlara söylenmez. Silahlar, silahlarla konuşur ve dilleri ölümcüldür. Silahlarını susturmaları isteniyorsa **silahlılarla** konuşmak gerekir. Buna diyalog diyoruz. Diyalog tarafların birbirlerini anlamalarını sağlar. Diyalog olmadığı zaman sorunlar çözümsüzleşir ve çatışmaya dönüşür. "Ben onu/onları tanımıyorum ama silahlarını sustursunlar/bıraksınlar" söylemi, diyalog değil bir emirdir. Zaten emir almamak üzere isyan eden insanlar üzerinde etkisi olmaz.

Şilahla susturmayı denediğimiz insanlar ülkenin düşmanları ise onlar ya yok edilir, ya da ulusal sınırları dışında tutulur; onlarla ilişki kesilir. Ayrı dünyalarda yaşanır. Ama bir anlaşmazlık nedeniyle silahla bastırılan ve silahla sisteme direnen insanlar yurttaşsa ve bunca gürültü ve bilgi kirliliği içinde haksızlığa, dışlanmışlığa ve eşitsizliğe isyan ettiklerini söylemeye çalışıyorlarsa ne yapılmalı?

Dünyada tek ve kendine özgü hiçbir toplum olmadığına göre bize benzer durumlar yaşayan pek çok ülke var. Onların, toplumsal uzlaşmazlıkları/çatışmaları şiddet dışı yöntemlerle çözme deneyimlerinden yararlanmak mümkün. Ama önce bu konuda hükümeti, muhalefeti, sivil ve resmi toplumuyla bir mutabakata varmak gerekiyor. Sözü edilen örnekler bunu yapmışlar, kendilerine sormuşlar: "Biz bir demokrasi miyiz ve sorunu demokrasinin ilke ve sınırları (kurumları) içinde çözmek istiyor muyuz?"

Bu soruya "evet" demeden ne şiddet biter ne de karşı tarafı hukuka saygılı olmaya davet etmek mümkün. Yani "güveni sağlamak" için üzerinde mutabakat sağlanacak zemin hukukun uluslar arası kabulleri olmak durumundadır.

2- Sonrası bir müzakere sürecidir. Bu süreçte her iki taraf, diğerinin kendisine ne kadar zarar verdiğini ve ne kadar acı çektiğini anlatır. Taraflar aynı ülkenin insanları, yurttaşlarsa ortaya önünde sonunda acı bir gerçek çıkar: Toplum çok kötü yönetilmiştir. Eşitlik ve hukukun üstünlüğü bozulmuş ve bir taraf ayırımcılığın imtiyazlı, diğer taraf mağdur tarafı haline gelmiştir. Yani mesele siyasidir ve siyasi sistemin kurumsal ve hukuksal yapısı demokrasi ve eşitlikten uzaktır. Bu düzende kısa vadede kazanan veya egemen olabilir ama uzun vadede ortaya çıkan kargaşa ve istikrarsızlık nedeniyle tüm yurttaşlar kaybederler. Bu mantıki sonuca ne kadar erken ulaşılabilirse sorunun çözümü konusunda o kadar zaman kazanılır ve ortak akıl oluşabilir.

Ortak akıl, sorunun taraflarının çözümün de tarafları olmasıyla sağlanır. Bir sosyal anlaşmazlık, anlaşmazlığın taraflarının çözüm sürecine katılmasıyla çözülür. Kimse, 'diğerinin' sorununu onun adına çözemez, hele çok uzun süren ve derin yaralar açmış olan sorunları. Ama önce soru-

nun ortak bir tanımı gereklidir. Bu tanım, karşılıklı müzakerelerle birlikte yapılır. Çözüm süreci, ortak tanım yapıldıktan sonra başlar. Bu süreç demokrasinin ruhuna ve doğasına da uygundur. Çünkü demokrasi ortaklık duygusunun ve olgusunun yaratılması sürecidir.

Silaha, mağdur bir kesimin sorunlarını kamuya duydurmak ve iktidarı bu konuda sarsmak için davranılmışsa, o sorunların anlaşıldığı ve zamana yayılan inandırıcı bir programla çözüleceği anlatılabilmelidir. Mesaj inandırıcı, kadro güvenilir, ortak mutabakatın ürünü olan program işlevselse ve çözüm adımları boyunca işbirliği devam edebilirse ne silahlı eyleme ne de eylemciye/temsilciye ihtiyaç kalır. Gerisi ayrıntıdır. Dünyada da başka bir yöntem icat edilmemiştir.

ESKİ MAĞRUR-YENİ MAĞDUR

Görevdeki bir bakan Anadolu'da yaşayan Türk'ten gayri halkların 'ayıklanıp' ulusal devletimizi kurmamızın ne kadar isabetli olduğundan kıvanıyor. Bir parti başkanı o halklardan kalan iki kilisede "ayıklamadan" sonra (1915–1924) ilk kez törensel bir ayin yapılmasına öfkelenip, "Anadolu'nun tekrar fethedilmesinden" söz ediyor. Hrant Dink'i öldüren delikanlı, "Bir Ermeni'yi öldürdüm" diye sevinç çığlıkları atıp üniformalı görevlilerle birlikte bayrak önünde gururla resim çektiriyor. Bütün bu tuhaflıkları nedense kendi milletimize işlenmiş suçlar olarak görmüyoruz. Niye? Çünkü, "Türk anadan doğma, Türk babadan olma" diye silah üzerine yemin edip gayrisini düşman bilenlerin etkisinde kaldık. Bu zihniyet, sürülmesi ve yok edilmesi mümkün olmayacak kadar kalabalık olan Kürtleri öğütmeye kalkınca adı konmayan bir iç savaş başladı.

On yıllarca farklı bir yoruma ve farklı bir çözüme olanak tanınmadı. Türkiye uzun süren bir akıl tutulmasını yaşadı. (Resmi) kimsenin aklına, milleti biraz daha geniş tanıyıp, Türkiye dediğimiz vatanı paylaşan herkesin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmak gelmedi. Oysa Türk anayasası da Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası sözleşmeler de bunu şart koşuyordu.

Ama ırkçılıkla karışmış olan milliyetçilik buna olanak tanımadı. Dışlayıcı milliyetçilik, aynı milletin farklı unsurları arasında "tepkisel" milliyetçiliklerin doğmasına yol açtı. Ne cumhuriyetin ana amacı olan "uluslaşma" projesi tamamlayabildi. Ne de dayanışmacı, istikrarlı ve müreffeh çağdaş bir ulus yaratılabildi.

Artık amacına ihanet eden bu yapı ve zihniyet can çekişiyor. Bu can çekişen bedenden yepyeni bir ruh çıkıp demokratik, piyasa ekonomisi ile sosyal adaleti uyumlu kılacak bir hukuk devleti kurabilecek mi? Yeni ruhu temsil edenler demokrasi, hukuk, uzlaşma ve eşitlik konularında ne kadar istekli ve donanımlılar bunu yakında göreceğiz.

Bu arada 1923'ten 1950'ye kadar ülkeyi doğrudan, 1950'den 2007'ye kadar dolaylı olarak yöneten kadrolara ve zihniyete bir şeyler oldu. O kadrolar, egemen oldukları devletin her kesiminde belirleyici siyasal aktör olmaktan çıkınca ordu, yargı ve bürokrasinin kimi kesimlerde varlıklarını sürdürdüler. Etkilerini yasal yoldan ve açıkça gösteremedikleri zaman yasaların ardında ve örtülü yöntemlerle hissettirmeye çalıştılar. Bu örtülü yöntemler öyle kanlı bir iz bıraktı ki, bırakın binlerce faili belli ama adli olarak belirtilemeyen cinayetleri, farklı düşünen başbakanlara suikast girişimi ve generallerin seri cinayetlere kurban gitmesine kadar vardı. Bu arada anayasamıza göre Türkiye bir demokrasi ve hukuk devletiydi. Ne hukuk devleti ama?! Yüksek yargı kurumlarının üyelerinin darbecilere tebrik ve şükran mesajı ilettikleri cinsten... Neyse bütün bunlar değişiyor.

Bir zamanın güçlü ve hesap sorulamayan bürokrasisi, kudretini dengeleyecek burjuvazi, proletarya ve profesyonel (meslek kümelerinden oluşan) geniş çaplı bir orta sınıf bulunmadığından mağrur ve belirleyici idi. Ancak sınıfsal

çeşitlilik arttıkça gücü dengelenen ve hikmetinden sual edilmeye başlanan bürokrasi, Marksist bir felsefi arka planı olmadan, piyasa mekanizmasıyla, işçilerle ve çalışan diğer kesimlerle organik bir örgütsel bağ geliştirmeden, dünyadaki sol akımlarla ciddi bir işbirliği geliştirmeden bir gecede kendisini SOL ilan etti. Bu ad değiştirme, ne ekonomik süreçte durulan yerle ne de var olan üretim tarzını değiştirmek amacıyla girilen yeni bir mevzi ile ilintiliydi. "Su kullananın, toprak işleyenin" türünde hiçbir zaman gerçekleşmeyecek, gerçekleştirilmeyecek ama insanları heyecanlandıran boş sloganlarla 'bürokratik solculuk', yükselmekte olan SAĞ ve muhafazakar kesimler karşısında düzeni ve kendi merkezi konumunu korumaya çalıştı. Kaybettikçe MAĞDURiyetini dillendiren korku söylemleri geliştirdi: Bölünüyorduk; irtica ve 'yeşil sermaye' gelip bizi teslim alıyordu; emperyalizme teslim oluyorduk... Oysa bunların tümü yönetme konusunda düştüğü zafiyetin ve artık yönetmemenin itirafıydı. Yeni mağdurlar onlardı; bunca yıl mağrurluklarının bedelini topluma ödettikten sonra...

BİTİRİRKEN

Biz yiğitliğimizle övünen bir ulusuz. Nasıl olmayalım; askercil niteliklerimizi düşünce ve üretme kapasitemizden hep önde tutmuşuz. Kılıç marifetiyle kurduğumuz 16 devletin sayısıyla kıvanırız ama onları neden yaşatamadığımızı pek düşünmeyiz. 17.sini yaşatmak için her şeyden önce şahadeti göze alır ve bunu bir mutluluk kaynağı olarak görürüz.

Pekiyi ama bu ruhumuzu sıkıştıran, aklımızı bulanıklaştıran yaygın korkular da ne? Baksanıza göğsümüzü gere gere okuduğumuz İstiklal Marşı'mız bile "korkma" diye başlıyor. İstiklalimizi kutlamaya korku sözcüğü ile başlamak tuhaf değil mi?

Koca bir imparatorluk yitirip kayıp hanesine 16. devleti de ekleyince korkmamak mümkün mü? O halde yapmamız gereken bu korkuları yönetmek, aklımızı ve ruhumuzu esir almasına izin vermemek.

Korkuyu yönetmenin en etkili yolu, ona kaynaklık eden olguların ne olduğunu ortaya çıkarmak ve onlarla yüzleşmek: Neden oldular, neden bizim kâbusumuz olmaya devam ediyorlar ve nasıl ortadan kaldıracağız?

Bugün nelerden korkuyoruz biz? Bölünmekten korkuyoruz (dolayısıyla Kürtlerden kuşku duyuyoruz); irticadan

korkuyoruz (dolayısıyla dindar insanlardan ve dinle ilgili simge ve davranışlardan ürküyoruz); Ermeni meselesinden korkuyoruz (dolayısıyla yurttaşımız olan Ermenilere yabancı muamelesi yapıyoruz ve yanı başımızdaki 2-3 milyon nüfuslu Ermenistan'ın gelip topraklarımıza el koyacağını sanıyoruz.) Gelin bunları tek tek bakalım.

Nadir olarak bir ülkede yaşayan insanlar soy, din ve dil birliğine sahiptir. Hele imparatorluk sonrası kurulan devletlerde bu mümkün değildir. Doğası gereği imparatorluklar bir milletler birliğidir. O zaman yapılacak olan, bu çoğul yapıyı iyi anlamak ve ülke hukukunu bu çoğulluğu çatıştırmadan bir arada yaşatacak esneklikte oluşturmaktır. Çoğulluğu yönetmek, merkeziyetçilikten çok yerindenliğe ağırlık veren bir idari sistem ile mümkündür. Ulus, soy ve din tercihlerinin üzerinde bir siyasi ve hukuki birlik olarak inşa edilmelidir. O zaman tercih edilen ve edilmeyen soy ve inanç kümeleri ayırımı olmayacaktır. Ancak bu durumda hiçbirinin diğerinden üstün veya aşağı olmayacağı eşitlikçi, demokratik bir düzen kurmak mümkün olur. Bu yapılmazsa, egemenlik-tabiyet algısına dayanan "içerdekiler" ve "dışarıda kalanlar" karşıtlığı sürekli sürtüşmelere ve istikrarsızlığa neden olur. Bu değerlendirme acaba "Kürt sorunu"na ve bölünme sendromuna ışık tutar mı?

"İrtica" gericiliktir. Eğer bir nüfus kümesi, ellerindeki imkânların veya mevcut düzenin kendilerine pek bir şey sunmadığına inanıyorsa ve ellerinde durumu düzeltmek için fazla bir araç yoksa genellikle bir kurtuluş ideolojisine sığınır. Geleceği inşa etmenin araçlarından yoksun olan bu kitle, yüceltilen bir geçmişte, yinelenmesi gereken bir "altın çağ" (veya "asr-ı saadet") arar. Dindarlar için bu Peygamber ve dört halife zamanıdır. Laik olanlar için 1920-1930 ara-

sıdır. Milliyetçiler için ırkın safiyetini koruduğu dönem ve "fütuhat çağıdır".

Dikkat edilecek olursa bu üç çağda da sosyal sınıflar ayrışmamış, erkler (yasama-yürütme-yargı) bir bütündür ve devlet-toplum birliği esastır. Ne farklılıklar ön plandadır ne de demokrasi ve çoğulculuğu yönetme kaygısı vardır. Bu işler zahmetlidir ve bütünlük daha kolay benimsenecek bir ütopyadır.

Benimsenen "altın çağ"a dönüş gayretleri hep olacaktır. Hele düzen, uzun süre geniş kitleleri çağın vaat ettiği gelişme, refah, katılma ve özgürlükten mahrum bırakmışsa, bu gayretler yönetici (egemen) elitler tarafından irtica olarak nitelendirilecek ve bastırılacaktır. Kendi korkularını, toplumа yaymak için sistemin tüm araçlarını kullanacaklarıdır.

Gelelim Ermeni meselesine... Bu konuda fark etmemiz gereken çelişki şudur: Neden biz bu muğlâk olguya farklı bakarken, üzerlerine hiç vazife olmayan bir çok ülke parlamentosu ona hiç istemediğimiz bir sıfat yakıştırıyor?

Tam Amerikan Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda Osmanlı'nın son döneminde zamanın hükümetinin kapsamlı bir Ermeni kıyımı gerçekleştirmiş olduğuna ilişkin kararın alınmasına sinirlenirken, İsveç Parlamentosu'ndan da benzer bir karar çıktı. Kızdık, gücendik ve iftiraya uğradığımız duygusuna kapıldık. Tıpkı 1970'lerin başında ABD'de okumakta iken sonradan Ermeni olduğunu öğrendiğim bir sınıf arkadaşımın "dedemin onun dedesini kestiğini" yüzüme karşı söylediği an benim hissettiğim gibi...

Ben dedemi henüz ilkokuldayken kaybettim. Hatırladığım kadarıyla zarif, güler yüzlü, cömert bir ihtiyardı. Hacca

gitmiş olmanın vakarı ile hafif kamburluğu birleşince, bizim bilmediğimiz bir ululuğun önünde tevazuyla eğiliyor duygusu verirdi. Onu elinde kanlı bıçakla doğradığı bir adamın önünde dururken hayal edemedim. Edemezdim. Sonra bu genç ne diyor diye okulun kütüphanesine girip "Ermeni sorunu"nu araştırmaya soyundum. Aman yarabbi!

Üniversiteyi Türkiye'de bitirmiştim, askerliğimi yapmıştım ama bizim tarihimizde bir "Ermeni sorunu" olduğuna ilişkin hiçbir şey öğrenmemiştim. Öğretmemişlerdi. Karşıma çıkan uluslar arası külliyatın hacmi beni afallattı. Bizim tarihimizdi söz konusu olan ama mürekkep yalayanların dahi bilmediği bir dünya ve dönemdi bu. Kaç hafta sonu okulda kalıp kitaplar arasında sabahladığımı hatırlıyorum.

Okumalarımdan arta kalan izlenimler şöyleydi:

1. Bugün bizim vatan diye bildiğimiz yerler, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Ermeniler dâhil başka pek çok halk için de vatandı. Eğer biz resmi tarih tezimize uygun olarak Orta Asya'dan gelmişsek bizden önce burada yaşıyorlardı.
2. 19. yy.ın ikinci yarısında ve 20. yy.ın başlarında milliyetçi akımlar, Osmanlı'nın tabi milletlerinin bağımsızlık hareketlerine ideolojik zemin hazırlamıştı.
3. Osmanlı'nın son yönetici kadrosu (İttihat ve Terakki Hükümetleri) tâbi unsurlardan bir federatif veya konfederatif yapı üretmek seçeneğini benimsemedi. Reform ve özerklik taleplerinin bastırılması, milliyetçi hareketlerin daha da artmasına neden oldu. Bağımsızlık mücadeleleri Osmanlı'yı eritti. Birinci Dünya Savaşı'nda Müslüman milletinin bir parçası olan Araplar da bağımsızlığa

yönelince geriye Türk çoğunluğun ağır bastığı bir nüfus yapısı kaldı.

4. Bu kadar büyük bir devletin farklı köşelerinde yerleşmiş olan Müslüman nüfus Anadolu ve Trakya'ya büyük acılar ve kayıp duygusuyla geldiğinde, yitirdiği dünyanın simgesel nedeni olarak kendisinden olmayanları gördü. Zaten İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin çoğu Rumeliliydi. Onlar için yeni bir dünya kurulacaksa bu soy ve din açısından türdeş (homojen) bir yer olmalıydı. Bu duygusal iklimde, tüm Türk ve Müslüman olmayan unsurlar artık "yabancı"ydı. Osmanlı'nın kozmopolit nüfus ve vatandaşlık anlayışından 'soydaş' ve 'dindaş' anlayışına bu dönemde geçildi. Bundan böyle "yabancılaşan" unsurların ötelenmesi sürecinin önü açıldı. Ermeniler için **tehcir** (zorla göç ettirme), Rumların mübadelesi, Kürtlerin Türkleştirilmesi resmi politika olarak benimsendi. Artık Türkiye, yurttaşların değil Türklerin ve Müslümanların vatanı olacaktı.

Bu söylediklerimde en ufak bir ideolojik renk veya kişisel katkı yok. Okuduğum belgesel tarih böyle yazıyor. Benimsenen resmi politikanın sonuçları bugün, o dönemde vatandaş olan ve "ötelenen" veya ötekileştirilen nüfus kesitlerinin tarihsel mirasçılarının kendi tarih algıları olarak karşımıza çıkıyor. Biz Türkler, onların özel tarihlerini bilmiyoruz. Onları kendi (o zamana kadar ortak olan) tarihimizin dışına çıkardıktan sonra ne olduklarıyla ilgilenmemişiz.

Galiba o ortak tarihin ne olduğu ve o dönemde neler olduğunu öğrenmenin zamanı geldi. Unutmayalım, dile getirilen bizim de tarihimiz.

Ülkede tansiyon giderek tırmanıyor. Bu yüksek gerilimin bir toplumsal düzlemi var ve şiddet aracılığıyla yayılıyor. Öldürme ve yaralama vakaları artarken tecavüz olayları birkaç yaşındaki çocuklara kadar iniyor. Biz bu uğursuz gidişi "asacaksın birkaçını" basmakalıbının dışında nasıl durduracağımızı bilmiyoruz.

Gerilimin diğer düzlemi de siyaset; tarafları siyasal partiler. Her ne kadar Siyasi Partiler Kanunu (4. Madde) "Siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" dese de demokrasimizin en anti-demokratik öğelerinden biri partilerimizdir. Parti başkanı delegeleri seçer, onlar da kendilerini seçen kişiyi. Parti başkanı, adına 'millet vekili' denen ama aslında milletin çok azını tanıdığı insanlardan oluşan bir liste yapar ve seçimlerde seçmen belirli bir partiye oy verdiği anda o partinin başkanının listesini oylamış demektir. Bu bir seçimden çok siyasal eğilim belirtisidir. Seçilenlerin değil seçtirenlerin gücünün ve etkinliğinin tescil edildiği bu sürecin sonunda oluşan parlamento çoğunluğu bir partiye geçerse, o parti başkanı hükümeti kurar ve ülkenin kaderine büyük ölçüde egemen olur.

Bu durumu besleyen unsurlardan biri de Seçim Kanunu ve %10 barajıdır. Ama bu yüksek barajı aşan partilerden hiçbiri, siyasal katılmanın tabana yayılmasından, 'temsilde adalet'ten, barajı geçemeyen partilerin oylarının geçenlere verilmesi adaletsizliğinden söz etmez. O halde konu demokrasi değil, iktidar meselesidir. İleri sürdükleri "istikrarsızlık olur" gerekçesi doğru olsaydı bugün Parlamento da toplum da daha istikrarlı olurdu.

Dolayısıyla, Partiler ve Seçim yasalarının en kısa sürede değişmesi partilerimizin samimiyet ve demokrasi sınavı olacaktır. Çünkü eğer farklı siyasal tercihler en üst karar or-

ganına yansırsa bir türlü sağlanamayan mutabakat sağlanabilir. Toplumdaki çoğulluk eğer Parlamentoya yansırsa, mutlak çoğunlukların ve mutlakıyetçi dayatmaların olması önlenebilir. O nedenle işe buradan başlamak gerekir.

İkinci çıkış noktası da kendilerini "kurucu irade"nin yerine koyan veya devamı olarak gören güç ve kurumların, konumlarını yasama organından da yürütme organından üstün görerek Parlamentoyu karar veremez ve hükümeti yönetemez duruma getirmeleridir. Bu duruma nasıl geldik?

Demokrat Parti'yi (DP) deviren askeri kadrolar ve onların sivil destekçileri, halka olan güvensizliklerini (DP'yi seçmişlerdi ya!) Parlamentoyu ve onun içinden çıkacak hükümeti hacir altına alarak gösterdiler. Yeni oluşturulan Milli Güvenlik Kurumu, Senato, Anayasa Mahkemesi yanında mesleki statüsüne eklenen maddelerle siyasal (rejimi korumak gibi) görev yüklenen silahlı kuvvetler birer vesayet kurumu olarak çalışmaya başladılar.

Yanlış anlaşılmasın; Senato ve Anayasa Mahkemesi'nin varlığı sakıncalı değildir. Tam tersine, birincisi eğer vilayetleri temsil edecek bir yerindenlik temsili sağlayabilecek veya Temsilciler Meclisi'nin kararlarını süzgeçten geçirecek bir 'akil insanlar' rolü oynayabilecekse fevkalade yararlıdır. Cumhuriyet Senatosu'nun 20 yıllık kariyeri incelendiğinde bu rolü oynadığı görülür. Ama 1980 darbecileri seçilmişlerin organı olarak onu bile fazla görmüşlerdir.

Anayasa Mahkemesi veya Yüksek Mahkeme her anayasal demokraside olması gereken bir kurumdur. Yürütme ve yasama organlarının keyfi (anayasaya aykırı) davranışlarını ve yasa yapımı çabalarını önler. Ama 'asli kurucu unsur', 'tali kurucu unsur' diye uyduruk ayırımlar yaparak darbecilerin koyduğu kuralları, seçilmiş meclislerin yasalarına

tercih edemez. İşte o zaman kendi anayasal meşruiyetini kendisi çiğnemiş olur.

Bugünkü kavganın nedeni de bu değil midir? Her ikisi de otoriter eğilimde olan ve demokratik meşruiyetten çok yasal meşruiyete yaslanmak isteyen güçlerin mücadelesine şahit oluyoruz. Buradan demokrasi çıkar mı? Şimdi değil ama bir gün mutlaka.

Ne sistem ama? Düşünen ve resmen benimsenenden farklı olanı söyleyen aydınını süründürmüş. Solcusunu, Alevisini, Kürdünü, dindar Müslümanını mağdur etmiş. Onların bu baskı ve zulme itirazlarını kendisine ve onu (rejimi) her şart altında korumaya kararlı kesitlere tehdit olarak algılayıp 'her tolla'savunmaya geçmiş bir düzene 'sistem' denir mi? Herkesi mağdur eden ve tedirgin eden bir durum varken biz, "yahu bu işte bir hata var, gelin hep beraber işin aslını anlayalım ve düzeltelim" diyeceğimize, canımızı dişimize takmış bu sistemi (ağız alışkanlığı işte!) sürdürmeye, korumaya çalıyoruz.

Bu manzara bana tahta geçecek şehzade yetişinceye kadar Sultan Çelebi Mehmet'in 41 gün, Kanuni Sultan Süleyman'ın 48 gün ve Sultan 2. Murat'ın 16 gün ölümlerinin saklanmasını, elleri kolları haraket ettirilerek hâlâ yaşadıkları izlenimi verilmesini hatırlatıyor. Artık kabul edelim bu sistem kilitlendi. Ya düzeltelim, düzelmiyorsa yenisini yapalım. Biz cumhuriyeti kurmakla öğünmüyor muyuz? Islah etmeyi mi beceremeyeceğiz?

Bizim siyasal sistemimiz, Osmanlı'da asker ve sivil olarak idari tecrübe kazanmış bir kadro tarafından ulus olma vasfı kazanmamış yoksul ve cahil halkı 'medenileştirmek' ve kendi dünya görüşüne göre yönetmek esasına göre yapılanmıştır. Bu yukardan yönetim, denetim ve değişim

modeli, devlet aygıtı üzerinden kurulan bir vesayet sistemi olarak şekillenmiştir. Toplumun değişip, gelişip, kendi kaderine hükmedecek olgunluğa ulaştığını devlet ve onu denetleyen yönetici elit bir türlü kabul edemedi. Enerjisini ve aklını değişimi yönetmeye ve refahı arttırmaya harcayacağına düzeni olduğu gibi korumakla tüketti.

İkinci sorun, bu vesayet olgusunu sürdürecek kurumsal yapılanmada. Bu yapı, 'kuvvetler birliği' esasına dayanıyor. Kurucu elit, tüm güçleri (yürütme, yasama ve yargı) elinde tutmayı, ulus oluşturma ve medenileştirme 'misyon'larının gereği olarak gördü. O nedenle bu kurumların yetkileri iç içe geçmiş ve tümü yürütmenin etkisi altında tutuldu. 1950 seçimlerinden sonra bu erklerin birliğinin, yasama ve yürütme organlarının 'farklı güçler' eline geçmesiyle korunamayacağı anlaşıldı. 1960 darbesiyle sisteme yeni bir ayar yapıldı ve yeni bir anayasa ile kuvvetler ayrılığının yasal zemini hazırlandı. Ama kurucu elitin devamı olduğunu iddia eden bürokratik kesim, 1971 ve 1980 darbeleri ve 1982 anayasası ile tekrar güçleri yürütme erki etrafında birleştirmenin rejimi 'korumak' açısından evla olduğu kararına vardı. Ama toplum, dibi kırık yumurta gibi vurup oturttuğun yerde durmuyor.

1990'larda, özellikle 2000'lerde yürütme ve yasama 'daha da farklı' kümelerin etki alanına girince, ayrılmasına izin verilmeyen güçler, sistem üzerinde egemenlik için kendi aralarında kavgaya tutuştular.

Sonuç? Sonuç açık ve vahim: Kurumlaşamamak ve hukuksallaşamamak. Kurumlaşma olmadı çünkü kurumların görev, yetki ve sorumluluk alanları tam olarak belirlenmedi. Görev tanımları muğlak ve birbirlerinin yetki ve görev alanlarına müdahale edebiliyorlar.

Hukuksallaşa sağlanamadı çünkü yasa yapımı toplumun gerçeklerinden ve ihtiyaçlarından hareket ederek değil yönetici elitin dünya görüşü ve vasi konumuna uygun düzenlendi. O nedenle ne yasalarımız tüm toplumu kuşatabildi ne de toplumca yeterince benimsendi. Yaslarla toplumsal gerçekler; devletle toplum; devletçe uygun görülen ve görülmeyenler arasında sürekli bir gerilim ve uyuşmazlık hali doğdu.

Ne yapalım? Birlikte yaşamanın şartlarını yeniden müzakere edelim ve kurallara bağlayalım. Adına da anayasa diyelim. Bu hepimizin anayasası olsun ve mızıkçılıp edip kimsenin hakkını yemeyeceğimize ama kimseye de çiğnetmeyeceğimize dair sözleşelim. Kurumlar/güçler arasındaki yetki kargaşasına son verelim, yargının kavgada taraf değil, adalet dağıtmasını sağlayalım.

Ya olmazsa? İşte o zaman 'ordu millet' oluruz; üretenin, öğretenin, adalet dağıtanın ve savaşanın aynı insanlar olduğu. Böylesine işlevleri ayrışmamış ve işbölümünü yapamamış topluluklara da aşiret deniyor biliyorsunuz.

Tabu, insan davranışına veya toplumsal adete ilişkin kutsal veya ahlaka aykırı olduğu için şiddetle yasaklanmış bir eylem türüdür. Bir tabuya karşı gelmek toplumca itici, iğrenç hatta günah sayılır. Tabuları çiğneyenler toplumdan tecrit edilir. Hatta bazı topluluklarda tabuların ihlali sadece kültürel olarak kınamakla yetinilmez, yasal cezalar da getirilmiştir.

Ceza içermese bile tabuların çiğnenmesi utanç, dışlanma ve hor görülme nedenidir. Ensest (ana-baba ve kardeşler arası cinsel ilişki) her toplumda bir tabudur. Kimi dinlerde bazı davranışlar ve yiyecekler tabudur. Öldürmek her kültür ve inançta tabudur. Siyaset ve hukukta şiddet bir tabu-

dur çünkü özgür iradenin işlemesine engel olur ve saldırganın (azınlığın) iradesinin diğerlerine (çoğunluğa) egemen olmasına olanak verir. Siyasette terörizm denilen bu olgu modern çağın neredeyse tek siyasal tabusudur.

Ama otoriter veya yeterince demokratikleşemeyen toplumlarda sistemi ve egemenleri koruyan siyasal tabular vardır ve bunlar akla, özgür iradeye ve bireysel davranışa ipotek koyarlar. Onların çiğnenmesi, ölüm dahil ağır cezalar getirir.

Bu açıdan bakınca Türkiye siyasal tabuları olan bir toplum mudur? Zamanla değişen uzun listede bir çok tabu vardır ama kısa listede Kürt, Ermeni, Kıbrıs, din ve Atatürk zamanı hala eleştirisel değerlendirmelere kapalıdır. Kısa bir süre öncesine kadar bunlara askerlik kurumu da dahildi. Bunda toplumumuzun ulusal kimliği oluşturulurken nelerin içerde (kurucu), nelerin dışarıda (sakıncalı) kalacağı kararı belirleyici olmuştur. Oysa siyasette, bizzat siyaseti yani ortaklık olgusunu ortadan kaldıracak unsurların dışında tabu olmamalıdır. Çünkü siyaset, ortak yaşamın hangi kural ve usullerle yönetileceğine ilişkin ortak karar alma ve o kararların uygulanmasının yakından izlenip gereken düzeltmelerin yapılması sürecidir.

Özgürce düşünmek, düşünceyi ifade etmek, eleştirmek, var olan kural ve usullerde değişiklikler teklif etmek yasaklanınca ne özgürlük ne de değişim mümkün olur. Tabular ancak otoriter yönetimlerce yaşatılır. Tabuların karanlığı dağıldıkça demokrasi yüzünü gösterir.

Bizde demokrasinin gecikmesinin bir nedeni siyasal tabuların hala devam etmesindendir. Ülkemizin yıllardır çözülememiş sorunları tarihimiz ve sosyolojimiz konu-

sunda ürettiğimiz tabularla kilitlenmiş bulunuyor. Birinci TBMM'de, geçende Habur'dan gelip teslim olan PKK'lılara benzeyen yöresel kıyafetleriyle ""Kürdistan mebusu" olarak bu ülkenin kurtuluşunda hizmet veren insanların temsil ettiği halk bir süre sonra siyaseten yok edildi. Onları savunmak tabulaştırıldı. Ortaya sadece bir sorun çıkmadı, inkâr edilen sorun da çözülemedi.

Osmanlı'nın son döneminde acılı olaylar yaşandı (bakın hiç yasal veya siyasal bir deyim kullanmıyorum) ve bu ülkenin 1.5 milyon Ermenisi yurtlarından oldu. Geride bıraktıkları çocukların ve kadınların dini ve milliyeti değiştirildi (kimliksizleştirildiler), başka ailelere verildiler. Suçlanan Ermenilerin cezasını hukuka uymayan biçimde bütün bir halk çekti. Tehcir edilenlerin geri dönmeleri engellendi. Bunların hepsi belgeli ama bizim tarihimiz yazmıyor. Yazmıyor diye yok sayılamıyor çünkü başka tarihler yazıyor.

Şimdi ya tarihimizi tatsız gerçekleriyle birlikte yeniden öğreneceğiz ya da onunla kavga edip yenileceğiz. Gerçekler inatçıdır. Sosyolojimizi (kültürel, soysal ve inançsal çeşitliliğimizi) de ya artık inkâr etmeyeceğiz ya da onunla kavga edip eksilmeye devam edeceğiz. Galiba şu soruyu kendimize sormak zorundayız: "Tarihi ve sosyolojisiyle kavga ederek gelişmiş, demokratikleşmiş ve bir dünya gücü olmuş başka bir örnek var mı?" Varsa, devam...

iyi ki kitaplar var...

KÜRTLERİ ANLAMAK

Prof. Dr. DOĞU ERGİL

Bugün Kürt meselesi nispi bir özgürlük havası içinde tartışılabiliyorsa kuşkusuz bunda en fazla pay sahibi olan kişilerden biri Prof. Dr. Doğu Ergil. Ergil 1995 yılında ülkenin ilk Doğu Raporu'nu yazdığında kopan fırtınalar hâlâ akıllarda. Siyaset bilimci ve sosyolog kimliğiyle Prof. Dr. Doğu Ergil Kürt sorununu anlamaya çalışıyor...

Türkiye bir Türk-Kürt fay hattına doğru mu gidiyor?

Kürtler kendi içlerinde hangi noktalarda ayrılıyor?

Dağa çıkışın ardındaki sosyal, ekonomik ve siyasal sebepler neler?

Türkiye'nin Doğusu demokratik ideallere güven duyuyor mu?

İspanya ETA ile nasıl mücadele etti?

Prof. Dr. Doğu Ergil'in kaleminden...

iyi ki kitaplar var...

100 SORUDA FETHULLAH GÜLEN VE HAREKETİ

Prof. Dr. DOĞU ERGİL

Türkiye'de bir ilk! Fethullah Gülen ve ilham verdiği hareket üzerine sosyolojik analiz...

Fethullah Gülen... İsmi ilk kez 1970'lerde duyulmaya başlandı.

Vaazları ve yorumları modernleşmek ama aynı zamanda manevi değerlerini muhafaza etmek isteyenlere yol gösterici oldu.

Bugün Pennsylvania'da sürdürdüğü sakin hayatı bile kitleleri derinden etkiliyor.

Prof. Dr. Doğu Ergil'den Fethullah Gülen ve felsefesi üzerine derinlikli bir toplumbilim analizi!

barışı aramak

Dilde, Hayatta, Kültürde...

"Barışı beklemek, geleceği hakkında hiçbir tasarrufta bulunmayan edilgin insanların çaresizliğini yansıtır. Neyin geleceği belli olmaz. Barışın yolunu açmak gerekir. Barış, büyük zahmet ve özveriyle inşa edilmesi gereken bir süreçtir. Barışsızlık ortamından kısa vadede yararlananlar olabilir ama uzun vadede bu ortamda herkes kaybeder. Ama asıl kaybedilen, insani değerler ve umuttur. Umudun olmadığı yer ise ebedi cehennemdir."

Ülkemizin gündemini belirleyen pek çok sorun "çatışma çözümü" ve "çokkültürlülük" çerçevesinde çözülmeyi bekliyor. Uluslararası alanda giderek yükselen birer değer haline gelen bu kavramlar bizim pek de aşina olmadığımız kavramlar. Oysa Türkiye'nin son yıllarda en fazla mesai harcadığı anadil ve anayasa tartışmaları, etnik sorunlar ve haklar, yani tüm bu "çözümsüz" görünen konular belki de çokkültürlülük, çatışma çözümü ve uyuşmazlık yöntemleriyle, dolayısıyla kurulacak bir "Barış Dili" ile üstesinden gelinebilecek meseleler.

Sosyolog ve siyaset bilimci Prof. Dr. Doğu Ergil bu ülkenin barışı aradığı ortamda ortak bir barış dilini üretmek için yılların birikimini bir araya getirdi. *Barışı Aramak*, teorik tartışmalar içerisinde sıkışıp kalmış Türkiye için pratiğe dökülecek fikirler ortaya koyuyor.

ISBN 978-605-114-343-9
9 786051 143439
12,50 TL
timas.com.tr